

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

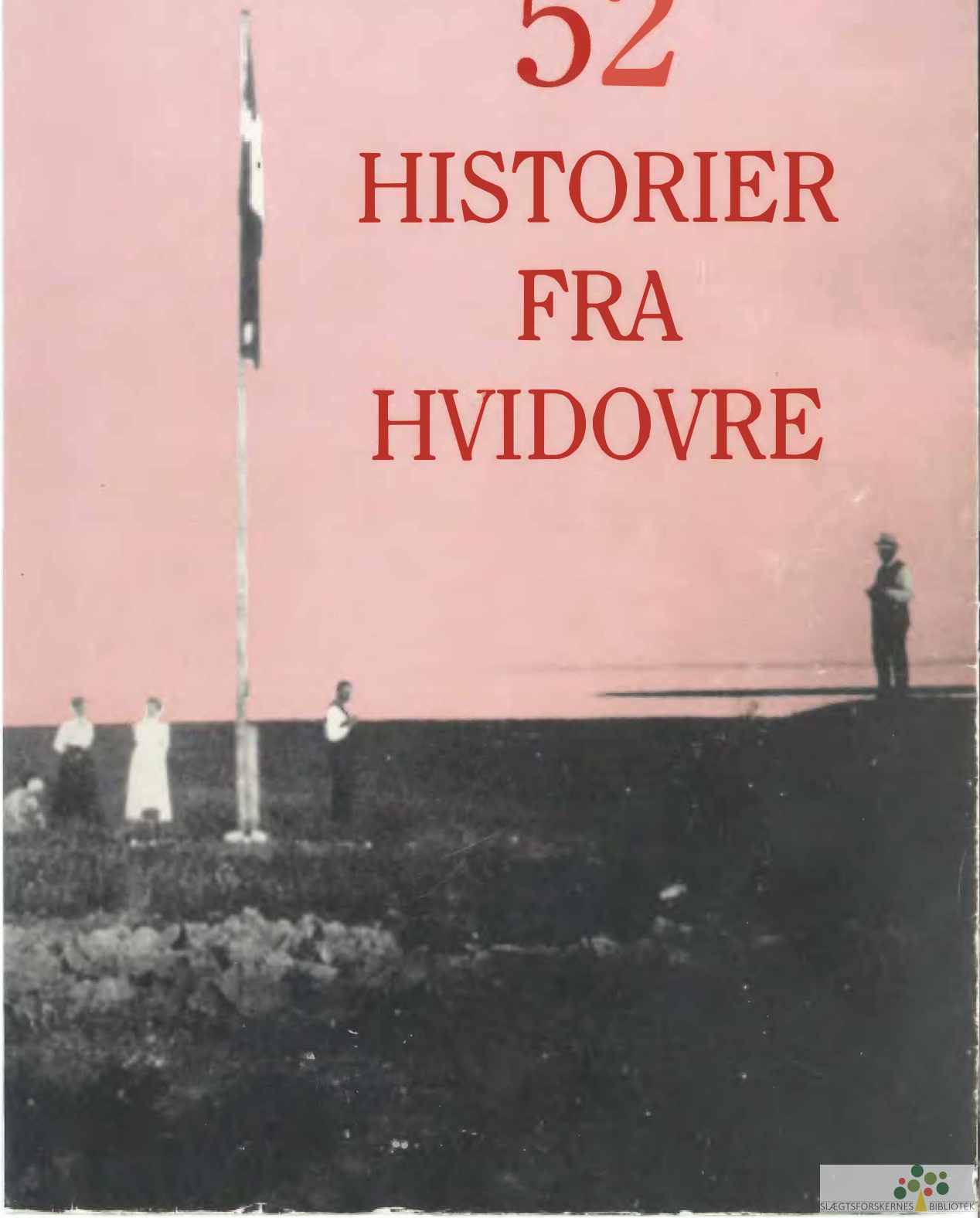
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

POUL SVERRILD & HANS CHR. THOMSEN

52
HISTORIER
FRA
HVIDOVRE

Hans Chr. Thomsen
og Poul Sverrild
på taget af Store Hus i Avødøre.
FOTO: KLAUS HOLSTING, 2. MAJ

52

HISTORIER FRA
HVIDOVRE

52

HISTORIER FRA
HVIDOVRE

AF

POUL SVERRILD &
HANS CHR. THOMSEN

Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv 1997

52 HISTORIER FRA HVIDOVRE

af Poul Sverrild & Hans Chr. Thomsen

© 1997 Hvidovre Kommunes Lokalhistoriske Arkiv og forfatterne.

Udsnit af kort, hvortil Geodætisk Institut har ophavsret,
er gengivet med instituttets tilladelse (A. 404/85).

Lay-out og tryk: Peter Toft grafisk produktion.

Oplag: 800.

ISBN 87-87936-55-0 (ib)

ISBN 87-87936-57-7 (hft)

Omslagsfoto: Hvidovre Strand, 1919.

Forkortelse: HLA for Hvidovre Lokalhistoriske Arkiv.

Indhold

Forord	7
1. Langhøj AF POUL SVERRILD	9
2. Skeletterne på Vojensvej AF POUL SVERRILD	12
3. Landsbyens livsåre AF POUL SVERRILD	14
4. Hverdagsvold AF POUL SVERRILD	17
5. Et drab i 1671 AF HANS CHR. THOMSEN	19
6. Zarens krobesøg AF POUL SVERRILD	22
7. Da Hvidovre landsby blev opløst AF POUL SVERRILD	25
8. Pikerne fra Hvidovre Kirke AF POUL SVERRILD	32
9. Sælfangeren fra Avedøre AF POUL SVERRILD	34
10. Vejen til stranden AF POUL SVERRILD	36
11. Får og heste på kirkegården AF POUL SVERRILD	39
12. Den halve gravhøj AF POUL SVERRILD	42
13. Ikke alene i døden AF POUL SVERRILD	47
14. Paradis AF POUL SVERRILD	49
15. Indkvartering i Avedøre AF HANS CHR. THOMSEN	52
16. Skyttekredse i Hvidovre AF HANS CHR. THOMSEN	55
17. Bævende læbers pris AF HANS CHR. THOMSEN	60
18. Hvidovres første kommunekontor AF POUL SVERRILD	62
19. En ulovlig gård drift AF HANS CHR. THOMSEN	65
20. Veje til Avedøre AF HANS CHR. THOMSEN	69
21. Avedøre Flyveplads AF POUL SVERRILD	74
22. Hvidovre og de fremmede AF POUL SVERRILD	76
23. Kommunekontoret på skolen i Hvidovregade AF POUL SVERRILD	84
24. Da Kalveboderne var store rørskov AF POUL SVERRILD	87
25. En vej i Hvidovre som aldrig blev vej AF POUL SVERRILD	90
26. Eskimoer, indianere og dværgnegre AF HANS CHR. THOMSEN	93
27. Himlen over Hvidovre AF HANS CHR. THOMSEN	99
28. Livsmod og livslyst - til vandet AF HANS CHR. THOMSEN	102
29. Hvidovre Søbad AF HANS CHR. THOMSEN	105
30. Ivan hilser Østersøen AF HANS CHR. THOMSEN	109
31. Hvor er her skønt AF HANS CHR. THOMSEN	112
32. Takt og tone i Hvidovre AF HANS CHR. THOMSEN	115
33. Stormflod over Hvidovre AF HANS CHR. THOMSEN	117
34. Klondike ved Stranden AF HANS CHR. THOMSEN	119
35. Tilflytterne og idrætten i Avedøre i 1930'erne AF HANS CHR. THOMSEN	121
36. Socialdemokrater i en mellemtid AF HANS CHR. THOMSEN	124

37. Nazister i Hvidovre	AF HANS CHR. THOMSEN	127
38. Ærlighed og Søren Lunds såler varer længst	AF HANS CHR. THOMSEN	130
39. Socialisten på Hvidovre Kirkegård	AF HANS CHR. THOMSEN	132
40. Et stort behov for udstrakt søvn	AF HANS CHR. THOMSEN	137
41. Skudår	AF HANS CHR. THOMSEN	139
42. Da de besatte gik til valg	AF HANS CHR. THOMSEN	142
43. Robert Jacobsen i Hvidovre	AF HANS CHR. THOMSEN	144
44. Besættelsens veje	AF HANS CHR. THOMSEN	146
45. Chefen for Hvidovrekompagniet	AF HANS CHR. THOMSEN	150
46. Da Befrielsen kom til Hvidovre	AF HANS CHR. THOMSEN	153
47. De 10 på mindestenen	AF HANS CHR. THOMSEN	157
48. Svendbjerghus à la Hollywood	AF POUL SVERRILD	162
49. Hvidovrebo - afdeling 4	AF POUL SVERRILD	164
50. Hvidovre set indefra	AF HANS CHR. THOMSEN	166
51. Aktivitetscentret i Hvidovregade	AF HANS CHR. THOMSEN	168
52. Avedøre	AF POUL SVERRILD	173
Register		183

Forord

Der er især to faktorer, der har haft overordnet betydning for Hvidovres historie; det er placeringen tæt ved København, og det er Hvidovres særlige landskabelige kvalitet.

Placeringen ved København deler Hvidovre med en del af de nordlige kommuner, og det samme gælder beliggenheden ved vandet. Alligevel er der ingen, der vil beskyldte Hvidovre for at ligge i whisky-bæltet.

Oprindelsen til denne forskel - trods de beliggenhedsmæssige ligheder - skal søges i begyndelsen af 1800-tallet, hvor det bakkede landskab for alvor slog igennem som romantisk ideal i Danmark. Og med hensyn til bakker havde Hvidovre ikke en chance. Hvidovre var et godt sted at pløje - der var fladt og jorden var fed og god, men området var ikke værd at skrive hjem om, når det gjaldt romantiske oplevelser af landskabelig karakter.

Nu er romantisk jord dyr jord, og de mange penge søgte ly i de nordlige bakker, medens de færre strømmede ud over Hvidovres flade jorder - kommunen blev en lønmodtagerkommune. I første halvdel af dette århundrede i form af en villaby, i sidste halvdel i form af alment boligbyggeri og et industrikvarter på Avedøre Holme.

Såvidt de styrende landskabelige kvaliteter.

Hvad angår betydningen af kommunens nære beliggenhed ved København, så kommer det jo bl.a. til udtryk i de trafikale anlæg. Hvidovre ligger - om man så må sige - i vejen, når man skal til eller fra storbyen. Løsningen på det problem er naturligvis at skabe trafikkorridorer gennem området, og som bekendt går der også to motorveje, to jernbaner og en landevej gennem Hvidovre. Det er ikke eksempler på nyere trafikhistorie, der mangler i vores lokale historie.

Men også på anden vis har den nære beliggenhed haft sin betydning, idet kommunen er indgået i arbejdsdeling med storbyen. I eet århundrede har Hvidovre leveret landbrugsvarer og i et andet gartneriprodukter og arbejdskraft - for at sige det kort. I dag er den arbejdsdeling ophævet, idet udbuddet af arbejdskraft balancerer nogenlunde med de flere end 20.000 arbejdspladser, der er i kommunen.

Endelig kommer historien nu og da til syne som noget, der kører gennem Hvidovre. Det gælder f.eks. den anden verdenskrig, hvor tyskerne i 1940 passerede på vej mod København ad Køgevej, for fem år efter at passere i modsat retning på vej hjem til nederlagets Tyskland. I det mere pittoreske område befinder den russiske Zar og hans gennemfart i 1716 sig. Han var i landet for at lave storpolitik sammen med kongen, og på en tur mod Køge stoppede han ved Hvidovre Kro for at fouragere - hvem der betalte den regning, kan man læse om i bogen.

Det er inden for rammen af denne geografiske og landskabelige skæbne, at bogens 52 historier folder sig ud over en periode på 2500 år med udgangspunkt i bronze- og jernalderen og slutpunkt i dagens Avedøre.

Hvidovres historie kommer til syne på mange måder i de 52 fortællinger. Den afdækkes som skeletter på Vojensvej, slynger sig gennem kommunen sammen med Harrestrup Å, kommer til syne i form af stridbare bønder og drab i 1600-tallet, fanger en tørstig Zar i 1700-tallet, skildrer opløsningen af Hvidovre landsby ved skiftet til 1800-tallet, fortæller hvad piker er og koger tran med en sælfanger i Avedøre mod slutningen af 1800-tallet. Den beder en kort indgangsbøn til dette århundrede med auktionen over et barn, og fortsætter videre op gennem århundredet hånd i hånd med tilflyttere, fastboende, frihedskæmpere, arkitekter og digtere.

Vi skal på besøg ved gravhøjene i kommunen, runde provisorietiden under Estrup, op at flyve og i vandet ved Hvidovre Strand. Se på bygninger og arkitektur, på besøg på kirkegården, hilse på socialisten Budtz-Müller og gartnere i Avedøre, undersøge matriklerne under Aktivitetscenteret i Hvidovregade og meget, meget mere.

Nogle af de 52 historier er fortalt med tungen lige i munden, andre med den alvor, som også er historiens, og ind imellem kommer Hvidovre til syne med et glimt eller to i øjet. Der er lange historier og korte, nogle går lige til sagen, andre tager en lille omvej.

Baggrunden for mangfoldigheden i artiklernes form og indhold ligger i de 52 historiers oprindelige formål. Nogle af artiklerne er nyskrevne, andre er omskrevet, og en god del har været offentliggjort i den form de nu foreligger - offentliggjort på forskellige steder som Hvidovre Avis, Politiken, SB Posten i Stationsbyen, Lokalhistorisk Tidsskrift m.v.

Når vi har ment, at de 52 fortællinger skal have et længere liv end avisartiklernes døgn-eksistens, så er det også historisk begrundet.

Historien og historier levede deres eget organiske liv i landsbyer som Hvidovre - og Avedøre Landsby før dette århundrede. Der var tale om overskuelige, ret statiske samfund, hvor fortællingerne gik i arv, og ændringer fulgte årets sindige gang og generationernes skift.

Anderledes er det med Hvidovre i dette århundrede, hvor ankomst og opbrud er det typiske. Nogle få tal kan illustrere ændringerne: I 1901 boede der 559 mennesker i kommunen, i 1997 noget over 49.000. I dag er landbrug og gartneri så godt som væk, i 1901 beslaglagde de sammen 98% af kommunens areal.

Ændringer i det omfang kalder på en erindrende instans. Lokalhistorien er en sådan, og de 52 historier skal ses i forlængelse heraf.

Vi kan takke Hvidovre Lokalhistoriske Selskab for bidrag til udgivelsen, ligesom en tak skal rettes til Peter Toft, Scriptor Publisher ApS, for hans indsats som kultursponsor for Hvidovre Lokalhistoriske Arkiv.

Poul Sverrild og Hans Chr. Thomsen
Rytterskolen, d. 6.4.1997

Langhøj

af Poul Sverrild

Mellem Køgevej og Kalveboderne ligger Hvidovres eneste to synlige oldtidsminder. Bronzealderhøjene, Simonshøj og Langhøj, har op mod 2500 år på bagen, så de står som mindelser om et oprindeligt landskab, som den menneskelige virketrang ellers helt har skjult eller ændret siden.

Der har været flere oldtidshøje i vores kommune. En af de forsvundne høje har givet navn til gården Frydenhøj, hvis navn i dag er bevaret i et skolenavn, Frydenhøjskolen, og i boligbebyggelsen, Frydenhøjparken. Den har i modsætning til de bevarede høje givet fund fra sig; for i forbindelse med anlægget af en vej i området i 1930'erne, blev der fundet et bronze-sværd, som Nationalmuseet i dag har i sine samlinger.

At der har været endnu flere høje fremgår for eksempel af det gamle marknavn Dysse-Agre i Avedøre. Her, vest for Avedøre Kaserne har der altså også ligget en gravhøj, som bønderne gennem generationer har arbejdet sig ind på med ploven i hånden, indtil den en dag var spurløst forsvundet fra landskabet. Men de gamle marknavnes holdbarhed har så sikret sprogligt vidnesbyrd om højens eksistens.

Simonshøj

Simonshøj ser ikke ud af meget, som den ligger gemt bag en varmecentral. En lille græsklædt knold, som myndighederne ganske glemte, da byggetilladelsen i sin tid blev givet. Det er nok meget sigende om udviklings-tempoet og holdningen til fortiden på alle leder i datidens Hvidovre, at selv de uendelig få oldtidsminder, som havde overlevet bondetiden i Hvidovre fik en hård medfart.

Bronzealderhøjen, Simonshøj, er i sørgelig grad blevet mishandlet af byudviklingen siden 1960'erne. Gemt af vejen bag en varmecentral og et trådhegn, er det ikke sært, at højen ikke kendes som et af Hvidovres få fredede jordfaste fortidsminder. (Foto HLA)

Da Simonshøj blev officielt udgravet af Nationalmuseet, blev der ikke fundet noget væsentligt af historisk/arkæologisk interesse. Men af erindringer fra 1920'erne fremgår det, at drenge fandt en del knogler, når de helt på egen hånd gravede i højen.

Langhøj

Vores anden bevarede oldtidshøj, Langhøj, ser ud af meget mere og er da også langt mere spændende fra en historisk vinkel.

Her blev en stormand gravlagt nogle hundrede år før Kristi fødsel i en stor høj med udsigt til vandet. Højen blev lagt lige ved en terrænforskydning, som stadig ses i Langhøjparken. I det faldende terræn syner højen ikke at så meget fra nord som fra syd.

Efter gravlægningen gik der så mellem 1000 og 1500 år, før højen blev taget i brug til gravlægning igen. Man var nu kommet ind i Vikingetiden, og omkring år 1000 blev endnu en mand begravet i højen. Denne gang blev graven placeret i højens ene ende.

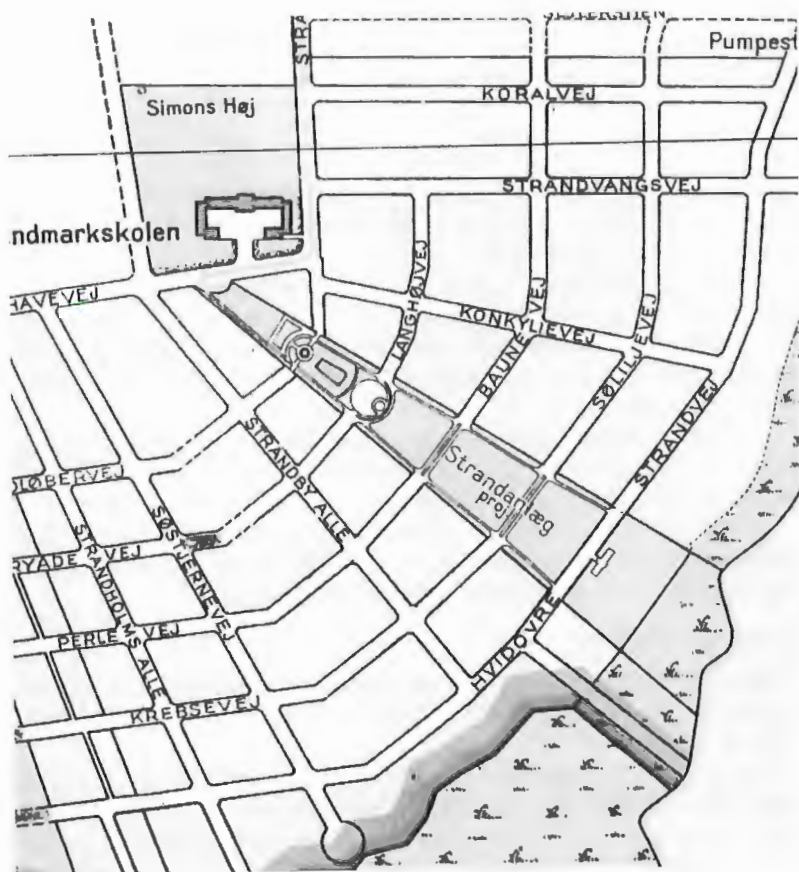
Med sin beliggenhed yderst i syd i engarealerne mod Kalveboderne, fik Langhøj lov til at være i fred for bøndernes pløjning. Lige nord for den store gravhøj opstod med tiden et stort fælles vandingshul for bøndernes kreaturer. Vi kan følge vandingshullet helt frem til 1950'erne, hvor det endnu eksisterede, og det var dengang tænkt som en del af den fremtidige Langhøjpark. Men da parken blev til virkelighed var det ældgamle vandhul på forunderlig vis helt forsvundet. Det havde ellers været et flot element i parken og et godt historisk bindeled til den oldtid, som Langhøj repræsenterer.

I 1963 foretog Nationalmuseet en meget grundig udgravning af Langhøj. Den afslørede, at bronzealdergravkammeret for længst var blevet tømt for sit indhold, men i graven fra vikingetiden var skelettet af en mand bevaret.

Langhøjs navn er oplagt, når man som her ser gravhøjen fra syd. Oprindelig var der en stenkrans omkring højens fod, men da man ved udgravningen ikke fandt den komplet bevaret, foretrak Nationalmuseet at dække stenene til igen.

(Foto HLA)

I 1950'erne, da man endelig planlagde at gøre virkelighed af en park omkring Langhøj, ville man bevare det store gamle fælles vandingshul nord for gravhøjen. Men da parken omkring 15 år senere stod færdig, var vandhullet sløjftet - tilsyneladende uden plan.
 (Oversigtskort over Hvidovre Kommune, 1951. Copyright Geodætisk Institut)

Skeletterne på Vojensvej

af Poul Sverrild

Ved et spadehug skilte sporvognskonduktør Anders Jørgensen et kranium fra resten af skelettet. Da det var sket, var han ikke i tvivl om, at det var menneskekno­gler, han var stødt på.

Anders Jørgensen var ejer af en parcel på hjørnet af Vojensvej og Vamdrupvej, og han var netop gået i gang med at grave ud til fundamen­tet til det hus, han ville bygge på grunden. Det var i foråret 1933, og sporvognskonduktøren var noget i tvivl om, hvad det var han stod overfor. Forelå der et drab?

Han var før stødt på nogle knogler under gravningen, men det var ikke faldet ham ind, at det skulle være menneskekno­gler. Så han havde fortsat gravearbejdet, og pludselig dukkede et kranium op for et spadehug.

Knoglerne lå ikke ret dybt, mellem 30 og 80 cm. nede. Der var ikke rester af kød eller tøj ved knoglerne, så Anders Jørgensen havde nok en fornemmelse af, at skeletdelene havde nogle år på bagen.

En sag for eksperter

I hvert fald tilkaldte han ikke politiet, men valgte at kontakte Claus Peter­sen, overlæreren ved Hvidovre Skole. Han måtte vide, hvad man skulle stille op med fundet.

Overlæreren foranledigede på sin side, at den lokale læge, dr. Æren­lund-Jensen blev tilkaldt, og siden kontaktede man Nationalmuseet, da man havde konstateret, at knoglerne på ingen måde var friske. Det var altså ikke nogen frisk forbrydelse, Hvidovre stod overfor denne forårsdag.

*Skeletterne lå spredt og sjusket tæt under jordoverfladen. Om det var henrettelses­plads eller offerplads får vi næppe nogen sinde at vide.
(Foto HLA)*

Med museumsinspektør Mackeprangs tilkaldelse blev der sat en midlertidig stopper for fundamentudgravningen, men det skulle vise sig, at sporvognskonduktør Jørgensen allerede havde gravet sig gennem flere skeletter. Da Nationalmuseet efter adskillige dages gravning afsluttede arbejdet, havde man fundet dele af i alt ni skeletter, og der var blevet lokaliseret syv forskellige grave, hvoraf de to lå ude på Vojensvej

Udgravningen afslørede desværre ikke ret meget andet end knoglerne, hvor der foruden menneskeknogler også var hesteknogler. Dog blev der ovenpå brystbenet af det ene skelet fundet en bronzefibula, et spænde, der kunne datere udgravningen til folkevandringstiden omkring 4-500 år efter Kristi fødsel.

Sjusket

Til den påfaldende mangel på genstande omkring skeletterne kom, at de afdøde var placeret på en forunderlig varieret måde.

Begravelserne gav et umådelig sjusket indtryk. Én lå med underbenene og fødderne bøjet op langs undersiden af lårene, én var begravet i nærmest siddende stilling, andre var placeret med kroppen stærkt krummet, på siden eller på ryggen. Det fremgik, at begravelserne var foregået over en længere periode.

De sjuskede og meget forskellige placeringer af skeletterne tyder ikke på normale begravelser. Tilstedeværelsen af hesteknogler blandt skeletterne kunne pege i retning af, at der var tale om ofringer, eller der kunne være tale om henrettede. Analysen af skeletterne viste, at der i flokken havde været mindst en kvinde og mindst tre mænd, og at de bortset fra lidt slidgigt havde været raske, velvoksne personer.

Mere gav fundanalyserne ikke svar på; så det ligger åbent for enhver at lave sine egne historier om, hvorfor mennesker for 1500 år siden endte deres liv på hjørnet af Vojensvej og Vamdrupvej.

Landsbyens livsåre

af Poul Sverrild

Den vigtigste grund til at lægge Hvidovre landsby, hvor den ligger, var Harrestrup Å.

Hvornår landsbyen blev grundlagt ved vi ikke, men det har senest været i den tidlige jernalder. Men forud for jernalderbebyggelsen har der i perioder boet folk på samme sted. Det vidner stenalderfund fra Hvidovregade om.

Beliggenheden ved Harrestrup Å var på alle leder fin; for dels havde man drikkevand, dels kunne man fange fisk, dels kunne man sejle tre kilometer ned ad åen, og så var man ude i Kalveboderne, hvor fiskemulighederne var endnu større, og endelig lå man tilpas langt oppe ad åen til ikke så let at blive opdaget af eventuelle fjender, der sejlede forbi langs kysten.

Oversvømmelser

Harrestrup Å havde dengang langt mere vand, end vi kender til i dag. Det var både fordi grundvandspejlet lå højere, og fordi alt åens vand passerede gennem Hvidovre i modsætning til i dag, da en stor del af vandet ledes ind i det københavnske søsystem fra Damhussøen.

Sammen med højvande i Køge Bugt kunne åen skabe ganske store oversvømmelser langt oppe i Hvidovre. Men det problem havde allerede jernalderbeboerne i Hvidovre sikret deres beboelser imod.

Landsbyen blev placeret et stykke fra åen, så der var en lille bakke mellem dem. Så var man beskyttet mod de mindre oversvømmelser.

Åen kunne sagtens klare de små fartøjer, landsbyen betjente sig af, men egentlige søgående fragtskibe har åen været besejlet med.

Så på det tidspunkt, da Hvidovre Kirke blev bygget omkring år 1200 - må det antages, at byggematerialer udefra blev sejlet til Hvidovres slæbested, der senere udviklede sig til en egentlig havn. Det var den nu

Harrestrup Å snoede sig vandrig gennem engarealerne mellem Hvidovres og Vigerslevs jorder. Udsigt fra Køgevej mod nord, 1924. (Foto Københavns Bymuseum)

nedlagte Mørtelværkshavn, der i dag danner grænsen mellem Lodsparken og Kystagerparken.

Fiskeri

Harrestrup Å tjente som hjemsted for joller til fiskeri i slutningen af forrige århundrede, men spillede ellers ikke den store rolle for Hvidovre. Når fiskeriet tidligere ikke spillede nogen rolle i Hvidovre, skyldtes det, at rettighederne til ålefiskeriet i Kalveboderne af kongen var blevet givet til befolkningen på amagersiden af farvandet.

I dagligdagen mærkede Hvidovres bønder mest til åen, ved at adgangen til København var begrænset til at foregå via Roskildevej, over åen gennem Vigerslev eller senere ad den nuværende Gammel Køge Landevej.

Åen blev Hvidovres grænse til København i 1901, som den før havde været grænse til nabolandsbyen, Vigerslev.

Lorteå

Fra 1920'erne begyndte for alvor en ny epoke for Harrestrup Å. I takt med byudviklingen langs dens løb kom den mere og mere til at få karakter af åben kloak.

Fra sidst i 20'erne var den i folkemunde kendt som 'Lorteåen' og prægede store dele af Hvidovre med sin lugt. Samtidig begyndte den at blive reguleret, så de tidligere meget sumpede strækninger langs den blev drænet, og man kunne undgå de regelmæssige oversvømmelser. Reguleringen skete i forbindelse med Københavns Kommunes anlæg af Vigerslevparken langs med åen.

De østlige dele af villakvartererne i Hvidovre var ofte udsat for åens hærgen i 1920'erne: „Vi kom hjem en aften fra arbejde, og så stod alle sammen oppe for enden af vejen, hvor vi boede. Lorteåen var løbet over sine bredder. Vi kaldte Harrestrup Å for Lorteåen, fordi den lugtede meget. Vi skulle hjem, men vores hus lå nu ude midt i en lille sø, som åen havde dannet. Der manglede kun ti centimeter, før vandet ville være løbet ind på vores gulv. Gudskelov var der en temmelig høj sokkel på vores hus for at give luft under det. En times tid til, og det ville være rendt ind på gulvet.“

*En vandrig Harrestrup Å set fra Landlystvej ned mod Hvidovre landsby, ca. 1940.
(Foto HLA)*

*Med far arbejdende dybt nede i tørvegraven ved Harrestrup Å under besættelsen var der vel udsigt til lidt varme til det lille hus i Hvidovre. Men kvaliteten på tørvene var så som så.
(Foto HLA)*

Selv om åen var så forurenet, var der endnu et rigt dyreliv i området, og det trak naturligvis legende børn til fra de store villakvarterer, der dukkede op i 1920'erne og 1930'erne langs med åen. Her kunne man skyde fugle, hvad enten det var lovlig eller ulovlig jagt. Som en Hvidovre-dreng fortæller om sin barndom midt i 1920'erne: „Vi har skudt mange fugle dernede, og det var meget sjovt. Der kom aldrig nogen mennesker, selv om det var meget idyllisk. Der var flotte marker og en træbro, der gik fra Risbjerggårds Allé til Ny Østengårds Allé. Egentlig måtte man slet ikke skyde dernede, men hvis vi så en betjent ovre på Vigerslev-siden, så holdt vi da bare op med at skyde.“

Der var temmelig mange avisskriverier om det svineri, som allerede samtiden var klar over, der skete ved udledningen af de store mængder urensset spildevand fra blandt andet Hvidovre.

Tørvegravning

Under krigen var åen indirekte til gavn for en del af Hvidovres indbyggere, for i de tidligere sumpede områder langs den blev det så muligt at grave tørv til opvarmning.

En gammel Hvidovreborger har fortalt om tørvegravningen: „Tørven havde min far gravet op nede i Vigerslevparken ved Harrestrup Å. Det tilhørte godt nok kommunen, men de sagde ikke noget til, at man gravede dernede. Jeg tror slet ikke, at de havde tanker for det...Det var et ret stort stykke, de gravede fra. Det gik fra Sygekassevejen og helt op til Flaskekroen og så et godt stykke ned mod Rødovre. Jeg har også selv gravet efter tørv dernede, da jeg blev voksen. Da min kone og jeg blev gift i 1939, kneb det jo med at få brændsel...“

Åen har i en lang periode været så godt som biologisk død, men der er tegn på, at den går en lysere fremtid i møde. Mængden af urensset vand i åen er stærkt formindsket, og allerede nu forlyder det, at man et stykke op ad løbet kan fange fisk.

På langt sigt regner de københavnske planlæggere med at gengive åen sit naturlige forløb, og der skulle muligvis engang blive mulighed for ørredfiskeri.

Hverdagsvold

af Poul Sverrild

Vold og uenighed var en del af hverdagen i fortiden som i nutiden. Ja, den var nok mere nærværende for 1600-tallets Hvidovre-bønder, end den er det for borgerne i dag. Det er det indtryk vi får af de bevarede tingbøger fra 1600-tallet, men det er også en helt generel observation, at den tids mennesker havde kortere til kniven eller høtyven, end vi har det nu.

Der blev drukket tæt i hverdagen, og da de personlige æresbegreber også var meget nærværende, skulle der ikke meget til, før slagsmål og anden vold fulgte efter ordvekslinger. Det kunne såmænd også hændes, at volden kom før ordene.

Mellem Rødovre og Hvidovre

Der var tider, da det kunne være forbundet med en ikke ringe fare at rejse mellem Rødovre og Hvidovre. Men det kunne jo ske, at man havde et ærinde på egnen og måtte tage turen.

Det skete for københavneren Christen Haagensen i året 1629. Hvad han skulle i de to landsbyer ved vi ikke, men han havde ærinde begge steder og tog først til Rødovre eller Ouffreøffre, som skriveren stavede det i tingbogen samme år.

Da nu Christen havde klaret besøget i Rødovre, kørte han sydover med hest og vogn mod Hvidovre eller som tingbogen her kalder det 'ded anded Ouffre'. Christen Haagensen var enten lidt doven, eller han havde travlt, for han fulgte ikke vejen men kørte ind over markerne for at skyde genvej. Men han var ikke kommet langt, før en hest kom galopperende efter ham.

På hesten sad Niels Mouritzen Fynbo, der var karl på præstegården i Rødovre, og han var vred og ydermere bevæbnet med en høtyv:

„Din skælm, skal Du køre på min rug? Den har kostet en daler skæppen.“ Det var alt hvad Fynbo sagde, før han begyndte at slå.

Ifølge Christen Haagensen slog han fire gange med høtyven, så han til sidst end ikke kunne holde på tømme. Christen skyndte sig så at tilbyde ham alle de penge, han havde på sig som erstatning.

Krævede erstatning

Fynbo tog imod pengene og vendte tilbage til præstegården. Men Christen vendte også om, for han ville have sagen ordnet ordentligt, så han kunne komme tilbage til Rødovre en anden gang. Ofret for høtyven ville have byfogeden med hen til præsten, så en eventuel erstatningssag kunne blive klaret på stedet. Men da han kom til præstegården, kom Fynbo igen farende med høtyven, og Christen Haagensen måtte løbe for livet, mens han efterlod både hest og vogn.

Niels Fynbos udgave af historien afveg ikke meget fra Haagensens, blot mente han kun at have slået en enkelt gang, og han beskrev, hvordan Christen havde kørt lige midt ned gennem rugmarken og tværs igennem et gærde. Fynbo bad om, at der måtte blive udpeget fire mænd, der kunne syne de skader, som hans slag skulle have forvoldt.

Pennetegningen af Lauritz Christiansen fra 1939 af gamle piletræer på ejerlavsdiget i skellet mellem Hvidovre og Brøndby-øster giver et godt indtryk af det ubebyggede landskab, som man i 1600-tallet færdedes i mellem landsbyerne.
(HLA)

ham, så kom Fynbo straks farende med høtynven. På dette sted slutter dagens referat midt i en sætning.

Sagen afgøres

Sagen kom for igen i marts 1630, hvor Christen Haagensen krævede Fynbo dømt men hvor Fynbo meddelte, at han havde to vidner, han ville føre for tinget om tre uger. Og den 22. april 1630 kom sagen op på det sidste tingmøde.

I mellemtiden må de to parter have forhandlet, for tinget kunne ved dette møde konstatere, at striden var bilagt, og der blev ikke set noget til Fynbos to vidner.

Slutningen på sagen blev, at Fynbo lovede aldrig mere at true eller anstifte slagsmål med Christen Haagensen, og hvis han overtrådte det, måtte Christen få ham lagt i jern på Bremerholm. Og ydermere kunne Haagensen i så tilfælde hente 100 rigsdaler hos Jens Olufsen i Utterslev, der sammen med en anden bonde borgede for Fynbo.

Tingbogen slutter sagen med at bemærke: „Og dermed er de venlig og vel forligte“. Om Christen Haagensen nogensinde nåede frem til Hvidovre, får vi aldrig at vide.

Det ville Christen Haagensen ikke være med til, for der var nu gået en måned siden hændelsen.

Der blev ført to vidner i sagens første tingmøde, torsdag den 17. december 1629. Det første vidne havde mødt Fynbo på kroen om aftenen og havde spurgt ham, hvorfor han havde slået Christen Haagensen.

Fynbo svarede, at hvis han havde vidst, det var ham, ville han ikke have slået.

Det andet vidne, Lass Pedersen, fortalte, at da Christen Haagensen var ved at gå ind i præstegården for at spørge præsten, hr. Christen, om det kunne være rigtigt, at hans karl sådan skulle slå og „tribulere“

Et drab i 1671

af Hans Chr. Thomsen

Sokkelund Herred omfattede i 1600-tallet: Brønshøj, Herløv, Gladsaxe, Gentofte, Søllerød med øen Hveen, Valby, Øvre Ydre og Øvre Øvre. Øvre Øvre eller Øvre ved Danmen blev senere til Rødovre, og Øvre Ydre eller Øvre ved Stranden blev senere til Hvidovre.

Når folk ikke kunne enes, og når den sociale fred blev brudt i herredet så var Tingstedet i Gladsaxe Sogn stedet, man mødtes. Tingstedet lå på Tinghøjen ved vejen mellem Søborg og Gladsaxe, og fra Tinghøjen kunne man se galgen på Bisbierre (Bispebjerg) Bakke.

Det var herredsfogeden, der udøvede retten, og når han var forhindret, var det en „oplyst“ bonde fra herredet.

Rettergangen var offentlig, og der kunne være mange til stede. Dermed fungerede denne landbo-offentlighed også som datidens regionalavis - en art Sokkelund Herred Tidende. Det gjorde den indtil 683, da retskredsen blev udvidet og tingstedet flyttet til Ballerup.

Retten mødtes hver torsdag. Man kunne appellere dens afgørelser, men så måtte man helt til Sjællandsfars Landsting i Ringsted.

Retten var streng, og groft tyveri f.eks. kunne føre til galgen med efterfølgende begravelse uden for kirkegården i uindviet jord. Der skulle heller ikke meget til for at blive „slået i jern“ på Bremerholmen.

Et andet sted, hvor folk i herredet mødtes, var på kroerne, og dem var der mange af. Øllet var ikke sjældent hjemmelavet - til stor ærgrelse i øvrigt for bryggerne i København, der havde eneret på ølbrygning med salg for øje.

Ud over at Tingstedet og kroen var et sted, hvor folk mødtes, hang de to også sammen på en anden måde. Kroerne producerede sammen med øl også fast arbejde til herredsfogeden. Når øllet gik ind, gik forstanden ud, og mange påkørsler, vædekørsler og sammenstød havde deres udspring i kroerne og det hjemmebryggede øl. Det kan være svært at sige noget om procenten i det, men øllet kunne holde op til flere slagsmål pr. tønde.

Drabet

Der er historier, man aldrig får slutningen på. De er ikke nødvendigvis de ringeste, fordi det ikke altid er afslutningen, der er det væsentligste i en hændelse. Denne historie er en sådan.

Året er 1671, og scenen er en krostue. Den er fyldt godt op, og det er ikke til at vide, om øllet er hjemmebrygget, men det gør heller ingen forskel. Det flyder i rigelige mængder. Tilstede blandt krogæsterne er en spøgefugl, en vogter, en soldat og Peder Ibsen fra Hvidovre.

Hvad er en spøgefugl uden et offer, en krage uden en mage? Og hvem, om ikke en hyrde, er velegnet som offer? Han har ikke den store sociale betydning, og det er nogenlunde risikofrit at gøre løjer med ham.

Spøgefuglen Chr. Christensen udser sig hyrden. Hyrden har et horn hængende i en snor ned fra skulderen, og det stikker Chr. Christensen en grundig tot tør halm op i. Derefter sætter han ild til det.

Ilden blusser livligt om livet på hyrden, og han har svært ved at stå stille.

Da krofolket har klasket af på lårene og grinet ud, bliver de enige om, at dén spøg skal koste Chr. Christensen en omgang øl. Det synes spøgefuglen overhovedet ikke er morsomt. Overhovedet ikke. Nu er det ham, der er centrum for løjerne, og det bliver han ond over.

Det går der et stykke tid med.

Til stede er som nævnt en soldat, og Chr. Christensen får efterhånden hám overtalt til at genere hyrden - en vang-vogter kan vel ikke være et større problem for en soldat, har han måske prøvet sig frem?

Soldaten går på vogteren. Han slår, til hyrden går i gulvet. Det er åbenbart ikke nok, så han hiver ham op igen. Da nu det danske forsvar ér i gang, kommer Chr. Christensen også til. Han slår hyrden i hovedet et par gange og siger: „Det skal du have, din gamle bedrager“.

Der er tilsyneladende ingen i kroen, der blander sig.

Nu vil hyrden ud og passe sit arbejde. Han vil væk, og han forlader kroen. Soldaten løber efter ham og når ham. Krogæsterne kommer også

Den 16. juli 1678 d.v.s. 7 år efter den her skildrede drabshistorie fandt en lignende sted i Avedøre med en stor del landsbyens beboere som tilskuere. Igen er det en kro - Avedøre Kro - der er udgangspunktet. Her sidder en godt overrislet Lars Jyde og mangler en drikkebroder. Han byder Store Lars på øl, men da denne afslår, kommer det til knivslagsmål, og Lars Jyde prøver at skære struben over på Store Lars. De tilstedeværende griber ind, og det lykkes Store Lars at komme væk; men Lars Jyde følger efter ham, og nu udfolder slutdramaet sig midt i landsbyen for beboernes øjne. Men denne gang er Store Lars forberedt. Han er bevæbnet med en greb, og den stikker han ind gennem øjet på Lars Jyde, som herefter mister lysten til videre konfrontation. Der går 5 dage, før Lars Jyde dør og i den periode er de fleste af landsbyens beboere på besøg ved sygesengen - også hans drabsmand, og de to kommer til forlig. Det hindrer dog ikke, at det efterfølgende kommer til retssag, som dømmer Store Lars fredløs. Af uransagelige grunde begravnes Lars Jyde - i følge kirkebogen - først juleaften, og det er for så vidt lige så mærkeligt, som dommen er det. Avedøre Kro ca. 1945. (Foto HLA)

ud fra krostuen. Og de ser soldaten drille hyrden - som de senere formulerer det - og de ser ham slå vogteren med sin kårde.

Hyrden beder hele tiden om fred. Den får han ikke...

Til sidst bliver ydmygelserne for meget for ham, og han trækker kniven og stikker den i armen på soldaten.

Nu kommer Chr. Christensen til, og han forbinder soldaten med en flig af sin skjorte. Såret må imidlertid have været dybt og ramt en central åre, for blodet bliver ved med at løbe, og skjortefligen er ikke nok til at stoppe blodstrømmen. Livet rinder ud af soldaten, og han dør.

Så er historien sådan set ude.

Slutspil uden slutning

Efterfølgende begiver Peder Ibsen fra Hvidovre sig en torsdag i det Herrens år 1671 på vej til Tingstedet i Gladsaxe. Det er der 16 andre, der også gør den dag og af samme grund. Det er næsten en hel folkevandring, der er tale om, og den når langt om længe bestemmelsesstedet.

Retten sættes, og det er Peder Ibsen, der fører ordet for de fremmødte. Han og kroholdet er kommet på grund af den ulyksalige hændelse. De er kommet for at klage. Ikke over soldaten, det ville jo også være spild af tid, og ikke over spøgefuglen Chr. Christensen. Klagen gælder vogteren.

Og nu rulles dramaet så op for herredsfogeden.

De 17 mand har altså af egen drift bevæget sig gennem en god part af det sjællandske landskab på grund af vang-vogterens opførsel.

Hvad herredsfogeden har tænkt, konfronteret med det opbud og den historie, er ikke godt at vide. Dommen er ikke overleveret. Kun hændelserne fra kroen er blevet tilbage.

Så hvad hyrdens videre skæbne blev er uvist. Han stod og havde stået over for et tal- og mandstærkt hold. I retten som på kroen.

Og fra Tingstedet i Gladsaxe kunne man som nævnt se galgen på Bisbjerg Bakke, og der var jo altid jernene på Bremerholmen.

Endelig var der også dyrene, der skulle passes...

Zarens krobesøg

af Poul Sverrild

I århundrederne efter Københavns ophøjelse til hovedstad i 1400-tallet lå Hvidovre landsby på rigets vigtigste hovedlandevej mellem København og Køge. Så Danmarkshistorien passerede bogstaveligt talt gennem landsbyen, hvor bønderne havde god mulighed for at være velinformerede om, hvad der foregik i landet og ude i den store verden. Blandt de rejsende var fra midten af 1600-tallet den ridende post.

En af den gamle landevejs sidste gaver til Hvidovre var besøget af Ruslands Zar, Peter den Store, der læskede ganen på den kongeligt privilegerede Hvidovre Kro kort før 1720.

Hvidovre Kro

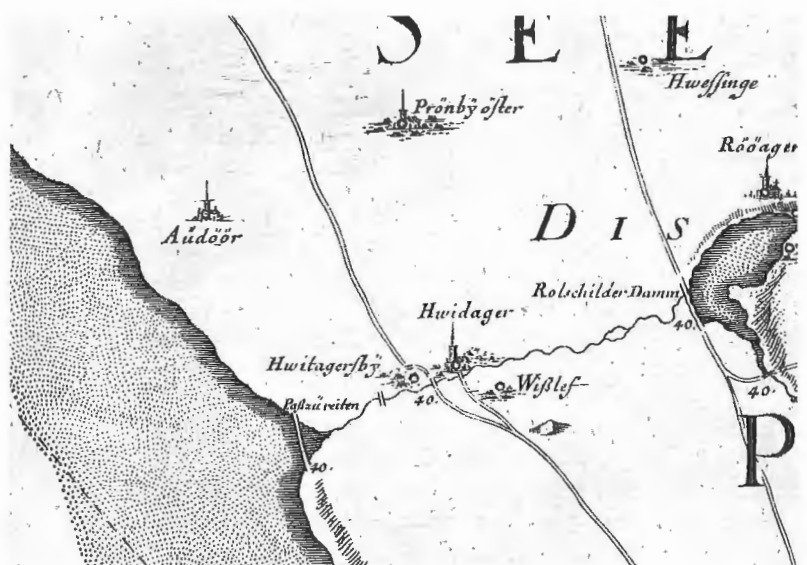
Kroens alder er endnu uoplyst, men siden midten af 1600-tallet har den formodentlig ligget der, ligesom kroen i Avedøre et par kilometer længere ude ad landevejen.

Hvor, præcist i Hvidovre, kroen lå, blev for et par år siden afklaret af etnologen, Lone Holden, i forbindelse med udgivelsen af Hvidovre Sogns Kirkebog. Undersøgelser her viste, at kroen lå i den gård, som senere blev til gården Eriksminde.

I 1600- og 1700-årene lå denne gård i den sydlige ende af Hvidovre landsby, omtrent hvor nu Vestmotorvejens vestgående spor krydser Hvidovregade/Kirkegade. Det hænger fint sammen med, at kort fra 1600-tallet viser, at hovedvejen fra København over Valby kom ind i Hvidovre landsbys sydlige del. Det forklarer også, at kroen ikke som i så mange andre landsbyer lå overfor kirken.

Her mellem syv og otte kilometer fra Københavns Vesterport var det så, at Zar Peter den Store med følge stoppede op en dag i 1716. Zaren var

Den svenske ingeniør Eric Dahlbergs kort fra belejringen af København blev trykt i 1699. Kortet er noget upræcist i en del detaljer, men undersøgelser i Lokalhistorisk Arkiv har godtgjort, at placeringen af landevejen i forhold til Hvidovre landsby i hvert tilfælde er korrekt. Så når kroen ikke lå over for kirken, var det fordi landevejen gik forbi i den anden ende af landsbyen, og de kongeligt privilegerede kroer var nu engang til for de vejfarendes skyld. Læg mærke til mundingen af Harrestrup Å, hvor Dahlberg anfører en mulighed for at ride tværs over åen. Det antyder eksistensen af en rute langs kysten, som vel ikke havde karakter af vej, men som kunne befærdes til hest. (HLA)

i Danmark for at hjælpe til med at generobre de tabte landsdele øst for Øresund, som vi havde mistet i 1660. Det blev som bekendt ikke til så meget med det, så Zarens besøg i København blev i stedet husket for hans mytiske køretur op i Rundetårn.

Brændevin og mælk

Besøget blev i øvrigt ganske kostbart for den danske konge, som stod tilbage med mange regninger, da Zaren endelig drog bort igen. Zarens besøg i Hvidovre faldt fint ind i det billede, for også her var det en regning, som gjorde besøget mindeværdigt.

Zar Peter den Store var landet på Lolland Falster, og her havde han i første omgang efterladt Zarinaen, mens han selv tog til København. Da Zarinaen senere ventedes til hovedstaden, drog han hende i møde ad landevejen mod Køge og altså gennem Hvidovre.

Det har nok været én af de Zarens kendte hårde aftener/nætter, som lå forud, for han måtte altså allerede standse i Hvidovre med hele sit rejsefølge af „Herrer, Betjente og Lakajer“.

På kroen i Hvidovre tog indehaveren, Agneta Pedersdatter imod og serverede fast og flydende kost. Hvori den faste føde bestod er ikke overleveret, men den kostede 5 rigsdaler og 2 mark. Derimod ved vi, at drikkevarerne omfattede såvel øl og brændevin som mælk, og denne side af fortæringen stod i 2 rigsdaler og 5 mark. Denne særprægede sammensætning kunne eventuelt sige noget om selskabets tilstand og dermed forklare, hvorfor man allerede gjorde holdt her, så tæt på København.

Frihedskroen blev i nogle årtier en central bygning i Hvidovre. Ved siden af den almindelige værtsushvirksomhed lagde bygningen også hus til mange foreningers møder i en tid, hvor det offentlige ikke stillede foreningslokaler til rådighed.

Luftfoto fra midten af 1930'erne (Det Kongelige Bibliotek).

Bureaukratiet fungerer

Oplysningen om Zarens besøg på Hvidovre Kro er kun bevaret, fordi han vanen tro drog videre uden at betale sin regning. Der stod så enken, Agneta Pedersdatter med smerten. Hun henvendte sig senere til Rentekammeret i København med den ubetalte regning og anmodede om at få den betalt. I dette, datidens finansministerium, kunne man naturligvis ikke bare udbetale beløbet uden at undersøge, om kravet nu var berettiget.

Rentekammeret rettede en forespørgsel til én af deltagerne i Zarens følge, oberstløjtnant Haxthausen, og forhørte sig om berettigelsen i det foreliggende krav. Til kroholderskens held kunne oberstløjtnanten godt huske stoppet i Hvidovre Kro, og med hans velvillige attestation kunne Rentekammeret indstille til kongen at beløbet måtte blive betalt. Herpå bevilgede kongen „Allernaadigst at disse 8 RD 1 MK maae betaales“.

Nye Køge Landevej

Var Zaren kommet 15 år senere, var han ikke kommet til Hvidovre, for den gamle landevej blev afviklet op gennem 1720'erne og erstattet af en ny og mere direkte linieføring. Først og fremmest var det en bedre vej, man ønskede, og den fik man for de næste godt hundrede år med anlægget af Nye Køge Landevej, som vi i dag kender som Gammel Køge Landevej.

Med en landevej langt syd for Hvidovre landsby forsvandt en stor del af kroens kundegrundlag, men den bevarede dog sit kongelige privilegium i endnu næsten halvtreds år.

Den nye landevej til Køge skulle naturligvis også have sin landevejskro med kongeligt privilegium, og det blev til den senere så berømte Flaskekro, der lå ved broen over Harrestrup Å.

Flaskekroen lå ikke på Hvidovres jord, selv om den kom til at høre sammen med en Hvidovregård, så da Hvidovre Kro lukkede sidst i 1700-tallet, så kom der til at gå næsten 140 år, før Hvidovre igen fik en kro på egen jord. Det skete først med Frihedskroen omkring 1920.

Da Hvidovre landsby blev opløst

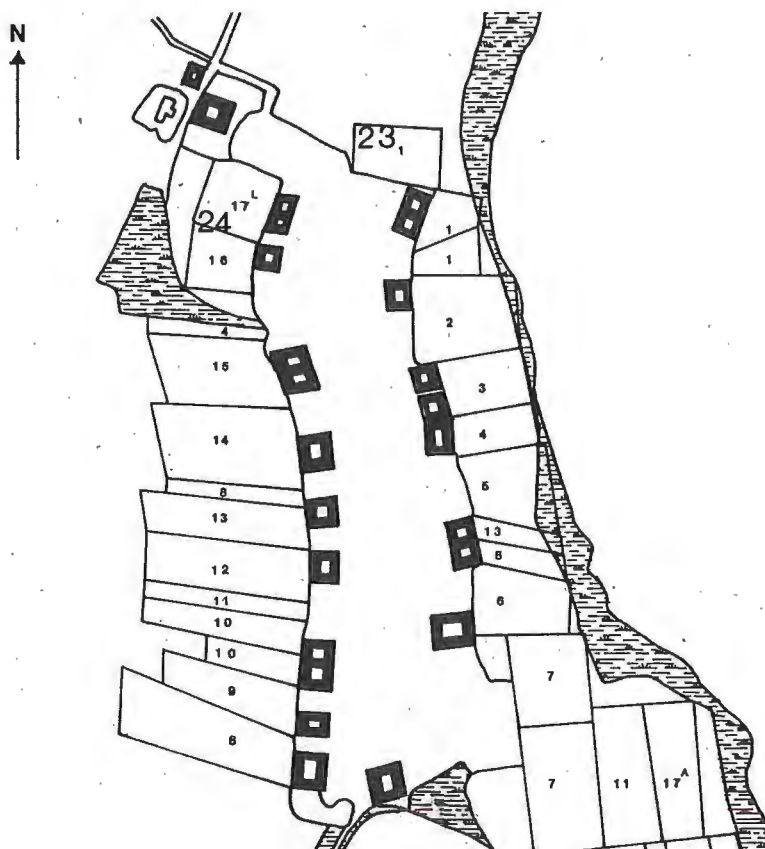
af Poul Sverrild

Den udgave af virkeligheden om de store landboreformer i 1700-tallet, som vi alle sammen er vokset op med, er den, som dansk landbrug gennem de seneste mere end hundrede år har stået for: Beretningen om, hvordan udskiftningen var en sand lykke for den danske bondestand og derfor for hele samfundet, og hvordan den blev startskuddet til en udvikling, der pegede frem mod højskoler, andelsmejerier og økonomisk liberalisme.

Landboreformerne

Kort fortalt var landboreformerne baggrunden for dagens velfærdssamfund. Det har i mange år været den officielle udgave af historien.

I de sidste årtier har der rejst sig røster, der stillede sig tøvende over for landbrugets rosenrøde fortolkning af begivenhederne, og dagens billede er noget mere nuanceret. Man har for alvor fået øje på bagsiderne ved de

Rekonstruktion og rentegning af placeringen af Hvidovre landsbys gårde og tofter i 1779 ved Sv.Aa. Sørensen. Kortet giver et billede af strukturen i den langstrakte fortelandsby, men fraværet af landsbyens ca. 20 huse og skolen slører den tæthed, der har været mærkbar i landsbyen lige før udflytningen af en del af gårdene. (HLA)

Skødet fra 1765 på gård nr. 1 i Hvidovre, senere kendt som Åstrupgård, hvor slægten Bonaventura residerede fra tidligt i 1700-tallet til efter midten af 1900-tallet. Dette skøde var det første, der blev skrevet på en gård i Københavns Amt, og den lange række af senere udstedte skøder på gårde blev ikke skrevet helt ud, men henvisede til dette skøde. (HLA)

No. 1.
1765
1811

Skøde

for No. 1

Bonden *Bonaventura Larsen*

udi
Krieburne Sogn og Bye

under

Københavns Amt,

Paa hans paaboende Gaard No. / , som skylder

af Hartorn

Ager og Eng, *Setti Tønder, 100 Stiepper, 1 1/2 Tjeringe*

kar, Album,

Stov Tønder, Stiepp. Tjeringe. Alb.

Udi allerunderdanigst Folge af Hans Kongel. Majestæts Allernaadigste Resolution dat. 6te Maji indeværende Aar og mig derefter fra Høyløvlig Sammer-Collegio tillagde Ordre af Dato 28de Junij 1765 og *Hans Kongen uhl. kongelig Majestæts Regiments Råd og Rens Kriehavns Rijkts Distrikt* hermed vittetlig, at ved Høyløvmeldte Kongelig Resolution er, uden nogen Betaling, Maact og afhænder, ligesom og hermed aldeles affnaes, og afhændes fra Meerhøyløvmeldte Hans Majestæts og Kongel. Arve-Successorer udi Regjeringen til Bonden *Bonaventura Larsen*, og hans Arvinger den under *Københavns Amt*, og *Rijkts Distrikt* liggende og hidtil af hammen i Første havende Gaard i *Kriehavns Rijkts Distrikt* Sogn og *Bye* af Hartorn, Ager og Eng *Stov* og Stovskyd *hvilken Gaard med all dens tilhørende af Ager og Eng, Færgang, Tørbestklar paa Ovedrift, i Gene-Mærker, eller Skilledes-Mærker, efter Stov, og des angaaende udgangne Forordninger og i sær. angaaende Tørbestklar efter Placat af 20de Decembr, 1758, alt som han det hidtil i Første haver haft, og nu til Støder ligger, samt tilligget haver og dertil med rette bør ligge, talet ders af i nogen Maade indtagen, bemeldte *Bonaventura Larsen* og hans Arvinger eller hvem han og de dertil paa lovlig Maade giør berettiget, skilt, byde, bruge og beholde til Evindelst Egenom, saa at de derover paa lovlig Maade sæt*

maa

store landboreformer, hvor de jordløse og husmændene var udviklingens mest markante ofre. Men også mere immaterielle ting blev ofret på reformernes alter.

Den gamle solidaritet, der havde landsbyen som område, og den hævdevundne demokratiske omgangsform i landsbyerne, forsvandt med helt umiddelbare katastrofale følger for mange mennesker. På længere sigt førte det til, at det offentlige blev tvunget til at påtage sig en række sociale opgaver, der tidligere havde været løst på godt og ondt i landsbyfællesskaberne.

Den allerførste sprække i det store landsbyfællesskab i Hvidovre kom i 1720'erne, hvor anlægget af den nye vej til Køge (nu Gammel Køge Landevej) førte til opførelsen af Flaskekroen. Fra sin opførelse var kroen den eneste bygning i Hvidovre, der lå uden for landsbyen, og tilsvarende var det fra første færd heller ikke lokale folk, der drev kroen. Det var folk udefra, folk med en bredere orientering og mindre bundet af det lokale fællesskab. Flaskekroen kom til at spille en central rolle omkring udskiftningen af jorden og udflytningen af gårdene i Hvidovre.

Hvidovres velstand

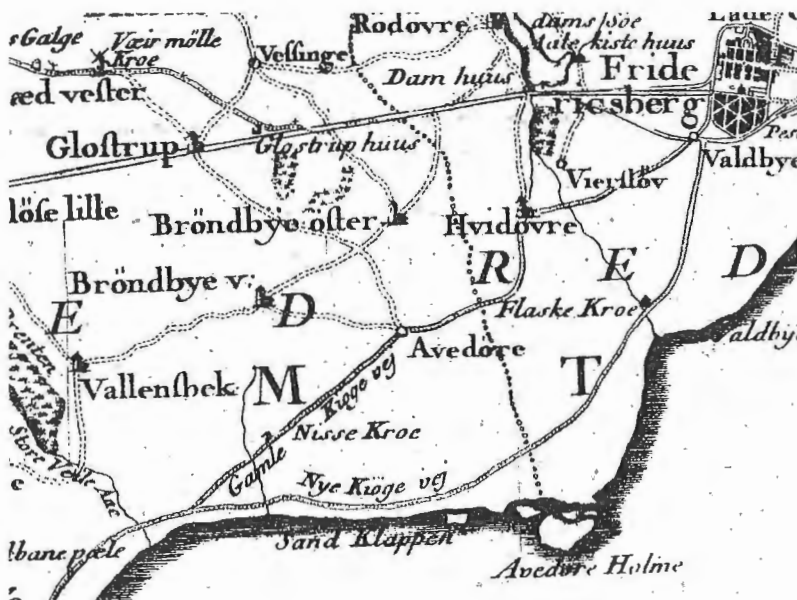
Hvidovre var en ret velstående landsby, hvor bønderne i 1760'erne havde fået deres gårde i arvefæste af kongen. Det vil sige, at de i realiteten var blevet selvejere.

Med en beliggenhed i forhold til København, der gjorde det muligt at sælge direkte på de københavnske markeder, var der gode muligheder for at tjene godt på landbrugsproduktionen. Den næsten daglige adgang til København, gjorde også, at bønderne havde mulighed for at være endog særdeles velorienterede om udviklingen.

Bønderne i Hvidovre havde aldrig oplevet at blive undertrykt af de herremænd og ridefogeder, som vi kender fra f.eks. Holbergs teaterstykker. De havde naturligvis deres tunge skatter og afgifter og deres arbejdspligt, men det var til at bære sammenholdt med velstanden, som den fede jord gav.

Bondestyre

Landsbyen Hvidovre bestod af 60 husstande med godt 300 beboere fordelt på 25 gårde og godt 30 huse. Der var en smed, et par hjulmænd, en væver, et par skræddere og en skoleholder. Landsbyen manglede en præstegård, men sådan havde det næsten altid været, så det var der ingen, der undrede sig over. Kirken blev betjent af præsterne fra Frederiksberg.

Udsnittet af kortet fra 1768 viser, hvordan den gamle og den nye vej til Køge skar sig gennem Hvidovre, og hvordan Hvidovre landsby ligesom Avedøre kom til at ligge dybt inde i baglandet i forhold til den nye vej. (Kongelige Videnskabskabers Societets kort, den nordøstlige fjerdedel af Sjælland, Copyright Geodætisk Institut.)

Flaskekroen, som spillede så stor en rolle for Hvidovres historie lå selv slet ikke i Hvidovre, men på Vigerslevs jorder. Men Kroen blev drevet sammen med jorder i Hvidovre og fungerede derfor en tid som gård i Hvidovre trods sin beliggenhed.

Fotografiet stammer fra århundredskiftet. (Foto Det Kongelige Bibliotek)

Familierne i Hvidovre var giftet sammen på kryds og tværs, men især var naturligvis bondefamilierne gift ind i hinanden, og husmændene fik sjældent adgang til denne kreds. Landsbyen var organiseret, som den havde været i adskillige århundreder. De helt store rammer blev nu som før bestemt udefra, af kongen og af den kongelige administration, men de nære ting, der vedrørte landsbyens daglige drift, blev bestemt af bytinget.

Bytinget var en århundredgammel institution, der var udtryk for en demokratisk (omend begrænset) tradition. Det var retten til at dyrke jorden, der var grundlaget for medbestemmelsesretten i landsbyen. Det betød, at det kun var bønderne, der traf beslutningerne, men landsbysamfundene havde tradition for at sørge for løsning af egne problemer. Således sørgede man selv for sine fattige, så de ikke døde af sult, på den anden side var det ikke øllebrødsbarmhjertighed, man praktiserede, og man skal ikke forledes til at tro, at det var andet end egen interesse i at have et stabilt lokalsamfund, der bestemte bøndernes sociale holdning.

Rammen om hvidovreborgernes hverdagsliv var landsbyen, velkendt og tryk gennem generationer. År afløste år med pløjning, såning og høst, og arbejdsmetoderne var ligeså velkendte. Det var et stabilt samfund, hvor de gamle spillede en helt central rolle i kraft af deres lange hukommelse, der var helt afgørende for de fælles afgørelser om, hvornår f.eks. såning og høst skulle ske.

Udskiftningen når Hvidovre

Ind i denne lidt stillestående men trygge verden kom så de nye vinde udefra. Tiden krævede mere rationel produktion noget, man med inspiration fra Tyskland mente, man kunne opnå gennem at samle de enkelte gårdes mange små lodder, der lå fordelt på alle landsbyens marker, til store marker samlet i en klump omkring den enkelte gård.

I en række forordninger fra slutningen af 1760'erne blev der åbnet mulighed for udskiftning i landsbyerne, og der gik kun en uges tid fra den mest vidtgående af dem var udstedt, til Hvidovre blev involveret.

Det var kromanden i Flaskekroen, Anders Jensen, der må have været ganske velorienteret, siden han inden for en uge efter forordningens udstedelse kunne indsende sin ansøgning om at få sin gård udskiftet.

Anders Jensen var klar over, at hans ønske ville møde stærk modstand hos de øvrige hvidovreboere, så han tilbød at tage jord af ringere værdi, blot i det samme areal som han nu rådede over, og han tilbød selv at bekoste indgrøftning og indhegning.

Protester

De øvrige bønder reagerede flaks, da de hørte om hans ansøgning. De protesterede i et brev til Rentekammeret og krævede den ansøgte udskiftning standset. Mod bedre vidende påstod de, at Anders Jensen ville tage deres bedste sædejord og tillige ville tage den bedste græsgrang til alle byens kreaturer.

Nogen tid efter kom hvidovreboerne i tanke om endnu et klagepunkt, de havde glemt i første omgang: Anders Jensen ville også tage en uundværlig adgangsvej til stranden fra dem.

Dagen efter denne klage blev der afholdt åstedsmøde i Hvidovre. Her konstaterede landvæsenskommissærerne, at bøndernes påstand om jordens kvalitet var uden hold i virkeligheden. Det var hovedsagelig slet jord med mange muldvarpeskud.

Kommissærerne spurgte bønderne, om de kunne anvise noget andet sted, hvor Anders Jensen kunne få sin jord placeret, men modtog som svar, at bønderne ønskede, at alt skulle forblive ved det gamle.

Sagen trak ud, og bønderne var fortsat genstridige. Så overtog General-landvæsenskollegiet sagen og afholdt endnu et åstedsmøde i Hvidovre. Nu skruede myndighederne bissen på og lod bønderne indkalde enkeltvis, så de hver især skulle redegøre for, hvad de havde imod Anders Jensens ansøgning.

Men bønderne var standhaftige og bøjede sig ikke for presset. De gentog alle de tidligere anvendte argumenter. Sagen forekom myndighederne så indlysende urimelig, at der måtte handles. I september 1770 gav man bønderne tilhold om, at de skulle undlade at dyrke den jord, som Anders Jensen efter al sandsynlighed ville få tildelt.

Bønderne reagerede prompte og henvendte sig to gange resultatløst til kongen. I november samme år blev sagen afgjort, og Anders Jensen fik tildelt sin jord, og sagen skulle hermed være afsluttet.

Hvidovreboerne ville det anderledes. I det påfølgende forår drog omkring 20 gårdmænd og kvinder ud til Strandmarken og pløjede på Anders Jensens jorder, som de plejede at gøre. Så rullede retsmaskineriet.

Birketinget dømte de 20 bønder for opsætsighed og ulydighed. De 19 mandlige deltagere i aktionen idømtes en måneds strafarbejde i jern i Københavns befæstning, og den ene kvindelige deltager idømtes en måned i Spindehuset. Dertil kom en bøde på fire rigsdaler til hver af de dømte.

17 af de dømte ansøgte kongen om benådning og fik strafnedsættelse, medens de sidste tre - herunder bondekongen appellerede sagen til Højesteret. Ved denne instans blev den tidligere afsagte dom stadfæstet.

Så skulle sagen da endelig kunne falde til ro, men nej. Langt senere fik Anders Jensen at føle, at helt ustraffet udfordrede man ikke hvidovreboernes solidaritet, men forinden det skete, rullede udskiftningsbølgen videre.

Side fra skifte på Åstrupgård i begyndelsen af 1800-tallet. Her, et kvart århundrede efter udskiftningen var velstanden blandt bønderne ikke blevet mindre. Fra de velhavende og velformulerende bønder i Hvidovre er der langt til Holbergs forarmede og nedtrådte fæstbønder. (HLA)

	Ar.	P/B
1. 1/2 jord (Creatiure)	10	
2. en grund af 1/4 Maas	5	
3. en Dito Maas	10	
4. en Dito Maas	10	
5. en Dito fopp 12 aar	12	
6. en Dito fleg 5 aar	20	
7. en jord af 1/4 Maas	15	
8. en Dito fopp 10 aar	20	
9. en jord (fleg) 2 aar	20	
10. en gammel grund fopp 16 aar	8	
11. en jord af 1/4 Maas	25	
12. en fæstbønder Dito 9 aar	20	
13. en jord af 1/4 Maas	22	
14. en jord af 1/4 Maas	25	
15. en jord af 1/4 Maas	11	
16. en jord af 1/4 Maas	3	
17. en jord af 1/4 Maas	11	
18. en jord af 1/4 Maas	6	
19. en jord af 1/4 Maas	10	
20. 3 jord af 1/4 Maas	16	
	3	

Striden koster blod

Ole Jensen, en anden bonde i Hvidovre, søgte i 1772 om at få sin jord skiftet. Det gik så som forrige gang, at hvidovreboenderne ikke ville lade ham forlade fællesskabet. Dog havde man nu blødt holdningen så meget op, at de tilbød ham, at hvis han ville tage sin jord helt ude ved Hvidovres grænse, så kunne han blive udskiftet.

Så galt syntes Ole Jensen alligevel ikke, det var at arbejde inden for fællesskabet. Men helt sjovt var det godt nok ikke. Ole Jensen begrundede over for myndighederne sit ønske om udskiftningen med, at de andre bønder havde været efter ham lige siden affæren med Anders Jensen i Flaskekroen. Ole havde ikke deltaget i pløjeaktionen, og det var faldet de øvrige bønder for brystet.

Ole Jensen kunne blandt andet meddele myndighederne, at: "sidstleden Søndags Aften overfaldt (de) mig med Hug og mange blaa og blodige Slag, baade i Ansigtet og paa Kroppen".

Amtmanden lod Ole Jensens klage over den fysiske vold undersøge ved et politiforhør, og at det ikke var helt luftige anklager mod de andre bønder ses af, at forhøret førte til, at en bonde blev dømt for overfald, og to andre blev dømt for at have opmuntret voldsmanden.

Da Ole Jensen ikke kunne få det, som han ville, lod han sin sag falde i et par år, til han genoptog den i 1774. Samme år, som Ole Jensen igen generede de øvrige bønder med udskiftningsønsket, tog bønderne endelig hævn over Anders Jensen på Flaskekroen.

Hvidovrebønderne havde som pligtarbejde for kongen fået til opgave at skaffe og køre sten til den nye dæmning syd om Damhussøen. De kørte med stor fornøjelse fra Hvidovre By de to kilometer syd på til Anders Jensens jorder, hvor de denne sommer gravede sten på hans marker og derefter kørte dem tilbage gennem Hvidovre By og videre to kilometer til Roskildevvej. Det har været den gladeste omvej bønderne i Hvidovre nogensinde fik kørt.

Anders Jensen klagede - naturligvis - men der kom ikke noget ud af denne sag.

Ole Jensens sag faldt igen, og han havde det da trods alt ikke værre med de andre bønder, end at han kunne fungere i fællesskabet i endnu to år. Endelig i 1776 fik han sin jord udskiftet, for nu var hans gård i landsbyen brændt, og så havde han ikke noget imod at få en lod i udkanten af Hvidovre, hvor han i øvrigt blev nabo til Anders Jensen.

De nye tider

Nu hengik der et par år, hvor bønderne i Hvidovre kunne se, at der ikke skete de udskiftede bønder nogen skade, hverken ved omstrefende ugeringsmænd eller ved de underjordiske, som alle ellers vidste rege-rede ved nattetide ude på marken. De kunne vel også se, at de udskiftede havde nogle driftsmæssige fordele, for i 1779 ønskede yderligere tre bønder udskiftning, og så gav de sig endelig - hvidovrebønderne.

Efter ti års stridigheder, vold og selvtægt gik landsbyen sit endeligt i møde.

Det blev nye tider, hvor løsenet var: Enhver er sin egen lykkes smed. De fattige kunne Fanden tage - eller senere det offentlige. Bøndernes lykke var under alle omstændigheder gjort, og at husmænd og inderster kom til at lide nød var en biomstændighed.

Solidariteten i det lukkede, statiske lokalsamfund blev afløst af konkurrence og udvikling, og efter 200 år er landbosamfundet Hvidovre, vejet for forstaden Hvidovre, der er befolket af tilflyttere fra fjerne provinser som Jylland og Fyn. Men stædigheden, som kendetegnede hvidovrebønderne, er blevet boende i Hvidovres jord. Gang på gang møder vi i historien stridbare indbyggere i Hvidovre, der ikke bare viljeløst vil lade udviklingen gå sin skæve gang, men tage kampen op, hvor ulige den end kan synes.

Pikerne fra Hvidovre Kirke

af Poul Sverrild

Tyskerne modtog under krigen en større samling våben, der blev opbevaret på Hvidovre Kirkes loft. Det var nu ikke noget større tab for Modstandsbevægelsen, at tyskerne beslaglagde våbnene, for de var temmelig forældede. Derimod var det et tab for lokalhistorien.

Historien går ud på, at tyskerne havde fået nys om, at der på loftet i Hvidovre Kirke lå et lager af moderne våben. Så for at komme en ransagning og beslaglæggelse i forkøbet, afleverede man frivilligt kirkens gamle våben, mens man skaffede Modstandsbevægelsens våben af vejen.

Forsvandt

De gamle våben forsvandt, mens de var i tyskernes besiddelse, men til alt held havde afleveringen ikke været komplet. Vi har bevaret tre af de gamle våben på Lokalhistorisk Arkiv, og de er trods ormeangreb og rust ret velbevarede.

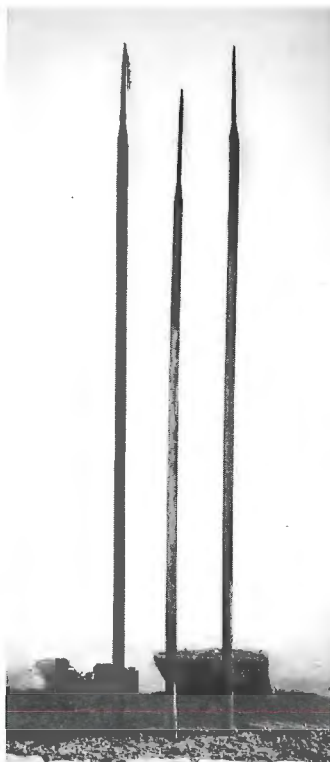
Våbnene stammer fra året 1801. Deres officielle navn er Piker, og de er udformet som korte lanser eller spyd. De skulle efter de gældende bestemmelser være 218,5 cm lange, men vores tre piker holder ikke målet helt.

Historien bag disse våben, der allerede i begyndelsen af forrige århundrede måtte betragtes som stærkt forældede og utilstrækkelige, er meget dansk.

Ovenpå den korte krig med England, hvor den danske flåde blev besejret i Slaget på Rheden af Lord Nelson, skulle det danske forsvar som sædvanlig reorganiseres.

Det nye forsvar kom til at bestå af tre lag: Den rigtige hær, et landeværn, der var dårligt udrustet og endelig kystmilitsen, der var om muligt endnu ringere udrustet og uddannet end landeværnet.

Alle mænd mellem 20 og 50 i Hvidovre indgik i den nye kystmilits, hvis de ikke var indkaldt på anden måde. De skulle selv sørge for deres bevæbning og beklædning, og uniformen behøvede blot at bestå af en rød/hvid kokarde på hatten. Havde de ikke noget egentligt våben, skulle de bruge høtyve, knipler eller bådshager.

Lokalhistorisk Arkiv har bevaret tre piker fra Englandskrigenes tid. Det var en ussel bevæbning, men heldigvis kom Hvidovres karle ikke i kamp med denne bevæbning. (Foto Hans Chr. Thomsen)

Den fattige mands våben

Mænd, der var så fattige, at de end ikke kunne skaffe en høtyv, kunne så få udleveret en af kongens piker. Det er her pikerne fra Hvidovre Kirke kommer ind i billedet.

Det var en selvfølge, at pikerne blev opbevaret i kirken, for al kystmilitsens eksercits og våbenbrug skulle foregå ved kirken om søndagen efter kirketid. Men i fredstid var træningen begrænset til to søndage om året.

Kystmilitsen var en styrke uden reel militærværdi, og det var en lykke for milittsfolkene, at de aldrig kom i regulær kamp. Deres opgave var først og fremmest at beskytte kysterne mod eventuelle fjendtlige plyndringer.

Hvilken militærværdi en sådan styrke havde, fik samtiden et godt indtryk af i 1807, hvor landeværnet mødte en professionel engelsk styrke ved Køge.

Her kom det til en slags slag, der er gået over i historien under navnet „træskoslaget“. Da slaget blev indledt, løb de danske landeværnssoldater alt, hvad remmer og tøj kunne holde, mens de efterlod deres fodtøj - altså træskoene - på slagmarken. Og godt det samme.

En stage

Pikerne fra Hvidovre har næppe været benyttet i kamp, men de kan i de mellemliggende snart 200 år have været brugt til andet.

En Hvidovreborger, der voksede op på Lolland-Falster, har meddelt Lokalhistorisk Arkiv, at tilsvarende piker i hendes barndom blev benyttet under isvintre til at stage isbåde med i Smålandshavet.

Sælfangeren fra Avedøre

af Poul Sverrild

Avedøre har i sin tid som landbrugs- og gartnerisamfund været hjemsted for adskillige foregangsmænd. Nogle af de tidligste er for længst glemt og gået over i historien, men i lyset af den senere udvikling, kan der være god grund til at trække en enkelt af frem fra glemselen for en kort bemærkning.

Niels Jørgensen arbejdede som tjenestekarl på en gård i Avedøre i begyndelsen af forrige århundrede. Vi møder ham i folketællingerne i 1801 og 1834 og gennem Det Kongelige danske Landhusholdningsselskab.

I folketællingen 1801 ser vi ham som tjenestekarl i en alder af 27 år, hvorfor han må være født i 1773 eller 1774, og i tællingen fra 1834 optræder hansom 61 år gammel, og det betyder, at han altså må være født i 1773.

En karriere

I løbet af årene mellem 1801 og 1834 var han avanceret fra tjenestekarl til gårdmand, han havde giftet sig med en kone, der var 19 år yngre end han selv, og han havde fået en datter omkring 1819.

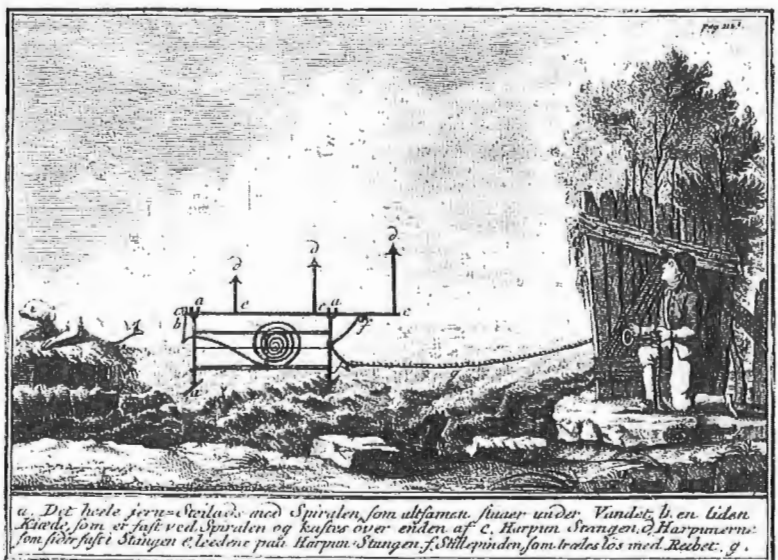
Niels Jørgensen havde tilsyneladende et godt liv, af en tjenestekarl at være. I almindelighed var det ikke let at avancere fra tjenestekarl til gård-ejer, hvis ikke man arvede en gård.

Men når han overhovedet huskes i historien, var det for noget, han foretog sig i året 1806. Det år havde Niels Jørgensen travlt med andet end sin tjeneste hos husbond, Nils Larsen: han fangede dyr.

Det var hverken ræve- eller harejagt, der optog den unge mand. Fra Avedøres strand-enge og kystsumpe „trak“ vandet, og her gjorde Niels Jørgensen sig fortjent til opmærksomhed ved at dræbe sæler.

Der var gode økonomiske grunde til at interessere sig for sælen ved de danske kyster. De særprægede dyr var omgærdet af mange myter, og der udfoldedes stor opfindsomhed, når det gjaldt om at fange dem. Denne opfindelse, som skulle banke tre harpuner ind i den intetanende sæl, stammer fra 1700-tallet.

(Stik, J. A. Dyssel: Forsøg til en Indenlands Rejse, 1774)

Ved siden af den værdifulde tran, som man kogte af sælerne, var også deres skind efterspurgt. Billedet fra Illustreret Tidende, 1862, viser fiskere iført tøj af sælskind.

Det var ikke småting, den driftige tjenestekarl, fik dræbt dette år. Ikke færre end 43 sæler blev det til, så det må have været nogle dage, han tilbragte ved og på vandet.

Trankogeri

Det er ikke sandsynligt, at Niels Jørgensen skød sælerne, for jagt var ikke for tjenestefolk. Så det var nok ved hjælp af vod, garn eller ruser, han skaffede sig dyrene, således som det andre steder i landet var almindeligt at fange marsvin.

Som bonde var han praktisk anlagt, og sældrabene var ikke den rene lyst. Ikke alene var skindene af værdi, men han kastede sig også over at udnytte sælernes spæklag. Niels Jørgensen satte gang i et trankogeri, og det lykkedes ham at udvinde ikke færre end 400 potter tran alene dette år.

Det kongelige danske Landhusholdningsselskab, der i de år belønnede danske bønder for udvist initiativ fik også øje på tjenestekarlen fra Avedøre og tilkendte ham en præmie. Landhusholdningsselskabet, som var sammensat af velhavende og dannede mænd, gav først og fremmest som symbolsk gave et sølvbæger til en værdi af 15 rigsdaler og dernæst et pengebeløb af samme størrelse.

Pengene har nok i første omgang været det vigtigste for tjenestekarlen, men efterhånden som han fik ydre fremgang i livet, har bægre nok vundet i betydning for bonden.

Det mest spændende ved historien om den driftige Niels Jørgensen er nok selve det, at han på et enkelt år kunne nedlægge 43 sæler i Kalveboderne. Det vidner om en fiskerigdom, som vi i dag kun kan drømme om, og som kan være en spore til at fortsætte bestræbelserne for at få renere vand ved Hvidovres kyst - selv om vi næppe kan håbe på at placere Hvidovre Kommune på landkortet i kraft af trankogeri i fremtiden.

Vejen til stranden

af Poul Sværrild

For bare 100 år siden kunne vejene i Hvidovre tælles på to hænder. Vejnettet afspejlede det transport- og færdselsbehov, som det daværende samfund havde. Der var først og fremmest det vejnet, der forbandt landsbyen med de omkringliggende landsbyer og med landevejene.

Fra Hvidovre landsby gik Hvidovre Torvevej mod nord til Roskildevej, og fra den gik forbindelsen til Vigerslev landsby ad den nuværende Landlystvej. Mod syd gik Mellemdigsvej til Køgevej. Imellem de to veje lå Hvidovregade. Så var der vejen til Avedøre ad den nuværende Kettegård Allé og Kettevej. Det var resterne af den gamle landevej til Køge, der lå her. I syd gik den Nye Køgevej, som vi kender som Gammel Køge Landevej. Den var blevet anlagt i begyndelsen af 1700-tallet, men var for 100 år siden sunket ned til at være en sognevej.

Lodsvej

Blandt de yderligere få veje, der eksisterede, var Lodsvej. Den må have eksisteret siden vikingetiden eller i det mindste siden tidlig middelalder.

Eksistensen af Lodsvej fortæller om Hvidovre landsbys behov for at

Sortevej eller bare Vejen til Stranden - i dag Lodsvej er blandt Hvidovres få gamle veje. Vejen var i årtier berygtet for sin ringe stand.

(Foto HLA)

komme til stranden og ned til det slæbested, der eksisterede for enden af Lodsvej.

I en tid, da vejene var meget få og dårlige, var adgang til vand af afgørende betydning for varetransporten, og slæbestedet for enden af Lodsvej var Hvidovres udskibningshavn. Det er sandsynligt, at kalkstenene til bygningen af Hvidovre Kirke omkring år 1200 blev lastet om her og fyldt over i pramme eller småbåde, der kunne komme op ad Harrestrup Å til landsbyen.

Senere, da København voksede, og hovedlandevejen fra hovedstaden til det store udland kom til at gå gennem Hvidovre, blev det lettere at transportere landsbyens varer til markedet ad denne vej.

Det ændrede Lodsvejs funktion til blot at være vejen til stranden, hvor man sejlede ud for at fiske. Samtidig var Lodsvej også adgangsvejen til nogle af gårdenes engparceller ved stranden, hvor man blandt andet høstede tagrør til stråtagene og samlede tang til jordforbedring.

Brændierne

Lodsvej fik en ny funktion fra begyndelsen af 1800-tallet. På den tid blev der anlagt et teglbrænderi og et kalkbrænderi for enden af Lodsvej, og samtidig fik Hvidovre sin første statsinstitution, da Kalvebodernes Lodseri blev oprettet. Lodseriet fik station i det nye lodshus, der blev bygget på den sydlige side af Lodsvej helt ude mod vandet.

Det var Hvidovres tidligste industri, der kom til at ligge her i nogle årtier, og dermed kom slæbestedet atter til ære og værdighed som indskibningshavn for råvarerne til kalkbrænderiet.

Baggrunden for, at denne form for industri dukkede op lige på det tidspunkt i Hvidovre, var englændernes bombardement af København.

De mange ødelagte bygninger skulle genopføres, og det krævede store mængder teglsten. At industrien så forsvandt igen fra Hvidovre hen mod 1850 hang sammen med indførelsen af en ny type ovn, ringovnen, der krævede større kapital, og den modernisering var ejerne af værket i Hvidovre ikke indstillet på.

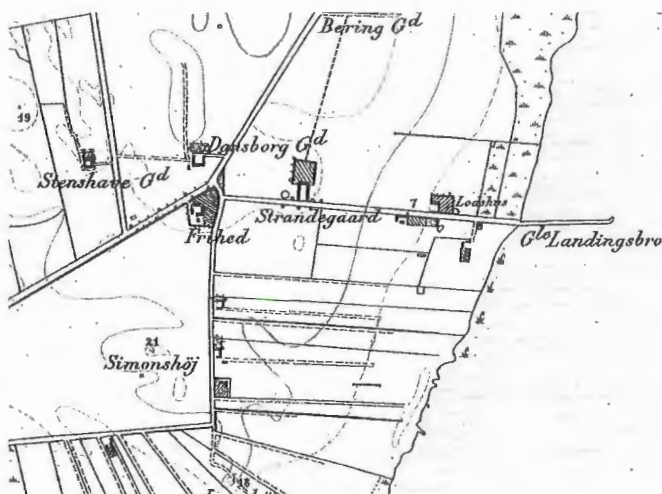
Lodsen ved Kalvebodernes Lodseri havde de første årtier af forrige århundrede et bijob som opsynsmand ved teglværket. Her skulle han holde

Ved stranden for enden af Lodsvej lå lodsstationen. Kalvebodernes Lodseri havde siden 1808 dannet grundstammen i det fiskersamfund, som i 1800-tallet samledes omkring landingsbroen og kysten. Manden t.v. er den senere lods og konservativt sognerådsmedlem, Otto Jensen. (Foto HLA)

Den lille koncentration af huse langs Lodsvej var begyndt at syne af noget i 1876, hvor kortet sidste gang blev rettet. På Strandegaard var der i øvrigt indrettet kolerahospital i forbindelse med epidemien i 1853. (Generalstabskort 1884, blad 100, Hvidovre. Copyright Geodætisk Institut.)

øje med, at de holstenske teglbrændere ikke foretog private brændinger ind imellem.

Senere i forrige århundrede opstod der en hel lille fiskerkoloni ved stranden for enden af Lodsvej. Fiskeriet var godt, og flere fiskere indvandrede fra Sverige og slog sig ned her. Af bevarede skattebilletter fra tiden omkring århundredskiftet kan man se, at fiskeriet i Kalveboderne var en kilde til betydelig velstand.

Intet navn - officielt

Lodsvej havde som de fleste sogneveje på den tid ikke noget officielt navn, det var bare „vejen til stranden“.

Der var ustandseligt problemer med vejens vedligeholdelse op gennem forrige århundrede og i de første årtier af dette. Den var anlagt som en almindelig jordvej og blev først efterhånden til en slaggevej, hvor man blandt andet benyttede affald fra porcelænsfabrikation som fyld. Det gav i en periode vejen tilnavnet „Sortevej“.

Kalvebodernes Lodseri fungerede helt frem til 1930'erne, da den sidste lods, Otto Jensen, var konservativt medlem af sognerådet.

Med udstykningerne af sommerhus- og villagrunde omkring Lodsvej ændredes vejens funktion igen, og den blev primært transportvej for de indbyggere, der kom til at befolke kvarteret. Samtidig begyndte fiskeriet at tage af i omfang og havnens betydning svandt ind.

I mange år lå Mørtelværket ved havnen som en mindelse om områdets gamle industrihistorie og til beboernes gene. Værket flyttede til Avedøre Holme.

Med navnet Lodsvej har vi bevaret mindet om en side af Hvidovres historie, der ellers ikke er synlig i området. Lodshuset er for længst nedrevet, og erhvervshavnen, der havde fungeret i hen ved 1000 år, ligger hen som en bugt mellem Kystagerparken og Lodsparken. Vejens navngivning efter det nedlagte lodseri antyder i dag dens betydning som en af kommunens meget få gamle veje.

Får og heste på kirkegården

af Poul Sverrild

Den gamle kirkegård omkring Hvidovre Kirke har rummet sognets døde gennem mindst de seneste 800 år, og bortset fra svenskernes hærgen i midten af 1600-tallet har det overvejende været et fredeligt sted.

I dag opfatter vi kirkegården som et fredeligt sted, hvor ro og respekt hører hjemme, og hvor det kun er bøller og hærværksmænd, der bryder freden. Sådan har det ikke altid været.

Går vi blot tilbage til 1830'erne, havde man et noget mere praktisk syn på tingene. Græs var græs, hvor det end groede, og græs var til for at indgå i det kredsløb, bønderne levede af. Og græs var der på Hvidovre Kirkegård.

Det var ikke ualmindeligt, at forholdene på kirkegårdene var lidt uordentlige målt med vore øjne, men Hvidovre Kirkegård skilte sig nu alligevel noget ud.

Usømmelig skikkelse

I 1839 var det blevet så galt, at den ansvarlige for Hvidovre Kirke, professor ved Københavns Universitet, H.N. Clausen, måtte påtale kirkegårdens „usømmelige skikkelse“ over for kirkens præst, pastor Holsøe. Holsøe var nok præst ved Hvidovre Kirke, men han boede på Frederiksberg, hvor sognets hovedkirke lå.

Pastor Holsøe svarede nogen tid efter på kritikken med et langt brev. Han måtte naturligvis forsvare sig og sin embedsførelse og startede med at redegøre for, hvad han havde foretaget sig omkring kirkegårdens pleje, siden han var tiltrådt embedet fire år tidligere.

Den normale danske kirkegård kender vi som små hegnede firkanter med velordnede gange imellem og sirlig og velplejet beplantning eller som store velplejede plæner med monumental træbevoksning. Sådan var det ikke i første halvdel af 1800-tallet, hvor græs og ukrudt dominerede omkring kirken.

(Foto HLA)

Den skyggefulde, stemningsfulde kirkegård med søjleformede stedsegrønne planter ligger langt fra den ældre kirkegård, som fremstod nøgen og i bedste fald med sparsom træbevoksning. Akvarel af Lauritz Christiansen, 1916.

(HLA)

Han havde gjort, hvad han „formåede, for at Hvidovre Kirkegård ikke skulle se ud og betragtes som et overdrev. Til den ende befalede jeg den daværende kirkeværge nøje at påse, at hverken hans egne får eller murerens hest græssede på kirkegården.“

Det var da en begyndelse, og det giver os et klart billede af, hvordan dyrene græssede frit omkring på den fredelige kirkegård mellem de mange små høje, som dengang markerede gravstederne.

Pastor Holsøe havde dernæst forsøgt sig med en kombination af stokken og guleroden. Han havde truet med at sløjfe de gravsteder, der ikke var sat i ordentlig stand til et givet tidspunkt, og samtidig forærede han selv 150 roser og spirea til kirkegården.

Det var lærerens skyld

Herefter kunne præsten notere, at „mange gravhøje istandsattes og udsmykkedes“. Men de mange blomster, som Holsøe havde foræret til kirkegården, led en krank skæbne. De blev smukt plantet som hække fra kirkegårdens porte til kirken. Desværre havde præsten ikke taget højde for, at der skulle træffes særlige foranstaltninger til at holde planterne i live. De „hentørredes og gik ud“.

Men præsten havde en skyldig at pege på. Det var lærer Cappelens skyld, for han ville ikke påtage sig at vande dem! Cappelen var meget praktisk

død i mellemtiden, så han var afskåret fra at forsvare sig mod anklagen.

Så var der de almindelige problemer med ukrudt, som skød op alle vegne. Når det var længere end to meter væk fra kirkebygningen, kunne han ikke befale nogen at fjerne det.

Her var der et hul i reglerne, som pastor Holsøe kunne bruge til et høfligt antydet pres på professoren som repræsentant for kirkens ejer, Københavns Universitet.

Det forholdt sig sådan, at Hvidovres husmænd skulle udføre pligtarbejde for kirken, men de kunne ikke forpligtes til at rydde længere væk fra kirkemuren end ovennævnte to meter.

Stillet overfor det problem drog pastoren til Assistens Kirkegård for at se, hvordan man dér klarede vedligeholdelsesproblemerne. Det har nok været ham en kilde til fryd derpå at kunne skrive til professoren, hvordan det stod til på denne store københavnske kirkegård.

Salig biskop Balles grav

„Jeg fandt her mange sammensunkne græshøje bevoksede med alskens ukrudt, som endnu ikke var omhugget, så at det snart vil udstrø en overflødig mængde frø.“

Så satte pastor Holsøe trumf på overfor teologiprofessor, H. N. Clausen. „For at udpege et sted, var jordsmonnet omkring salig biskop Balles grav især bevokset med burrer og andet fælt ukrudt, der ikke gav Hvidovre Kirkegård meget efter.“

Endelig nåede pastoren sin slutpointe ved at nævne, at han mange steder havde set landsbykirkegårde, der var anstændigt og sirligt passet. Men hvor det forholdt sig sådan, var det kirkeejeren, der bekostede arbejdet!

Holsøe fortalte derpå, at han nu havde fået gårdmændene og husejerne til at sætte deres gravsteder i stand, så det ville såmænd ikke blive så dyrt endda for kirkeejeren at sørge for det sidste.

Vi ved ikke, om denne appel om bistand fra Hvidovre Kirkes ejer hjalp, men det er nok tvivlsomt. Hvidovre Kirkes historiske forhold til universitetet og Vor Frue Kirke drejede sig jo om, at kirken i Hvidovre blot var en ejendom, som leverede en fast indtægt.

En smuk kirkegård måtte sognebørnene i landsbyerne Hvidovre, Vigerslev og Valby selv sørge for. Det skulle i hvert tilfælde ikke påvirke de indtægter, som kirkeejeren havde krav på.

Den halve gravhøj

af Poul Sverrild

Husejer og jordbruger Christopher Jensen fra Hvidovre var en mand, der mente, at ret var ret, og retten måtte også gælde de døde. I 1846 kom han i strid med kirkeværgen ved Hvidovre Kirke, gårdejer Peder Jensen.

Når Christopher Jensen kom i strid over et gravsted på kirkegården var det ikke bare fordi han var en ældre mand på 65 år og følte tiden nærme sig, men nok så meget fordi han blev gået for nær.

Som husejer og jordbruger i Hvidovre By var Christopher Jensen vel nærmest at betragte som en husmand, og det var ikke nogen stor ejendom han havde. Hans lille ejendom var på 1 tønde og 2 skæpper land men lå meget centralt i landsbyen som genbo til kirken. Ejendommen havde matrikelnummer 44A, hvor nu den røde bebyggelse, „Kildegården“, syd for Hvidovre Torv ligger.

Var hans ejendom ikke stor, så havde han til gengæld et gravsted på kirkegården - ja, han havde endog to, og det skønt han var en tilflytter fra Gislinge på Fyn.

Han havde giftet sig ind i Hvidovre og boede udmærket i sit hus på den gamle gårdtomt efter én af de udflyttede gårde. Huset lå trukket tilbage fra Hvidovregade, og her boede han med sin 19 år yngre hustru, Ane Christophersdatter, og sine to børn på 21 og 14 år.

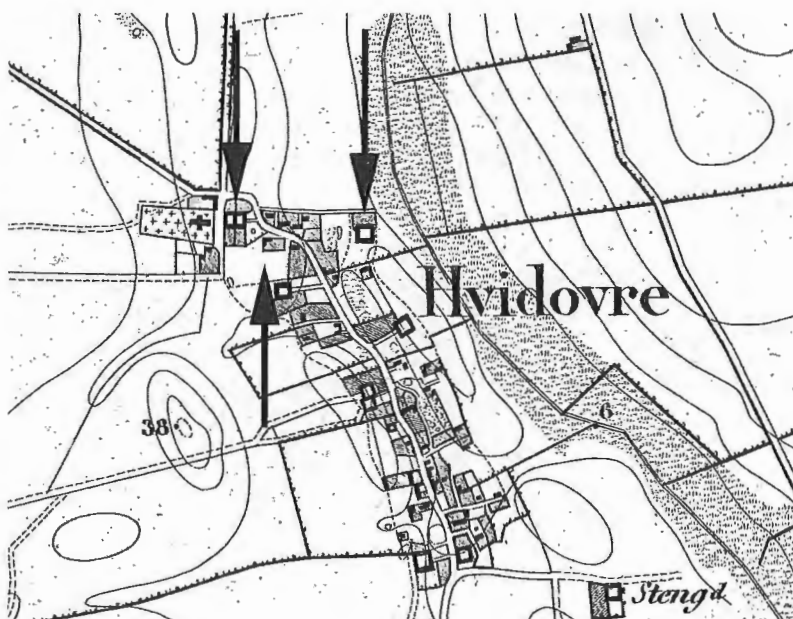
David mod Goliat

Gårdejer og kirkeværge, Peder Jensen fra Nørregård, var ikke meget yngre med sine 61 år. Peder Jensen var én af lokalsamfundets sværvægttere. Selv om hans gård ikke var én af byens største, så var den alligevel grundlag for

I den nordlige ende af Hvidovre landsby boede de tre parter, der havde del i konflikten om den halve gravhøj på Hvidovre Kirkegård. Kunne de ikke spytte til hinanden, så kunne et godt sten-kast klare afstanden. I et så lille tætsluttet samfund har konflikter været svære at bære.

(Udsnit af Generalstabens Kort, 1854, Københavns Omegn i VI Blade, Vestre Blad III.

Copyright Geodætisk Institut.)

hans status ikke blot som kirkevæрге, men også som sognefoged, og som indfødt havde han yderligere stærke kort på hånden i en strid med en tilflyttet husmand.

Peder Jensens gård lå sammenbygget med en anden gård på den østlige del af det areal, der nu udgør Hvidovre Torv. Han havde således ikke mere end et stenkast hverken til sin modpart Christopher Jensens hus eller til kirkegården.

Striden havde en tredje part, bonden Bonavent Jensen, der tilhørte en anden generation med sine bare 35 år. Det var faktisk ham, der var anledning til striden. Bonavent Jensens gård, Åstrupgård lå i landsbyens nordlige ende ligesom de andre parters ejendomme, idet Åstrupgård lå ned mod åen lige nord for den endnu bevarede gamle smedje i Hvidovregade.

Striden havde karakter af en nabostrid på flere måder. Som nævnt boede parterne ganske tæt på hinanden, men striden handlede om naboskab på vejen til en anden og måske bedre verden: Christopher Jensen og Bonavent Jensen havde tilgrænsende gravsteder på Hvidovre Kirkegård.

Professor H.N. Clausen inddrages

Husmand Christopher Jensen gjorde nabostriden til en sag, da han klagede til Hvidovre Kirkes patron, professor Clausen ved Københavns Uni-

Nørregård var den østlige af de to sammenbyggede gårde, der lå på det nuværende Hvidovre Torv. En central beliggenhed, tæt på kirken, som nok kunne befordre troen på en særstilling i kirkelige anliggender. Fotografi fra omkring år 1900. (Foto HLA)

versitet. Han forespurgte allerunderdanigst, om det kunne være rigtigt, at kirkeværgen, Peder Jensen, havde ladet bortgrave det halve af hans ene gravsted - eller gravhøj, som det hed dengang - og havde givet det til gårdejer Bonavent Jensen. Ordet gravhøj afspejlede datidens gravmæleskik, hvor der blev opkastet en lille høj på gravsteder.

Kirkens bestyrelse måtte naturligvis have en sådan klage undersøgt og lod kirkeværgen komme med sit syn på sagen. Peder Jensen hævdede, at arealet tilhørte Bonavent Jensen, og for at understøtte dette synspunkt, lod han Bonavent Jensen selv bevidne, at det var hans ord!

Peder Jensen fandt selv, at det måske ikke var nok at redegøre for ejendomsforholdene, for han sluttede sin redegørelse med en helt anden form for argumentation: „Da Klageren har to Steder Liigplads paa Kirkegaarden, vil der ikke kunne tilkomme ham mere, saameget mere som en stor Deel af Hvidovre Sogns Beboere, endog Gaardeiere, ingen Gravplads har.“

Her var det hartkornet, der talte med den standsbevidsthed, som bønderne havde oparbejdet gennem de 70 år siden landboreformerne.

Så var det altså påstand mod påstand, og Pastor Holsøe ved Hvidovre Kirke fik overdraget sagen. Han talte nogle gange med den forurettede husmand, Christopher Jensen, og gennem de samtaler fik pastoren et klart indtryk af, at husmanden havde rejst sagen på opfordring af sin kone. Det var derefter pastor Holsøes holdning, at Christopher Jensen selv måtte bevise rigtigheden af sin påstand.

Ovenpå den udtalelse meddelte Københavns Universitet, at det skønnede, at Christopher Jensens klage var ubegrundet.

*Senere er den eneste mindelse om fortidens gravhøje den jordhøj, der ligger på graven, til jorden er faldet til. Bonavents gravsted Hvidovre Kirkegård ca. 1930'erne.
(Foto HLA)*

Er der kvinder bag alt?

Der var jo nye tider på vej i Danmark, hvor bønderne var blevet frigjort et par generationer tidligere, og hvor former for demokrati så småt var begyndt at stikke næsen frem i form af Stænderforsamlingerne fra 1830 og loven om sogneforstanderskaber fra 1842. Så da Christopher Jensen havde tygget nogen tid på afvisningen af sin klage, så prøvede han i 1848 at rejse sagen overfor sogneforstanderskabet for Frederiksberg-Hvidovre. Det kom han nu ikke langt med, for sogneforstanderskabet kunne afvise sagen med, at den ikke lå inden for det område, som rådet skulle beskæftige sig med.

Man kan meget vel forestille sig, at Christopher Jensen har måttet høre meget fra sin kone i anledning af den krænkelse af retten til familiens gravsteder, som hun måtte opleve.

Hans kone har nok følt sig krænket på flere leder, for hun var selv gårdmandsdatter fra Hvidovre og havde som barn oplevet gårdmandskulturen, som styrede landsbyen og må have oplevet, hvordan man herfra betragtede husmændene. Nu var hun selv blevet husmandskone med hvad dertil hørte af daglige småkrænkelser fra den herskende gårdmandsklasse. At hun så også skulle trædes på i forbindelse med familiegravstedet har været for meget.

Så Christopher Jensen fik ikke lov til at lade sagen hvile.

Ny appel til professor H.N. Clausen

I en fornyet henvendelse til professor Clausen redegjorde han for sine oplevelser, hvor han havde ladet en ny gravhøj rejse, efter at han var blevet frataget halvdelen af den gamle. Det havde dog ikke løst problemerne, for han havde siden oplevet, at „Planter og Blomster ere senere flere Gange oprykkede og bortkastede.“

*Striden mellem Hvidovre-familierne må have været følelig i Hvidovre Kirkes lille kirkerum under gudstjenesterne. Endnu i 1870'erne sad mænd og kvinder i hver sin side i kirken. Postkort, 1930'erne.
(HLA)*

Ovenpå sådan en gang hærværk måtte husmanden spørge: „om ikke lige Ret paa Kirkegaarden hjemles mig med Sognets øvrige Beboere, derom vover jeg underdanigst at henvende mig til deres Højærværdighed, som den Mand, jeg haaber vil og kan skaffe mig Ret i den omhandlede Sag.“

Her høres undertoner fra den udvikling, der stod lige for døren med Grundloven, der kom i 1848/49. Nu ville samfundets lavere klasser også have både ret og magt.

Universitetet var nu blevet grundig træt af den påståelige husmand, men for at få sagen sluttet reelt af, lod man en juridisk instans komme med en ny bedømmelse af sagen.

Herfra meddelte man, at den oprindelige sag om det bortrøvede halve gravsted måtte betragtes som endeligt afgjort, og hvis det senere hærværk skyldtes, at Christopher Jensen havde anlagt sin nye gravhøj samme sted som den gamle, måtte man blot anbefale ham at placere den på hans egen jord!

Hvis den nye høj derimod var placeret på hans egen jord, så måtte universitetet tage stilling i sagen. Men det ville kræve, at Christopher Jensen turde sigte nogen bestemt person og kunne give oplysninger, der bestyrkede en sådan anklage. Og i så fald var det en sag, der skulle overgives til den stedlige politimester.

Universitetet anførte også en anden, mere diskret og realistisk mulighed: Sognepræsten Holsøe kunne udstede en offentlig advarsel mod hærværk af denne karakter, eller han kunne under hånden advare og formane de formodede gerningsmænd.

Hermed døde sagen så som sag betragtet, men i landsbyens lille og snævre verden er den næppe død så let. Husmanden, Christopher Jensen var blevet sat på plads af gårdmændene, og hans kone er næppe blevet mindre bitter med årene. En lille trøst kan det have været, at kirkeværgen, gårdejer Peder Jensen, døde før husmanden, og med grundlovens indførelse kunne Christopher Jensen se frem mod, at en højere grad af lige ret for alle uden social skelnen vinkede forude.

Ikke alene i døden

af Poul Sværrild

Marie Elsebeth Quistgaard og Erhard Borch skulle giftes den 3. juni 1861. Der var lyst for dem i Hvidovre Kirke, og alt var klar til vielsen.

Dagen før brylluppet ville de trolovede tilbringe sammen, og da vejret var pænt og roligt, drog de i en sejlbåd fra Hvidovre Strand ud på Kalveboderne.

Sejlturen blev årsag til en tragisk, men også lidt romantisk afslutning på deres kærlighed.

Det blev deres sidste sejltur - ikke blot på det fredelige farvand Kalveboderne, men i det hele taget. Hvad der skete i båden, om dramaet skyldtes dårligt sømandskab, kærlighed eller måske et skændsmål, får vi aldrig at vide. Men båden kæntrede trods det gode vejr ude i Kalveboderne, og de to unge led druknedøden.

I stedet for bryllup blev det begravelse i Hvidovre Kirke.

Ikke hvem som helst

Den unge dame var ikke en frk. Hvemsomhelst. Hendes mor var søster til Peter Willemoes, den romantiske helt fra slaget på Rheden, så det var lidt af en society-begivenhed, Hvidovre og Hvidovre Kirke blev ramme om.

Den unge kvindes mor skænkede i sorg over datterens død en fornem alterduk til kirken. Dugen var lejlighedsvis i brug i et par menneskealdrer, til den var slidt og mørnet op.

Om de to forlovede havde Hvidovre Sogns Kirkebog blot at sige: „Funden druknet i Kallebod Strand, blev begge stedet til Hvile på Kirkegården...“

I vestmuren til den ældre del af Hvidovre Kirkegård ses den indmurede plade, der dækker over en uopklaret dramatisk og tragisk drukneulykke. (Foto HLA)

Skønt kirken ikke havde nået at besegle deres forhold med en vielse, fik de lov til at blive begravet i samme gravsted, men længe fik de ikke lov til at hvile i fred og tosømhed.

I samme grav

Brudens mor overlevede i sin sorg blot datteren i knap to år, så blev også hun begravet på Hvidovre Kirkegård.

Moderen lod sig bisætte i samme grav, som de to unge elskende, så i døden fik Erhard Borch ikke blot den brud, men også den svigermøder, han ikke nåede at få i levende live. Den beskedne hvide marmorplade, der endnu sidder indmuret i den gamle kirkegårdsmurs vestside, fortæller historien lakonisk, men dækker altså over en historie vi aldrig får helt belyst.

Som denne lille historie fortæller, er gravmæler ikke bare kilder til kunst- og navnehistorie, men også til kulturhistorie i almindelighed. Gravmælerne fortæller i sig selv historie og historier, men de kan også tjene som indgange til historier, der træder frem, når andre kilder supplerer dem.

Stenen over de to unge elskende og pigens mor er blot et blandt de mange bevaringsværdige gravmæler fra Hvidovre Kirkegård.

Paradis

af Poul Sverrild

Avedøre rummer mange verdener - nogle mere varige end andre. Igenem hele vores historie har landsbyen ligget der, som den - næsten - ligger der endnu.

Vestvolden har ligget der i mere end 100 år, og den ser også - næsten - ud som da den blev bygget. I ly inden for volden ligger Avedøre Kaserne, og den har bare ligget der i omkring 80 år.

Avedøre Kaserne ophørte endelig som militært anlæg i 1996. Med militærlejrens rømning og med et sideblik til Avedøre Stationsby er der grund til at kaste et blik tilbage på årene før opførelsen af Avedørelejren.

Militæret blev en faktor i Avedøre fra slutningen af 1880'erne, hvor opførelsen af Vestvolden begyndte. Da volden var færdig i begyndelsen af 1890'erne skulle den også bruges - i det mindste om sommeren.

Paradislejren

Lige inden for volden anlagde militæret så en sommerlejr - en teltlejr - hvor soldaterne boede, mens de muntrede sig på det nyanlagte voldanlæg. Nu var somre i slutningen af forrige århundrede ikke så forfærdelig forskellige fra dem, vi kender til, så der kom en del nedbør ind imellem.

Når regnen kom, blev teltlejren i Avedøre til et rent ælte af mudder, og det må have været et temmelig deprimerende sted at opholde sig. Og mudderet er da også den tydeligste erindring nogle soldater tog med sig derfra.

Paradisgården i Avedøre lå cirka, hvor Avedøre Stationsby ligger i dag. Hvad var naturligere end at tage den gamle ejendoms navn til den nye by. Billedet fra 1890 oser af fortidig tryghed og hygge med den nymalede havelågestolpe i forgrunden og bonden selv og hans hest i baggrunden. (Foto HLA)

*Knap 40 år efter det sviende nederlag til Tyskland i 1864 lod disse officerer sig fotografere foran teltene i Paradislejren, hvor de poserer med militær anstand.
(Foto HLA)*

Lejren var i brug i en årrække frem til 1910/11, hvor opførelsen af den murede Avedørelejr begyndte.

For at gøre den nødtørftige lejr bare lidt mere attraktiv benyttede man et psykologisk kunstgreb.

Paradisgården

I området omkring de marker, hvor lejren var blevet anlagt lå en gammel Avedøregård med et usædvanligt smukt navn: Paradisgården. Hvad var så mere nærliggende end at give den midlertidige, mudderplagede lejr navnet Paradislejren.

Havde der ikke været den forklaring, at navnet stammede fra en nærliggende gård, kunne man have forventet, at det var et navn, som soldaterne gav lejren ledsaget af et skævt smil. Men navnet blev almindelig brugt.

I dag, hvor mudderet er glemt, står navnet Paradislejren med en smuk klang, og man ser for sig, hvordan soldaterne arbejdede muntert på varme sommerdage, og det er det billede, der vil blive stående. Tricket med et smukt og dragende navn kender vi også fra Grønlands navngivning, hvor navnet blev givet med en meget stærk skelen til reklameværdien.

Betydningen af navne kan ikke overvurderes, og det sideblik til Avedøre Stationsby, som jeg omtalte i starten af artiklen, handler om det.

Fæstningsbyen

Da Avedøre Stationsby blev anlagt på de arealer, hvor også Paradislejren havde ligget og fik sit navn, skelede man ikke til andet end, at navnet skulle være dækkende, og det er da også et navn, der ikke lover mere, end det holder: et nyanlagt byområde ved en station. Men hvem har lyst til at bo et sted, der kun drager sin identitet fra en S-station.

Undervejs benyttede man da også lejlighedsvis et andet navn, Fæstningsbyen. Det var godt nok ikke et navn, der udelukkende gav positive vibra-

tioner, men det hang godt sammen med både beliggenheden ved Vestvolden og med bebyggelsesstrukturen, hvor Bymuren optræder som en lukket og næsten fæstningsagtig randbebyggelse.

Naturligvis skulle den nye bydel have heddet Paradis. Det ville have givet anledning til tusindvis af smarte bemærkninger og svedne grin, og navnet ville i perioder virke så grotesk, at man ikke kunne andet end skraldgrine, men tilbage, når alle de svedne grin var forstummet, ville have stået et varmt og smukt navn, som ikke kan andet end give et lysere syn på tilværelsen. Og der er jo det, at navne forpligter...

Paradislejren i 1890'erne. Den var efter sigende noget mindre smilende, når regnen forvandlede stierne til mudder. (Foto HLA)

Indkvartering i Avedøre

af Hans Chr. Thomsen

Selvom indkvarteringerne var upopulære blev der alligevel plads til selskabelighed med både violin og klaver.

Stuen er oplyst af en gammeldags petroleumslampe og ved døren hænger en moderne telefon. I Hvidovre kom telefonen i det første årti af århundredet, og der kom el ca. 1920.

Højgården, Avedøre 1914.

(Foto HLA)

Indkvartering af soldater har i århundreder været en forpligtelse, der var pålagt borgerne i freds- og krigstid og det kendes allerede fra 1600-tallet, hvor f.eks. købstæderne på Sjælland udover indlogering og bespisning skulle sørge for stalde og eksercerpladser.

Op gennem 1700-tallet reguleredes de detaljerede regler for indkvartering flere gange, og i begyndelsen af 1800-tallet begyndte man at sondre mellem ordinær og ekstraordinær indkvartering. Det var en sondring, der skelnede mellem faste og mere løse stationeringer, mellem kaserner og feltfod/øvelser. De første tog staten sig af, de sidste klarede borgerne.

Indkvartering var en alvorlig sag, og reglerne var som sagt komplicerede. F.eks. skulle bønder, der havde indkvartering i 1900-tallet, have betaling for det foder de leverede til militærets heste. Herfra blev modregnet de halvfabrikata, som hestene leverede tilbage til bonden i form af hestepærer og dermed gødning. Det forudsatte naturligvis, at militæret havde lavet omhyggelige kalkuler over, hvad en hest typisk kunne kaste af sig pr. dag.

Indkvarteringssystemet var et typisk træk ved 1800-tallets økonomi. Stat og kommune fik mange af sine behov løst ved at pålægge borgerne i lokalsamfundene forskellige opgaver. Der var f.eks. transportopgaver så som brevtransporter, befordring af mennesker, der ikke kunne forsørge sig selv, til deres hjemkommuner, og kørsel for dele af dommerstanden og militæret, for ikke at tale om transport af jordemødre til fattige hus-

*Gårdmændene i Avedøre fik ofte standsfæller på besøg i forbindelse med indkvarteringerne. De 5 soldater er alle gårdejere i kongens klæder.
Torstensgården
1.11-1914
(Foto HLA)*

mandskoner. Der var vedligeholdelsesopgaver i forbindelse med skoler og kirker. Og der var graverarbejde på kirkegårdene og snerydning på landevejene og meget mere.

Indkvarteringerne var ofte en upopulær byrde for den del af befolkningen, den angik. Det siges, at soldaterne kunne trække en linie tværs over Sjælland, som delte øen i et godt og et dårligt indkvarteringsområde. For Avedøre oplevedes indkvarteringerne som en byrde, og der findes et eksempel på en upopulær indkvartering i Avedøre Grundejerforenings forhandlingsprotokol.

Ud over at være en grundejerforening tog Avedøre Grundejerforening sig også af lokalpolitikken i området og opstillede kandidater til sognerådvalgene. Foreningen blev dannet i forbindelse med kommunalreformen af 1908.

Grundejerforeningen prøvede i den følgende sag at slå to fluer med et smæk, men den fik kun ram på den ene.

Indkvarteringer under første verdenskrig

Under første verdenskrig var der indkvarteret soldater i Ejby, Hvissinge, Avedøre og Glostrup. Der var tale om en såkaldt sikringsstyrke.

På en ekstraordinær generalforsamling i Avedøre Grundejerforening var denne indkvartering på dagsordenen. Avedøre mente sig forurettet i forhold til de andre byer, idet de mente at have en større indkvarteringskvote end disse. Men hvad værre var, var der konstateret mund- og klovsyge hos Jørgen Jørgensens enke. Derfor skriver grundejerforeningen til Sjællands Stiftamt bl.a.:

„I Avedøre By er for Tiden en temmelig betydelig Indkvartering af Soldater af 34. Bataillon og der er blandt andre Steder også Soldater i Kvarter i ovennævnte Gaard (Jørgen Jørgensens enkes), hvor Mund og Klovsyge er konstateret. Det vil være klart, at den Omstændighed, at Soldaterne fra denne Gaard stadig under Øvelserne og paa anden Maade færdes sammen

med Kammeraterne, som er indkvarteret paa andre Ejendomme, frembyder overordentlig stor Fare for, at Sygdommen kan blive bragt omkring på de forskellige Ejendomme gennem denne Kilde og uden at Ejerne er i stand til at træffe nogen som helst Forsigtighedsforanstaltninger herimod.

Paa Grund af denne store Fare for tilføjelse af betydelige økonomiske Tab og andre Ulemper, tør vi forvente Stiftamtets Velvilje ..“

Jørgen Jørgensens enke får velviljen og „fritages for den anmeldte Indkvartering“.

Til gengæld får Avedøre ikke nedsat sin tildelte kvote. Stiftamtet har ikke vurderet, at Avedøres kvote var for stor, og Grundejerforeningen gør ikke mere ved sagen.

Skyttekredse i Hvidovre

af Hans Chr. Thomsen

Den 15. April 1928 havde Hvidovre Skyttekreds baneindvielse på de militære skydebaner ved Avedøre Holme. Der var høj himmel den dag, og kl. 9.30 besteg formanden den improviserede talerstol i det tynde april-lys og bød velkommen. I sin tale kom han blandt andet ind på Hvidovre Sogns Skyttekreds, som var forgængeren for Hvidovre Skyttekreds. Den blev grundlagt i 1863, og formanden dvælede ved og udtalte sin glæde over, at al politik i dag var fjernet fra skyttesagen, således at alle sociale lag i samfundet kunne være i stue sammen.

Den politik, som formanden refererede til, indgik i et dramatisk afsnit af Danmarks historie.

Skytteforeningerne i Danmark

Der blev oprettet skyttekorps i en række europæiske lande omkring 1860. Årsagen var nationale modsætninger, og for Danmarks vedkommende var det modsætningen til Tyskland, der blev afgørende.

Centralkomiteen for Oprettelse af Skytteforeninger blev oprettet den 10. februar 1861, d.v.s. tre år før nederlaget til tyskerne i 1864. Det nederlag øgede tilslutningen til skytteforeningerne således, at der i 1865 var oprettet 150 skytteforeninger rundt omkring i Danmark.

Samme år oprettedes Svendborg Amts Skyttekreds og i løbet af få år kom der tilsvarende sammenslutninger i de øvrige amter.

Hvidovre Sogns Skyttekreds

Denne kreds blev som nævnt oprettet i 1863, som Københavns Amts 7.

Bestyrelsen for Hvidovre Skyttekreds d. 14. september 1927. Billedet er taget 7 måneder år før foreningens indvielse af de nye skydebaner ved Avedøre Holme, så måske er skytterne ude for at sondere terrenet... (Foto HLA)

Uformelt samvær i skjortæærmer under vajende faner mellem Hvidovre Skyttekreds og Frederiksberg Skytteforening (Foto HLA)

kreds, og var dermed blandt de første i Danmark. Den blev dannet af skytter, der forlod Københavns Skytteforening, og den fik mulighed for at øve sig i Hvidovre. I Hvidovre deltog bl.a. Gårdejer Wrem fra Holmegården med sine 5 sønner. 1878 blomstrer foreningen op, og som vi skal se var den ikke ene om det i Danmark.

Ved Hvidovre Skyttekreds' baneindvielse 1928 talte formanden om den ærefulde virksomhed og position, som den gamle skyttekreds havde haft i danske skyttekredse, og han henviste til de mange sølv- og guldplader, der var på foreningens gamle fanestang. Han vægtede det sportslige ved foreningen.

Et medlem fra Hvidovre Sogns Skyttekreds fortalte, at kredsen i sin tid havde haft skydebane på engene ved Flaskekroen. Herfra måtte den flytte til Valby Fælled, hvor den måtte indstille skydningen i 1914 til fordel for fodboldklubber - der skulle blive det 20. århundredes sportsgren om nogen.

Herefter sygnede foreningen hen, og forsøg på at genrejse den strandede af mangel på egnede skydebaner. Problemet i Hvidovre var, at det var fladt som en pandekage, og som bekendt farer kugler langt. Dertil kom de store udstykninger efter århundredeskiftet med de mange parcellister. Fordele og ulemper ved langtfarende kugler og fritgående parcellister har nok været oppe at vende i de år.

Folkehær eller forskole?

Hvor udgangspunktet for skytteforeningerne var et modsætningsforhold til Tyskland, skulle foreningerne senere blive forum for voldsomme indre sociale spændinger i Danmark.

Centralkomiteen fra 1861 var domineret af officerer, godsejere og nationalliberale borgere. De mente, at skytteforeningerne skulle være en forskole til den gamle hær og opfattede dem alene som skytteforeninger.

Mange lokale foreninger, der var domineret af bønder og borgere, ville have en mere korpslignende organisation og talte om en folkehær. De

ville have eksercits og gymnastik ind i foreningerne. (Det er blandt andet fra skytteforeningerne at gymnastikbevægelsen i Danmark udspringer, og skytteforeningerne var medvirkende til at ændre bøndernes negative indstilling til gymnastik).

Demokrati eller diktatur?

1872 fik Venstre absolut flertal i Folketinget og stødte sammen med antidemokraten og godsejeren Estrup. Han satte reelt Folketinget ud af kraft fra 1877-1894 og regerede gennem de såkaldte provisoriske finanslove.

Ude i landet dannedes riffelforeninger, hvis officielle formål var at skaffe våben til skyttebevægelserne, og i Politiken kunne man læse: „Vi vil, at ikke en Paragraf eller en Tøddel skal tages fra vor Forfatning“. Folketinget skrev til kongen, at den politiske kamp kunne blive „lidenskabeligere og farligere end nogen, vi hidtil har kendt..“

Fra omkring 1880 begyndte Venstrefolk bevidst at arbejde på at overtage magten i skytteforeningerne. Det lykkedes i stor udstrækning på landet, men slog fejl i København.

1883 oprettede radikale venstrefolk riffelforeninger.

1885 prøvede typograf Julius Rasmussen på at skyde Estrup, men det mislykkedes. Samme år erobrede bønderne og Venstrefolk magten i Skytteforeningerne, og ligeledes samme år forbød Estrup skydning uden tilladelse.

I Hobro Dagblad kunne man læse: „Vi gaar til Kamp mod dem med den Følelse, at de er vore Dødsfjender, som vi ikke skylder Naade og Barmhjerlighed“.

Det spidsede til i Danmark.

Ifølge Skyttekredsens foreningsprotokol var omkring et halvt hundrede af medlemmerne aktive i modstandsbevægelsen under krigen. Her er de fotograferet efter befrielsen.

(Foto HLA)

Hvidovre og Estrup

Det lykkedes Estrup og Højre, at splitte Venstre på en sag om forsvaret - og forsvaret var i denne sammenhæng forsvarsanlægget omkring København. Anlægget gik gennem Avedøre, og bønderne i Avedøre solgte jord fra hertil.

Man kan ikke sige, at hvidovrebønderne spillede en særlig attraktiv demokratisk rolle i opgøret med den udemokratiske Estrup. De støttede direkte forsvarsanlægget med penge, og dermed Estrup. Så kom de til gengæld også selv i sikkerhed bag voldene. Der har været en markant tendens til, at bønderne i Hvidovre siden har været konservative.

Hvilken holdning Hvidovre Sogns Skyttekreds havde i opgøret med Estrup, er det svært at sige noget om. Kredsen blomstrede op i 1878 - altså året efter Estrups provisorielove trådte i kraft. Det kunne man måske tolke som, at de var modstandere af Estrup på det tidspunkt. Samtidig ved vi som nævnt, at bønderne i Hvidovre senere støttede Estrup i forbindelse med fæstningsanlægget. I forlængelse heraf kunne Hvidovre Sogns Skyttekreds have gjort det samme. Men det kan kun være gisninger. Det kunne være interessant at få undersøgt. Så hvis der er nogen i Hvidovre ...

Fra politik til sport og idræt

Som så ofte i Danmarks historie finder sociale spændinger sit leje, og Estrups autoritære periode fik sin slutning i 1901, da Venstre fik regeringsmagten.

Som nævnt var gymnastik en del af programmet i nogle skytteforeninger, og fra 1884 bredte den såkaldte svenske gymnastik sig fra Vallekilde Højskole ud i skytteforeningerne. Herfra udskiltes den i 1929 i Danske Gymnastikforeninger.

1930 fik skytteforeningerne det navn, de bærer i dag: De Danske Skytte-, Gymnastik- og Idrætsforeninger.

De dannedes altså året efter Hvidovre Skyttekreds, og som nævnt i indledningen er formanden glad for, at politik er et overstået stadium i foreningen. Formanden vægter endvidere skyttesagen som „...særlig egnet til at fremelske og udvikle nogle af de fornemste Mandfolkeegenskaber, idet den tvinger sine Dyrkere til at øve sig i Selvbeherskelsens svære Kunst og opdrager til Viljestyrke og Maadehold“.

Baneindvielsen den 15. april 1928 afsluttedes om aftenen med taler, kaffebord og dans. Dansen sluttede kl. 2 om natten, og det hænger måske sammen med ovennævnte „Selvbeherskelse .. Viljestyrke og Maadehold“ da „Det er ikke sundt at danse efter kl. 2 i Hvidovre“ - der er grænser for selvkontrollen, selv i en skyttekreds.

Foreningen kom nu ikke til at undgå det med politik. 12 år efter blev Danmark besat af Tyskland, og nogle af foreningens skytter engagerede sig i modstandskampen i Hvidovre mod den tyske besættelse. Dermed var ringen sluttet til 1861.

Et skyttebal for længe siden

Hvidovre Skyttekreds var i 1928 socialt set sammensat nogenlunde lige af selvstændige, funktionærer og arbejdere. Der var nogle handelsgartnere men ingen bønder.

Alligevel hænger bondefortiden og tilflytter-samtiden symbolsk sam-

men denne dag ved baneindvielsen. Der blev optaget 4 medlemmer fra den gamle Hvidovre Sogns Skyttekreds som æresmedlemmer i den ny Hvidovre Skyttekreds. Æresmedlemmerne overrakte samtidig med optagelsen den gamle fane og fanestang sammen med et 1889-gevær til den ny forening.

Omkring en måned før dette var et medlem, gårdforpagter Chr. Larsen, fra den gamle skyttekreds død. Ved hans begravelse var fanen for Hvidovre Sogns Skyttekreds dukket op. Den repræsenterede fortiden på flere måder, og enken „bad indtrængende om at faa Lov at se den gamle Fane endnu en Gang. I sin Ungdom havde hun ved mangt et Skyttebal danset under denne“.

Det fremgår ikke om dansen også i 1800-tallet sluttede ved 2-tiden om natten.

Bævende læbers pris

af Hans Chr. Thomsen

Det såkaldte sociale spørgsmål har været et af det 20. århundredes store politiske temaer i Danmark - og i Europa med for den sags skyld. Det afstedkom mange politiske kampe, og der kom ny social lovgivning ud af det, og et bedre Danmark.

En af de mest markante politikere i den sammenhæng var Peter Sabroe (1867-1913). Han arbejdede især for at forbedre børns og tyendes forhold, og han nød en helt usædvanlig stor popularitet i befolkningen.

Digteren Jeppe Aakjær opsummerede Sabroe sådan her:

du være de fattiges værner
du være den riges ris
du får ej ordner og stjerner
men bævende læbers pris

Sabroe var en stor politisk agitator og omkring 1891 talte han ved et agitationsmøde ved Hørup Møller om den skændsel, „at Fattige børn, der sættes i Pleje, er en Vare, man handler med. Jeg staar her med et Nummer af Herning Folkeblad i Haanden, og der læser jeg en Annonce: „Det averterede Plejebarn er nu udlejet. Herning Sogneraad“. Er det ikke moderne Slavehandel? Udlejet Plejebarn! Det er samme Udtryk, der bruges af en Vognmand, der udlejer Heste, eller en Marskandiser, der udlejer Maskeradeklæder. Men der bliver handlet med Plejebørn. Større Ejendomsbesiddere tager Plejebørn for at bruge deres Arbejdskraft“.

Et brev til Hvidovre Sogneråd

Det efterfølgende brev fra 1901 til Hvidovre Sogneråd gengiver vi her i dets fulde længde, for at bringe et autentisk udtryk fra det „nederste land“ i Hvidovre omkring århundredeskiftet.

Vi har fjernet navnene og adressen. Det, der er interessant, er det typiske - ikke det private.

København .....
Den 10. December 1901

Til
Hvidovre Sogneraad
Som det vil være Sogneraadet bekendt har jeg haft Barnet N.N i pleje siden Faderens Død i August f.A
Da min Mand og jeg tog det stakkels forældreløse Barn til os, var det ikke godt at forudse at Skæbnen skulle blive mig så haard, thi min Mand var rask og stærk og havde Godt Arbejde, men ved hans pludselige Død i April d.A har Forholdene forandret sig saaledes for

Peter Sabroe var elsket af mange og hadet af færre. Han havde et heftigt temperament og metoderne kunne være utraditionelle, som da han f.eks. åbnede en pakke fedtegrever fra Holstebro Svineslagteri i den lille Folketingssal - fedtegreverne blev brugt som dyre- og børnefoder. Hørmen bredte sig, og formanden råbte ophidset: „Det er ikke passende at fremvise disse ting her i salen“. „Det er endnu mindre passende at give børn den slags“, svarede Sabroe. Karrikaturtegning af Peter Sabroe, 1909.

mig, at det vil falde mig yderst besværligt at skaffe det nødvendige til mig selv og mine tre Børn, og jeg kan derfor ikke beholde den lille Dreng uden Betaling.

Da Barnets Forældre, N.N. og Y.Y. have opholdt sig tilstrækkelig længe i Hvidovre Sogn til, at deres Barn kan være forsørgelsesberettiget der, saa tillader jeg mig at henvende mig til det ærede Sogneraad med Anmodning om, at De godhedsfuldt vil give mig Erstatning for den Tid jeg har haft Drengen i Pleje og fremdeles yde mig et passende Vederlag så længe jeg har ham.

Nu er han blevet et kvikt Barn som jeg elsker som mit eget og det ville gøre mig inderligt Ondt om jeg skulle se ham blive sat ud, og lide Nød hos den lavest bydende, som det desværre er mange, mange uskyldige Børns Lod, derfor tillader jeg mig at haabe, at det ærede Sogneraad vil tage Hensyn til denne min Anmodning og meddele mig hvor og hvornår jeg kan underhandle med Dem om Betalingen.

Ærbødigst
A.A.

Knaphed

Der er noget sært gribende i dette sprogs spænding mellem privat tragedie og så dens offentliggørelse i tillempet kancellistil.

„...at Skæbnen skulle blive mig så haard“ står overfor „anmoder .. tillader mig .. som det vil være det ærede Sogneraad bekendt .. at De godhedsfuldt“ etc. Det er fattigdom, der udtrykker sig på fremmed tungemål, og der er ingen tvivl om magtforholdet. Anmodningen staar med hatten i hånden, så at sige.

Men det er også en henvendelse, der vil „underhandle“, med kommunen for at komme en auktion og konkurrenterne i forkøbet. Derfor har skrivelsen også noget at tilbyde. „Nu er han blevet et kvikt Barn som jeg elsker som mit eget..“

I et sådant Sorteper-spil er alle principielt tabere. Det handler om knaphedens økonomi, og det er menneskelighed, der er på spil.

Sådan var vilkårene for nogle dengang, der blev pløjet i Hvidovre ved indgangen til det 20. århundrede.

Sognerådet bestod i 1901 af 4 gårdmænd, en maskinist, en gartner og en hjulmand. Hvidovre Sogneråd 1901 (Foto HLA)

Hvidovres første kommunekontor

af Poul Sverrild

Hvidovre var kommune i over 50 år, før det blev nødvendigt at få et mødelokale til sognerådet, et kommunekontor.

Det første halve århundrede klarede sognerådsmedlemmerne sig med at mødes hos medlemmerne, på skolen i Hvidovre eller Valby eller på kroer. Det var ellers en stor kommune, der med navnet Frederiksberg-Hvidovre indtil 1857 også omfattede Frederiksberg, og videre frem til 1901 rummede den under navnet Hvidovre-Valby både Vigerslev, Kongens Eng-have, Valby og Hvidovre.

Sognerådets opgaver var ikke så omfattende, så kommunens arkiv kunne i alle disse år sagtens ligge i et skab hos formanden, og personale var der slet ikke brug for. De gentagne kommunedelinger betyder, at man i dag skal finde Hvidovres kommunale arkivalier på Frederiksberg Rådhus, på Stadsarkivet i København og på Hvidovre Rådhus.

Det var stadig holdningen, at man ikke havde brug for et egentligt kommunekontor, da Hvidovre trådte ind i det 20. århundrede som en lille sognekommune, hvis grænser svarede til grænserne for de gamle Hvidovregårdes jorder.

I 1902 stod kommunen med den gamle rytterskole, der ikke længere skulle anvendes til undervisning. Men tanken om at få et kommunekontor var så fjern, at sognerådet solgte skolebygningen til en privat.

Lykkens Minde

Så gik der dog blot nogle få år, før behovet meldte sig. Efter svære overvejelser besluttede sognerådet at leje en lejlighed i den da ti år gamle etageejendom Lykkens Minde i Hvidovregade. Ejendommen ligger der endnu og er den ældste, bevarede etageejendom i Hvidovre. Den er kraftigt ombygget og udvidet og har i dag adresse på Hvidovre Torv.

Her lejede sognerådet altså en to-værelses lejlighed og kunne indrette mødelokale og kontor med kommunens arkiv og senere pengeskab. Så var det slut med at holde ordinære møder på Damhuskroen eller Flaskekroen. Her mødtes sognerådet nu kun, når der skulle holdes auktion over retten til høslet på kommunens grøftekanter og lignende.

Nye tider

Med udbruddet af den første verdenskrig i 1914 begyndte nye tider for kommunerne. Krigstidens omfat-

*Skomager Antonsen trådte ind i Hvidovre Sogneråd som suppleant i 1918 og sad perioden ud til marts måned 1921. Han var født i 1865 og boede i Hvidovregade.
(Foto HLA)*

tende rationering og regulering lagde mange nye opgaver over på sognerådene, og arbejdets omfang og sværhedsgrad voksede støt.

Sognerådets første reaktion på de nye tider var at hyre den nytiltrådte lærer, Claus Petersen, som sekretær og protokolfører. Det var den spæde begyndelse på den udvikling, der i løbet af nogle årtier skulle gøre kommunestyret til den største arbejdsgiver i kommunen.

Men i de første mange år gik det langsomt. Først omkring 1920 måtte sognerådet bøje sig for udviklingen og ansætte det første egentlige personale, en elev. Samtidig blev det nødvendigt at skifte den lille toværelses ud med en treværelses på den anden side af trappeafsatsen.

Her kunne sognerådet fortsætte arbejdet i de dramatiske år i begyndelsen af 1920'erne, hvor det hørte til dagens orden, at det politiske mindre-

Ejendommen, Lykkens Minde, under opførelse i 1898. Her lå Hvidovres første kommunekontor fra 1908 til 1924, hvor det flyttede til den gamle skole i Hvidovregade. Ejendommen ligger endnu - noget forbygget - på Hvidovre Torv. (Foto HLA)

tal udvandrede fra møderne, og hvor vrede breve fra borgere og tilsynsmyndigheder i amt og stat blev læst op.

I 1924 måtte Hvidovre igen skifte skolen ud. Nu var den bare 22 år gamle bygning i Hvidovregade blevet for lille og Den nye Hvidovre Skole, senere Kettevejskolen og endnu senere Sønderkærskolen, blev bygget. Denne gang vidste sognerådet godt, hvilken vej, vinden blæste, og solgte ikke den gamle skole, for her kunne man indrette nyt kommunekontor.

Grove løjer

I det gamle kommunekontor var det ikke altid bare politik det handlede om. Der var også plads til grove løjer.

Sognerådsmedlem, skomager Antonsen, led ikke blot under at være medlem af det politiske mindretal, han var også en ganske lille mand.

Når sognerødderne kom til møde, hængte de overtøjet og hatten på knagerne i entreen og gik ind til mødet. Når mødet så var slut, skyndte en af de store bønder eller gartnere sig ud først og flyttede skomagerens hat op på et søm under loftet. Og så var det tid til det brede grin, når skomageren kom ud og stod og hoppede efter sin hat uden at kunne nå den. På god landlig vis var det en spøg, der kunne gentages gang på gang.

En ulovlig gårddrift

af Hans Chr. Thomsen

1913 køber gårdejer i Avedøre Chr. Cort Christensen Poppelgården. I forvejen ejer han Stevnsbogård og købet af Poppelgården gør ham til en af de store gårdejere i området.

1936 dør han, og sønnen Poul Christensen overtager de to gårde.

I 1943 - altså 30 år efter - meddeler Landbrugsministeriet sønnen, at gårdene drives ulovligt, samt at han har et år til at bringe orden i forholdene.

En politimester aflægger besøg

To år før meddelelsen fra Landbrugsministeriet havde Poul Christensen godt nok haft besøg af Politimesteren for Københavns Amts Søndre Birk. Politimesteren havde aflagt et rutinemæssige besøg, som han skulle i forbindelse med sin tilsynspligt af landbrugsejendomme.

De to havde talt sammen om dette og hint, og Poul Christensen svarede på de spørgsmål han fik stillet.

Efter besøget rapporterede Politimesteren til Landbrugsministeriet, at „alle Landbrugsejendommens Jorde bliver dyrket, og de dyrkes alle fra Stevnsbogaard; dertil skal dog bemærkes, at der findes ikke 2 Driftsregnskaber for „Poppelgaarden“ og „Stevnsbogaarden“, men ejeren mener, at der i hans Faders Tid er givet Dispensation for Bestemmelsen“.

*Stevnsbogård var en af de store gårde i Avedøre. I dag er det en selvejende produktionssskole. Stevnsbogård i 30'erne.
(Foto HLA)*

Luftfotoet illustrerer godt, hvordan gartnerierne har bredt sig på den gamle bondejord i Avedøre. Til venstre for Byvej ses gartner Frandsens drivhuse, og de har næsten omringet den firlængede „Poppelgården“ midt i billedet.

Luftfoto 1955

(Foto HLA)

Det er den rapport, der danner baggrund for Ministeriets meddelelse til Poul Christensen om, at den ulovlige gårddrift skal bringes til ophør inden for et år.

Ulovligheden begrundes med en henvisning til „Loven om Landbrugsjendomme af 1925“, som siger at gårde skal bebos enten af ejeren eller af en forpagter, ligesom der skal føres separat regnskab for driften af to gårde.

Poul Christensen går til sin sagfører

Nu går Poul Christensen til sin sagfører og sætter ham ind i sagerne, og sagføreren skriver til ministeriet og beder det om at ophæve kravet om, at Poppelgården skal drives som selvstændigt landbrug. Han begrundes det med en henvisning til, at sammenlægningen ikke er foretaget af Poul Christensen men af hans far. At bygningerne er lejet ud, men også har været brugt til ungkreaturer, maskiner og redskaber fra begge gårde. At han har overtaget gården efter offentligt skifte, ligesom de stedlige myndigheder har været bekendt med forholdene. At Poul Christensen „ligesiden Bestemmelsen om tvungen Afleveringspligt af Korn er traadt i kraft, har fået sin Afleveringspligt beregnet af den samlede Grundskyld for begge gaarde, således at Han har afleveret mere Korn, end der paahviler Ham, hvis Afleveringspligt skulle være beregnet af 2 selvstændigt drevne Ejendomme“.

Den 27. august 1943 modtager Landbrugsministeriet brevet, og det understreger de vigtige punkter med blyant: 1913 (året for købet af Poppelgården), Udlejning og Offentlig Skifte.

Ministeriet har dispensationsret, når sammenlægningen ikke er foretaget af den nuværende ejer. Men som vi skal se har ministeriet en særpræget opfattelse af, hvad der skal forstås ved „nuværende ejer“.

En jordbundet slægt

Efter en telefonsamtale med en kontorchef i ministeriet skriver Poul Christensens sagfører endnu et brev til Landbrugsministeriet, hvor det bl.a. oplyses at jordværdien på Poppelgården er så høj „at der ikke kan findes rentabelt Landbrug sted paa Ejendommen.“ I brevet er der også en gen-

nemgang af Poul Christensens slægt, og det oplyses at den har været på Stevnsbogård fra før 1854 og ejet den fra samme årstal.

Sagføreren vægten af slægtsforholdene er interessant. Det har jo ikke noget med sagen at gøre, hvor længe Poul Christensens familie har været i Avedøre, men sagføreren må have vurderet, at en sådan jordbundethed måtte gøre indtryk: man begår ikke forsætlig ulovlig gårddrift med sådan en stamtavle.

Jordværdiens størrelse er også interessant som et eksempel på vanskeligheden ved overhovedet at drive landbrug så tæt på København. Her havde gartnerierne med deres intensive jordbrug bedre muligheder.

Landbrugsministeriet svarer

D. 13. december skriver ministeriet til Poul Christensen: „At da Nedlægningen skyldes den Mand, der ejede Ejendommen, da Loven af 1925 trådte i Kraft, kan den af Dem paaraabte Bestemmelse ikke bringes i Anvendelse“.

Ministeriet havde som nævnt ret til at dispensere, hvis den nuværende ejer ikke havde foretaget sammenlægningen, og det vægter altså Poul Christensens far som „nuværende ejer“. Han er godt nok død og har været det i adskillige år, men det har åbenbart ingen udslagsgivende tyngde haft i den juridiske optik.

Ministeriet kommenterer ikke, at der har været offentlig skifte, eller at forholdet har bestået i 30 år. Men embedsfolkene må have følt sig på tynd is. De foreslår i al fald et kompromis, hvor Ministeriets krav frafaldes, hvis Poppelgården oprettes som selvstændigt landbrug på: „et areal af mindst 1 Td. Hartkorn“.

Poul Christensen får samtidig en ny frist til d. 15. december 1944.

Tyskerne

Midt i dette forløb blander tyskerne sig. De havde beslægt Avedøre Kaserne og havde nu fået øje på Stevnsbogård, som de ville benytte „til militære Formål“, som Poul Christensens sagfører oplyser til ministeriet.

D. 25 juli 1944 behandles sagen i ministeriet, og det ønsker en udta-

Gartner Frandsen fortsatte med at ekspandere, men de 2 oliekriser i 70'erne slog ham ud, så nøglen måtte drejes om i slutningen af årtiet. Personale på Frandsens Gartneri 1975. (Foto HLA)

lelse fra Sognerådet i Glostrup - det støtter en anmodning fra Poul Christensen om en yderligere udsættelse. Den bevilliger Ministeriet og fristen lyder nu på: 1. juli 1946.

Dermed har Poul Christensen fået lidt pusterum, men det er formodentlig for sidste gang.

Gartner Frandsen

Med krigens slutning i maj 1945 er tyskerne ude af billedet, og Poul Christensen ansøger nu ministeriet om at få oprettet 2 separate matrikler. Årsagen hedder: Gartner Frandsen.

Sammen med Poul Christensen oplyser Frandsen, at han driver et nellikegartneri i Avedøre. Han har investeret 1/2 million i sin virksomhed og har 60 mand i sit brød. Han har årligt brug for en 1/2 tønde land ny jord fordi der: „Opstår Sygdomskilder, der dræber Nellikerne“ i nellikejorden.

Jorden fra Poppelgårdens areal vil han bruge til at udskifte den syge jord i drivhusene med. Jorden fra drivhusene skal så ud på Poppelgårdens jord. Her vil han drive frilandsgartneri med planter, der er resistente overfor sygdommen i nellikejorden.

„Min Eksistens som Gartner i Avedøre står i Virkeligheden på Spil, hvis jeg ikke er i stand til at erhverve ny Jord“, skriver han. Frandsen er interesseret i at købe - Poul Christensen i at sælge. Og dynamisk er han, gartner Frandsen. Han startede sit gartneri i Avedøre i 1933. Udvidede i 1942 og prøver nu yderligere at ekspandere.

D. 14 december søger Landinspektør M. Holst med sognerådets støtte ministeriet om, at Poul Christensens bopligt på Poppelgården må ophæves.

Det imødekommes, og samtidig får gartner Frandsen 1 hektar jord. Han kan bedre end Poul Christensen forrente jorden med sin intensive gartneridrift.

19. juni 1946 - 12 dage før fristen udløber - er sagen afsluttet.

Dynamikker

Så vidt historien. Den er typisk for et kraftfelt i Avedøre i 1920-50. Et kraftfelt med to modsatrettede dynamikker: et livskraftigt ekspansivt gartnerimiljø i symbiose med et aftagende, døende landbrugsmiljø.

Gartner Frandsens dynamik stoppede ikke med købet af matrikel 2 bg - hans gartneri voksede til at blive det største drivhusgartneri i Norden.

Poul Christensen fik forbedret sin økonomi og fortsatte et stykke tid endnu som gårdejer i Avedøre, men han sluttede sit liv tragisk for enden af et dobbeltløbet haglgevær, og dermed satte han samtidigt et definitivt punktum for landbrugets århundredelange centrale rolle i Avedøre.

Veje til Avedøre

af Hans Chr. Thomsen

I perioden fra 1840-1914 udvandrede der 2.100.000 mennesker fra Skandinavien, heraf 300.000 fra Danmark. 295.000 af disse danskere udvandrede i perioden 1868-1914. De 41% af dem kom fra Jylland, af dem igen en væsentlig del fra Nordjylland.

En vendelbo kommer til byen

Anton Holmenlund blev født 23/11 1889 i Vrå i Vendsyssel på en gård, og 1919 forlader han som 30-årig Vendsyssel med destination: USA.

Med sig hjemmefra har han en klar forestilling om København og københavnere, og da han ankommer og har fået sig installeret på hotel, sørger han omhyggeligt for at tage sine sko med indendørs. Han ser godt, at de andre hotelgæster stiller deres sko udenfor døren.

Næste morgen står de andre gæsters sko stadig udenfor dørene, og de er nypudsede. Det giver Anton noget at tænke over, og da han er jyd giver han sig god tid.

I en kælder på Frederiksberg

1898 - altså 21 år før Anton kommer til København - køber P. Klarskov en Frugt & Grønt Forretning i en kælder på Frederiksberg. Dermed slår han flere fluer med et smæk. Han får løst et boligproblem, får sig en forretning, og da han har giftet sig samme år kommer konen til at passe butikken. Samtidig kan hun jo så holde øje med Klarskov junior, der lige er kommet til verden. Selv arbejder han som anlægsgartner i Tivoli.

P. Klarskov er robust, talende og har et tvangsfrit væsen. Han får hurtigt etableret en kontakt til restauratørene i Tivoli. Kælderbutikken på Frederiksberg bliver i stigende grad leverandør til restaurationskøkkenerne. Samtidig bliver lejligheden langsomt omdannet til lager. Grøntsagerne flytter ind i soveværelset og fylder godt op i køkkenet. I lejligheden bor også Klarskov seniors to søstre.

Nu udvider Senior gesjæften til også at omfatte de bedre restauranter i København. Det giver ikke mere plads i kælderen på Frederiksberg.

Dengang kom børn hurtigt ud at tjene, i al fald sendes Klarskov junior i 1912 til no-

Familien Holmenlund på toppede brosten ved Engvadgård i Avedøre. (Foto HLA)

*Familien Klarskov ved
Poppelhuset i Avedøre.
(Foto HLA)*

get familie på en gård i Lunderød på Sjælland. Her lærer han landbrug. Senere bliver han forvalter i Holbæk på herregården Arnakke og han kommer også til Falster.

Det hjalp jo lidt på pladsforholdene, men den går ikke i det lange løb, og i 1920 bliver det akut. Og det er ikke til at få lejligheder i København.

En dag møder Klarskov så mælkeforpagter H.P. Hansen fra Avedøre. Han kommer regelmæssigt i byen og inviterer Klarskov til at besøge sig. Der er en lille ejendom til salg med 1 ha. jord lige udenfor Avedøre Landsby. 1920 køber Klarskov så Poppelhuset.

Anton beslutter sig

I mellemtiden er Anton Holmenlund blevet færdig med sine overvejelser. Han beslutter sig for at blive i Danmark, og han får et job som forvalter på Krabbesholm i Hornsherred.

Lidt ligesom Klarskov er han robust, talende og kan genkende en god forretning, når han ser den.

1920 bliver han medhjælper hos en amagerbonde - gartner Tønnesen i Tømmerup, Lille Magleby. Her lærer han det ama'rkanske gartneribrug at kende, og det bliver det tætteste han kommer Amerika i sit liv.

Karen Nielsen er gårdmandsdatter fra Hjørnegården i Herstedvester. Hun tjener hos nabogartneren. Selvom arbejdsdagen er lang må Anton og Karen alligevel have fået tid til andet end arbejde. De gifter sig 1924, og fra 1924-26 må de foreløbig nøjes med at forpagte en gård. På grund af lufthavnsbyggeriet kan forpagtningen ikke fornys, og de beslutter sig til at få deres eget.

På Amager er jorden for dyr, og de byder for lidt på en gård i Brøndbyvester. Endelig falder de for Engvadgård i Avedøre. Jorden er god lerjord, terrænet er fladt og der er kun 10-12 km. til Grønttorvet i København - en nogenlunde tilfredsstillende afstand, når den skal tilbagelægges i hestevogn.

1926 kommer de til Avedøre - 6 år efter Klarskov.

Anton Holmenlund er da 37 år.

Klarskov dør

1927 dør Klarskov. Han blev kun 57 år. Han mindes bl.a i Avedøre Grund-ejerforening, hvor der - usædvanligt - refereres en kort personkarakteristik. Han mindes for sit „gode humør og tvangfrie væsen“.

Der er noget fascinerende ved mange af de igangsættere, man igen og igen støder på i Avedøre i den periode. De er arbejdsomme, dynamiske og dominerende. Forudsætningen for deres aktivitet har også været en kønsbestemt arbejdsdeling.

Medens Klarskov udvidede gesjæften, kørte konen og hans to søstre først på Grønttorvet kl. 4 om morgenen, for derefter at tage til Frederiksberg for at passe grøntforretningen. Når den var lukket, var det hjem til gryderne og lave aftensmad.

Ifølge Biblen skal man jo komme hviledagen i hu, og søndag det var hviledag. Gamle Klarskov kom den også i hu. Han havde som regel inviteret lidt folk til kniv og gaffel. Det skal nok have været festligt, og det skal nok også have været endnu en arbejdsdag for konen og de to søstre.

Anton Holmenlund

Da Klarskov dør, er Anton Holmenlund i fuld gang med sin nyerhvervede jord. Han har betalt et sted mellem 40 og 50.000 kr. for gården, og af svigerfaderen lånt yderligere 10.000 kr. til 2 heste, en kørevogn, en plov og harve. Han skylder altså omkring 60.000 kr. væk - en anseelig sum.

Børnene kommer trip trap træsko. 5 stykker fra 1927 til 34. Efterhånden som de vokser op kommer de - ligesom moderen - i arbejde på gartneriet.

Holmenlund har taget sine erfaringer fra Amager med, d.v.s. en kombination af friland og drivbænke. Der er 3 karle om sommeren og 2 om vinteren. Tiderne er med ham og efterhånden får han 8-10 køer og en 30-40 svin.

1931 erstatter han hestevognen med en lastbil. 1937 køber han en Buick årgang 1924 (3.5 km. pr. liter). 2 år efter bliver den udskiftet med en anden amerikaner - en Chrysler. Håndfyret vaskemaskine med elektrisk

Helt op til 30'erne brugte gartnerne hestevogne for at få deres varer til byen. Grønttorvet i slutningen af 1800-tallet (Foto HLA)

*Anton Holmenlunds
gartneri Engvadgård
ca. 1935.
(Foto HLA)*

drevet tromle 1940. Elektrisk køleskab 1941. Nyt stuehus samme år. Der er fuld fart på.

Men arbejdsdagen er også intens. Op kl. 4 om morgenen og ind til Grønttorvet. Når han er færdig på torvet, tager han er tur rundt med varer til grønthandlerne, og den tomme vogn fylder han med gammelt brød fra bagerne - det kommer han i grisene. Vel hjemme igen er middagen parat og derefter en times lur. Så på den igen for at slutte af med at læsse vognen ved 21-tiden til næste dags torvetur.

Klarskov junior

Et år efter at Anton Holmenlund har købt Engvadgård, overtager Klarskov junior sin afdøde fars gartneri d.v.s. i 1927.

Efter at have været på Falster tog han tilbage og giftede sig i 1925. Hans kone arbejder på Glostrup Folkeblad.

Ligesom Holmenlund ekspanderer han. Hurtigt skaffer han sig 1 ha. jord mere. Tiderne er med ham, og han arbejder også for at de skal være det. Der kommer en pige til. Der købes en bil o.s.v., o.s.v.

Holmenlund & Klarskov

Holmenlund og Klarskov junior får også tid til andet. De melder sig ind i Avedøre Grundejerforening, og dermed er de også med til at opstille kandidater til sognerådet - bl.a. gartnere. Her træffer de også nye mennesker.

I vintermånederne er der mindre at lave. De ansattes tal reduceres. I kulen står hvid- og rødkålen stablet i 4-5 lag med stokkene opad og godt med grønt på. Drivbænkene eftergås, repareres og males. Ud af kulen hentes kål og selleri. Fra marken kommer rosenkål, og når frosten sidder godt i jorden, brækkes porrerne op med hakke.

I de mørke måneder spiller Holmenlund og Klarskov kort med en an-

den tilflytter, skolelærer Åbo. Gårdejerne Martin og Laurits Sørensen er også med - begge børn af en tilflytter. Man spiller kort på skift hos hinanden, og alle er de medlemmer af Grundejerforeningen.

De fleste af dem er også med da et oldboys-hold spiller fodbold til fordel for den unge idræt i Avedøre (Holmenlund står på mål). Det er bl.a. skolelærer Åbo, der har den daglige kontakt med de unge, der er initiativtager. Der kommer både pige- og drengeidræt.

Anden & tredje generation

Holmenlunds børn arbejder som nævnt i marken. Det var naturligt. Begge forældre havde rødder i et gårdmandsmiljø, og de havde selv arbejdet med som børn.

Klarskovs pige Lis arbejdede ikke med i samme grad. Forældrene havde begge by-baggrund, og så var der det, at i landsbyen var der børn at lege med. Blandt andet naboen, lærer Åbos børn. Nede ved Holmenlund arbejdede de andre gartneribørn, ligesom Holmenlunds gjorde det.

I puberteten begyndte den ene af Holmenlund-sønnerne, Peter, at løfte hovedet fra ukrudtet. Han løftede det også Grundlovsdag, når folk cyklede forbi om eftermiddagen på vej til grundlovs møderne. Hvorfor var dé ikke på arbejdet f.eks. Eller: der var et liv udenfor drivbænkene, måske.

Peter får lyst til at rejse - som faderen havde haft det i sin tid. Han vil være telegrafist og ud at se sig omkring i verden. Men der kommer en tyregal ko i vejen og ødelægger hans telegrafist-arm. Han tager en uddannelse på Landbohøjskolen i stedet.

Lis kommer på seminariet.

I Avedøre kan de unge fra gårdene og gartnerierne mødes i Venstres Ungdom.

Politik kan føre til mange ting, og hvad det fører til i Venstres Ungdom - specielt med hensyn til 2. og 3. generation i Avedøre, Peter & Lis - vil vi overlade til læseren at regne ud.

Men rammerne er Venstre, og Venstre er et resultat af jordbrugs-kulturen, og det var bl.a. dér, at et nyt Danmark engang begyndte.

Avedøre Flyveplads

af Poul Sverrild

Flyvningens historie i Hvidovre var kort og ikke specielt glørværdig, men ikke desto mindre har vi her bevaret de ældste, fredede bygningsminder om flyvningens danske barndom. Helt ude ved skellet mellem Hvidovre Kommune og Brøndbyvester ligger to røde træbygninger med store porte. Det er Danmarks ældste hangarer, der ligger her uden antydning af flyveplads i nærheden.

Bygningerne blev fredet i 1986, hvad der nok er forblevet upåagtet af de fleste. Fra Gammel Køge Landevej syner de heller ikke af nær så meget som de andre røde bygninger, der i en kombination af træ og beton ligger parallelt med Køgevej med en karakteristisk profil.

Der synes umiddelbart at være en sammenhæng mellem hangarerne og de øvrige røde bygninger, men det eneste de har tilfælles er, at de har noget med flyvning at gøre.

De to hangarer var ikke de første, der blev bygget i Danmark, for de blev opført på Kløvermarken på Amager. Kløvermarken, der var Danmarks ældste flyveplads, faldt imidlertid for udviklingen, og hangarerne her blev revet ned omkring 1970. Vores hangarer i Avedøre var ikke meget yngre, men de fik lov at ligge i ubemærkethed, fordi der ikke var knyttet flyveplads til dem, og de undgik nedrivning, fordi de var ejet af Forsvarsministeriet.

Historien om hangarerne hører på alle leder hjemme i flyvningens barndom. Da den første verdenskrig brød ud, var man endnu ikke klar over, hvilken betydning flyvemaskiner ville få for krigsførelsen, men det varede ikke længe før også den danske hærledelse så, at flyvemaskiner var en vigtig del af krigsberedskabet.

Man bestilte et par motorer på B&W og gik så i gang med at bygge flyvemaskiner til dem. Da maskinerne var bygget, fragtede man dem til Kløvermarken, hvor de blev prøvefløjet. Da man havde konstateret, at de kunne flyve, fløj man dem til Avedøre, hvor der var blevet lavet en militær flyveplads. Her pillede man motorerne ud af flyvemaskinerne og pakkede flyene sammen i hangarerne. Så fragtede man motorerne tilbage til byen og byggede nye flyvemaskiner til dem og fløj dem til Avedøre. Til slut havde man en række fly stående pakket ned uden motorer i Avedøre.

Her stod de så opmagasineret til de var uden militær værdi, idet enkelte blev anvendt til øvelsesflyvninger i begyndelsen af 1920'erne. Længere blev Avedøres karriere som flyveplads ikke.

Tilbage stod hangarerne på Forsvarsministeriets ejendom, og der stod de godt. Under den anden verdenskrig overtog tyskerne anlægget, og i denne periode kom de øvrige røde bygninger til.

De skulle egentlig slet ikke have været opført i Avedøre men i Lundtofte nord for København. Bygningerne er opført som afprøvningshaller for flymotorer, og det er et temmelig larmende anlæg. Der blev derfor protesteret mod byggeriet af Christian d. X, som ville kunne høre dem i Sorgenfri. Tyskerne var samarbejdsvillige, og selv om de allerede havde støbt fundamenterne i Lundtofte, så begyndte de forfra i Avedøre.

Her larmede man så løs, så længe krigen varede, og derpå stod bygningerne tilbage uden reelle militære anvendelsesmuligheder, ligesom de gamle hangarer.

Bygningsanlæggene er efter krigen blevet lejet ud til forskellige formål. Den ene hangar var i årene op til kommunesammenlægningen, hvor Avedøre kom til Hvidovre, i brug som materialegård for vejvæsenet, og derefter er den blevet indrettet til brandstation for Vestegnens Brandvæsen. De fredede bygninger ejes i dag af Skov- og Naturstyrelsen, der har overtaget arealet fra Forsvarsministeriet.

Det kan undre, at bygningerne er i så dårlig forfatning, som tilfældet er, når staten både står som ejer og som den instans, der har taget initiativ til fredningen. Dele af de bærende konstruktioner er bogstaveligt pilrådne, og ydervæggene trænger til mere end en kærlig hånd.

Hangarerne udgør sammen med motorprøvestandene et markant og spændende billede i Hvidovres vestlige udkant, og bygningerne fortæller hver især deres egen historie. Det er funktionelle bygninger, der klart udtrykker, hvordan man byggede til industrielle formål i årene fra 1917 til 1943.

Det ville være modigt, om der kunne rejses fredningssag på motorprøvestandene, så det totale anlæg, der i dag fremtræder som en helhed, også i fremtiden kan fortælle om industriel arkitektur, om flyvning og om besættelsestiden.

Dette luftfoto fra midten af 1960'erne giver indtryk af flyvepladsens beliggenhed fra hangarerne i vest til Vestvolden i øst. Flyvepladsen anes også som en lys tone i marken.

I 1917 opførtes tre hangarer på Avedøre Flyveplads. Én blev revet ned i forbindelse med Køgevejs udvidelse i 1930'erne. Tilbage står to smukke, fredede træbygninger, hvoraf staten har ladet den ene forfalde slemt i mange år. (Foto HLA)

Hvidovre og de fremmede

af Poul Sverrild

Flygtningestop i Hvidovre! En borgmester og et byrådsflertal, der trods loven! Socialdemokrater der tilsyneladende slås om flygtningepolitikken!

Den ulykkelige sag om Hvidovre Kommunes afvisning af at lade flere flygtninge flytte ind i kommunens almennyttige boligbyggerier fyldte godt op i dagspressens spalter i eftersommeren 1994.

Her var endelig en sag med plads til at luften holdninger, der rakte fra rent racistiske til luftigt humanistisk/ideelle. Men hvis sagen havde været så enkel, som dagspressen behandling gav indtryk af, så var den næppe opstået.

Denne historie handler hverken om racisme eller socialpolitik, den handler om Hvidovre og de forhold, som urbaniseringen har påført forstaden gennem næsten et århundrede. Det er en udviklingshistorie, som understreger nødvendigheden af at anlægge helhedsvurderinger i politik og ikke behandle sager, som om verden er indrettet efter ministeriers og forvaltningers ansvarsområder.

At den berømmelige sag, der placerede den ellers stilfærdige Hvidovre Kommune i den varme stol, som til at handle om tilflyttende flygtninge, var en historisk betinget tilfældighed. Den kunne lige så vel have handlet om en hvilken som helst anden tilflyttende problemgruppe. For det underliggende problem drejede sig naturligvis om økonomi og udspfang af

København var endnu omkring 1920 en afgrænset by. De udstrakte sommerhusområder i de små nabokommuner rundt om byen blev endnu ikke betragtet som by. (Danmark i 40 kort, Politiken 1925)

storbyens sociale geografi, hvor Hvidovre havde og har sin kun alt for veldefinerede plads.

Varme sager, som Hvidovres flygtningestop unægtelig var, giver sjældent plads til at anlægge det store historiske perspektiv. Det ville ellers kunne befrugte debatten, løfte den op over det isolerede problem og bane vejen for iværksættelse af en politik, der ikke kun løser problemer, men hele problematikker.

Det begyndte med lysthusene

Med vores krav om at få historisk perspektiv på flygtningestoppet må vi søge tilbage til århundredets start for at få et ordentligt begyndelsespunkt. Storbyen Københavns vækst og de moderne ideer om haveboligens lyksaligheder skabte i årtierne omkring århundredskiftet et bælte af haveboligområder omkring København. Her flyttede først mere velstående borgere ud til de nordlige forstæder. De blev snart efterfulgt af befolkningens bredere lag, der af økonomiske årsager blev henvist til de mindre naturskønne omegnsområder vest og syd for byen. Her på de flade marker i blandt andet Hvidovre udstykkede bønderne på livet løs i årene op mod 1920. Store formuer blev skabt ved at sælge sommerhusgrunde til københavnske arbejdere og funktionærer, der gik med drømmen om ad åre at kunne bygge sig et rigtigt hus.

Så langt så godt. Lokalsamfundet var fortsat et bondesamfund, hvor bybefolkningen kom på søndagsbesøg, og det gik den lille kommunes økonomi glimrende.

Den store bolignød

Så spillede den store historie ind i det lille samfunds udvikling i form af den store bolignød, der ramte Danmark i kølvandet på første verdenskrig.

*Vejen fra København til det landlige Hvidovre var lang i begyndelsen af 1900-tallet, men ikke længere end, at det var attraktivt som sommerland for jævne byboer. Gammel Køge Landevej, udsigt mod øst ind over Kongens Enghave.
(Foto HLA)*

Med ét slag var de mange sommerhuse i bl.a. Hvidovre interessante som andet og mere end lysthuse.

I løbet af få år fra 1918 strømmede byboere ud til Hvidovre, Rødovre, Tårnby og Gladsaxe og slog sig permanent ned i sommerhusene. Det gjorde de - vel vidende at husene ikke var lovlige til andet end sommerhusbrug. I Hvidovre nåede den ulovligt boende tilflytterbefolkning i 1923 op på at udgøre 45% af husstandene, så det var ikke uden årsag, at Indenrigsministeriet nedsatte et udvalg til at undersøge problemerne.

Indenrigsministeriet var ikke alt for begejstret for at nedsætte det udvalg, der skulle undersøge de ulovligt tilflyttedes rettigheder, men ministeriet blev tvunget af de mange sager, som den ulovlige beboelse gav anledning til.

Den hårdt pressede landkommune, Hvidovre, med borgerligt styre så meget naturligt tilflytterne som en belastning, for det var jo ikke det, der havde været meningen, da de mange sommerhusgrunde blev solgt. Pludselig stod man med et hav af kulturfremmede arbejder- og funktionærfamilier, der tilsyneladende fik et utal af børn, som skulle i skole. Der var gamle, der bad om aldersunderstøttelse, og sandelig også nogle, der var arbejdsløse. Endelig var der også folk blandt de ulovligt boende, der stillede krav om at kunne udnytte deres stemmeret.

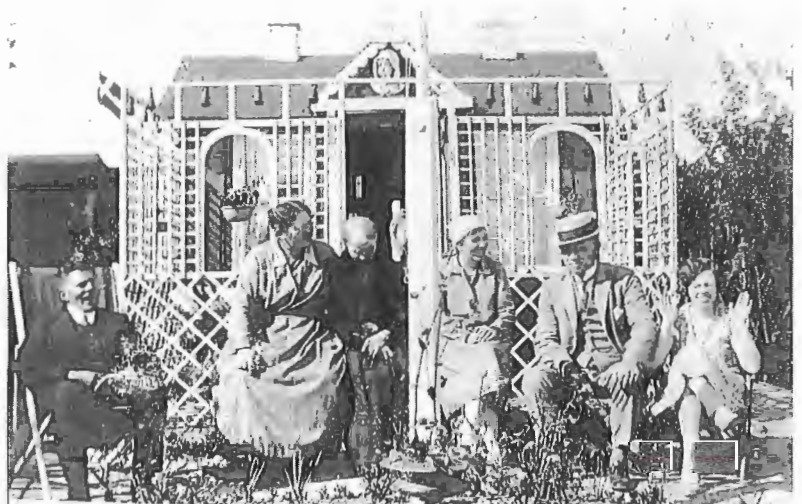
Sognerådet bliver halsstarrigt

Sognerådet, der var uden midler til at håndtere sådan en vækstsituation, valgte at sætte sagen på spidsen og indtog den holdning, at folk, der uden hjemmel flyttede til kommunen, måtte betragtes som ikke tilflyttede. Følgelig kunne deres børn ikke komme i skole, de havde ikke adgang til tidens sparsomme sociale ydelser, og de havde ikke stemmeret til sognerådvalg.

Dermed var problemet løst - set med landkommunens øjne. Hvis man lukkede øjnene, kunne man lade, som om disse uønskede gæster ikke fandtes på Hvidovres jord.

Fra centraladministrationens og regeringens side kunne man naturligvis ikke leve med, at så mange mennesker pludselig var frataget deres

Selv om det var de ulovligt boende husvilde i Hvidovres sommerhuse, der tiltrak sig opmærksomheden, så var der almindelig glæde over det landliggerliv, som udfoldede sig i flertallet af husene. Risbjerggårds Alle 76, ca. 1920. (Foto HLA)

offentligretlige rettigheder, men på den anden side kunne man heller ikke have sympati for det grundlag, som tilflytterne baserede deres krav på: ulovlig beboelse.

Det var unægtelig en hård nød at knække. Især da venstregeringen måtte se med mere sympati på de pressede Hvidovrebønder end på de lige så pressede arbejdere og funktionærer.

Indenrigsministeriets udvalg konkluderede efter sin kulegravning af problematikken og især forholdene i Hvidovre og Rødovre Kommuner, at der næppe var andet at gøre end at pålægge kommunerne at modtage de ulovligt tilflyttende.

Nu er lov jo lov, og politik er en ganske anden sag, så venstregeringen gemte udvalgsbetænkningen af vejen i skuffen og glemte sagen. Der gik et halvt års tid, så skiftede landet regering, og den første Stauning-regering kom til magten.

Systemskifte

Inden for de første tre uger af den nye regerings funktionsperiode blev betænkningen trukket frem af skuffen, og da regeringens politiske sympati nu lå hos de ulovligt boende, så var der ingen problemer i at løfte pegefingern og give det lovbrydende sogneråd et alment påbud om at ændre praksis

Hermed var forholdene bragt i orden, og regeringen kunne læne sig tilbage i tryk forvisning om, at lov er lov.

Regeringens konsekvente og hurtige håndhævelse af loven gav den lille sidegevinst, at Socialdemokratiet ved det følgende sognerådsvale i 1925 i kraft af tilflytterstemmerne kunne erobre den magt, som partiet siden har haft i Hvidovre Kommune.

Hermed var det rejste problem løst, men problematikken stod uløst tilbage. Boligforholdene var jo ikke blevet anderledes af, at beboerne havde fået fulde rettigheder som borgere.

Erfaringerne fra 20'ernes kamp for tilflytternes forhold og rettigheder

I årene lige efter krigen byggedes der som aldrig før eller siden i Hvidovre. Tusindvis af almennyttige boliger rejste sig i de blokbebyggelser, der blev tidens særkende. Men endnu var det mest traditionelt byggeri, sten på sten, i menneskelige dimensioner, der blev bygget. Bredalsparken ca. 1955. (Foto HLA)

*I 50'erne kunne håndværkerne endnu nyde det traditionelle byggeri. Bredalsparken ca. 1955.
(Foto HLA)*

lå ikke langt tilbage i lokalpolitikernes hoveder, da en ny bolignød skulle afhjælpes umiddelbart efter anden verdenskrig.

Fremskridtstro

Næsten halvdelen af Hvidovre henlå endnu i 1945 som landbrugsarealer. Men de mange tusinde boligløse bankede på, og holdningen i Hvidovre Sogneråd var klar. Her skulle bygges gode boliger til de københavnske arbejdere.

Og det blev der.

Med et for samtiden forrygende tempo blev der bygget op mod 6.000 lejligheder i de følgende femten år, og det var naturligvis altovervejende almenyttige boligselskaber, der stod for udviklingen. Det var 50'erne, det var begyndende opgangstider, og optimismen omkring det mønster-samfund, man lokalt var i færd med at skabe, skinner klart igennem i samtidens udtalelser.

Historien gentager sig

Men udviklingen gav naturligvis problemer selv i opgangstider. I slutningen af 1950'erne var det blevet for meget. Kommunen var ikke i stand til at styre udviklingen, og man forsøgte sig med et tilflytterstop.

De store boligselskaber, der havde afdelinger i Hvidovre, anviste efter de gældende regler lejligheder til personer, der havde boet i Storkøbenhavn i to år. I 1957 stod kommunen i en situation, hvor den ikke var i stand til at anvise deres egne borgere en bolig, medens folk fortsat flyttede til udefra.

På det tidspunkt havde kommunalbestyrelsen i nogle år vidst, at dens sociale indstilling til befolkningens boligbehov ikke var uproblematisk set med lokale øjne. Allerede i 1950 var der startet en sag, hvor Frederiksberg Kommune tilsyneladende bevidst havde skaffet sig af med en række børnerige familier ved at betale deres indskud i lejligheder i Hvidovre.

I Hvidovre blev det naturligvis opfattet som en form for interkommunalt

nasseri (sager af den slags kan i stort omfang findes så langt tilbage, som der har været nogen form for kommunalt forsørgelsesvæsen).

Om det så var på grund af naivitet eller dybfølt socialt ansvar over for en bredere befolkning end den lokale, så fortsatte Hvidovre med at udbygge sin almennyttige boligsektor til stor glæde for en række kommuner, der holdt sig til andre former for byggeri.

Velfærden bider sig fast

Men opgangstiderne var i færd med for alvor at tage fart, så Hvidovres delvise stop for tilflyttere varede kun ganske kort, og økonomisk vækst hjalp godt til med løbende at få klaret den tilflyttende befolknings sociale problemer.

Hvidovre var i realiteten udbygget omkring 1965 hvor en gylden tid startede. Siden begyndelsen af 1920'erne havde den lokalpolitiske dagsorden været sat af den konstante strøm af tilflyttere, nu kunne man endelig tage udgangspunkt i, hvilke behov kommunens egen befolkning havde.

Det blev til et gyldent tiår, hvor fortsat økonomisk vækst kombineret med en afsluttet udbygning af de basale kommunale tilbud betød, at Hvidovres borgere kunne betale sig til svømmehaller, medborgerhus, isstadion og meget andet. Og belønningen kom i form af et blomstrende kulturliv og idrætspræstationer, der for nogle år flyttede Hvidovre ud af forstadens traditionelle anonymitet.

Glemte var 50'ernes fjerne problemer med en mindre del af tilflytterne til de almennyttige boliger, men glemt var ikke den hævdvundne holdning til en boligpolitik, hvor samme boliger stod meget centralt. Hvidovre stod med en kollektiv bevidsthed om selv at have klaret sin opvækst, og nu kunne man med fuld ret nyde frugterne af de store investeringer, som havde givet kommunal smalkost siden 20'erne.

De gyldne år blev stoppet af to faktorer, der som alle dårligdomme kom til udefra: oliekrisen med den påfølgende generelle lavkonjunktur, som

Det gamle Hvidovres udbygning blev fuldbyrdet med renlivet betonbyggeri. Med det inciterende navn Friheden som ramme om det sidste storbyggeri, blev der bygget hjem til udflyttede Københavnerne fra kondemnerede boliger. 1966 (Foto HLA)

*Med opførelsen af den store Avedøre Stationsby i Hvidovres nye bydel mod vest, Avedøre, leverede Hvidovre igen et massivt bidrag til løsnin- gen af de stor- københavnske bolig- problemer. Dimensio- nerne i byggeriet var nu ikke længere hu- mane, og problemerne viste sig at antage ko- lossalt omfang. Sam- fundets generelle øko- nomiske krise, beton- skader, højrente og arbejdsløshed ramte den nye bydel og der- med Hvidovre
(Foto HLA)*

ramte alle, og kommunalreformen, der jo ellers ikke kom til at berøre mange i Københavns Amt.

Avedøre melder sig på banen

Hvidovre fik, medens det endnu så gyldent ud, lov til at overtage Avedøre- delen af Glostrup Kommune for et større tocifret millionbeløb. Det så ud som en ganske fornuftig kommunal investering, for Avedøre kunne komplettere Hvidovre, der manglede grønne områder og erhvervsområder. Avedøre havde begge dele, men Avedøre havde også et bolig-byggeprojekt.

Det var et stort og flot projekt af den karakter, som 60'ernes byplanlæg- gere var så begejstrede for. En totalplanlagt by af almennyttige boliger, som kunne forsyne det store nærliggende industriområde med arbejds- kraft. Med egne erfaringer fra 30 år med store almennyttige boligbyggerier var planen ikke et problem for Hvidovre - den var faktisk helt i overens- stemmelse med den boligpolitik, man selv havde arbejdet for siden kri- gen.

Store planer tager lang tid at udføre, så da Avedøre Stationsby endelig var færdig, havde lavkonjunkturen for længst bidt sig fast i hele samfun- det, og der var ingen arbejdspladser at tilbyde de kommende beboere i det store arbejdskraftsreservoir.

Krisen kradser

Med ét kom de almennyttige boliger til at fungere som sociale boliger, og tilflytningsproblematikken, som Hvidovre kendte tilbage fra 50'erne, blev igen blodig alvor. Når boligselskaberne skulle have fyldt lejlighederne, så var det ikke Hvidovre Kommunes interesser, der blev taget hensyn til.

Resultatet er det nu velkendte problemkompleks, som Hvidovre deler med en række andre kommuner med tilsvarende byggerier. Højrente-

problemer, betonskader, generelle sociale problemer, koncentration af fremmedsprogede, hvad enten det er indvandrere eller flygtninge.

Med Hvidovres placering som gammel arbejderkommune i hovedstadens sociale geografi og med snart 50 års bevidst satsning på almennyttigt boligbyggeri var det intet under, at kommunen kom i klemme i en nedgangsperiode, der ikke ligefrem styrkede den kommunale solidaritet på dette felt.

I en negativ spiral af stigende udgifter, besparelser og vigende skattegrundlag blev kommunens eksistensgrundlag løbende udhulet gennem de femten år, der fulgte, lige indtil det punkt, hvor urimelighederne tvang de lokale politikere til handling.

Hvidovre bliver ramt i nakken

Sørgeligt - men tilfældigt - var det, at anledningen blev flygtningestrømmen, for det var aldrig den, det drejede sig om. Vår problemerne blevet ubærlige på et andet tidspunkt, ville det have drejet sig om en anden gruppe mennesker.

Miseren var i 1995, som den var i 1920'erne, at sagen overdøvede problematikken.

Hvidovre Kommune blev ramt i nakken af årtiers solidarisk boligpolitik, hvor kommunen var med til at løse andre kommuners problemer. Nu så man sig om efter hjælp fra andre uden at kunne få øje på den.

Kommunalbestyrelsen valgte som yderste udvej at træffe en beslutning, der blev kendt lovstridig af indenrigsministeren, der sagde, som enhver minister bør sige: Lov er lov.

Men som Hvidovre før havde erfaret, så fortsætter problematikken uændret, og da politik på den anden side er politik, så var det forsøget værd.

Hele debatten i 1994 kom til at fokusere på de fremmede, hvad enten det nu var flygtninge eller indvandrere, men de var blot den synlige top af en mislykket boligpolitiks isbjerg. (Foto HLA)

Kommunekontoret på skolen i Hvidovregade

af Poul Sverrild

Da den nye Hvidovre Skole, senere benævnt Kettevejskolen og endelig Sønderkærskolen, blev taget i brug i 1924, blev den gamle skole i Hvidovregade ledig. Hvidovre befandt sig da midt i en befolkningsekspllosion, hvor tilflyttere med masser af børn væltede ind over kommunegrænsen for at slå sig ned i såvel lovlige som ulovlige huse.

Det var de mange tilflytteres skyld, at det allerede 22 år efter opførelsen af skolen i Hvidovregade var blevet nødvendigt med en ny og større skole.

Det var i 1924 stadig bønder og gartnere, der sad på flertallet i sognerådet, men det var blevet klart for alle, at det gamle styre sang på sidste vers, for i vælgerbefolkningen var flertallet skiftet.

De nye og mere omfattende kommunale opgaver, der var kommet til under den første verdenskrig og umiddelbart efter, havde ført til, at det første kommunale personale var blevet ansat omkring 1920.

Denne gang gentog sognerådet ikke fadæsen fra begyndelsen af århundredet, hvor man havde solgt Rytterskolen, fordi man ikke kunne se, hvad en landkommune dog skulle bruge en hel bygning til. Nogle få år efter havde man så måttet leje sig ind i „Lykkens Minde“.

Den nu ledige gamle skole i Hvidovregade blev besluttet anvendt til kommunekontor, og sognerådet kunne så opsigte lejemålet i „Lykkens Minde“.

Primitivt

Det var nu ikke, fordi man straks begyndte at rutte med kvadratmetrene i

*Med lærerens store
have ud mod
Hvidovregade lå den
nye skole fra 1902
smukt integreret i
landsbymiljøet. 1907.
(Postkort 1907 HLA)*

skolebygningen; for lærerboligen, der fandtes i bygningen, blev ikke inddraget i kommunekontoret i første omgang.

Da læreren flyttede ind på den nye skole, lod man hans gamle bolig indrette som bolig for landbetjenten.

Sognerådet fik endnu ikke sit mødelokale i fred, rummet blev også anvendt til andre formål. Det lokalpolitiske arbejde var endnu ret primitivt, og der fandtes ikke faste udvalg, der skulle tage sig af de enkelte sagsområder. Blot var ét af medlemmerne valgt til forstander for Fattiggassen. Hvidovre var endnu midt i 1920'erne en uudviklet landkommune, hvor sognerådets mest omfattende arbejdsområde var fattigområdet samt udstyknings- og byggesager. De senere så store områder som vand og kloak kom først til fra slutningen af årtiet.

Frem gennem 1930'erne voksede de kommunale opgaver både som følge af Hvidovres vækst og udvikling til byområde og som følge af den almindelige samfundsudvikling, hvor kommunerne kom til at løse flere opgaver. Krisen i 1930'erne med arbejdsløshed og økonomisk nød påvirkede de kommunale opgaver med vækst på socialområdet og med nye arbejdsløshedsforanstaltninger. I den periode blev en stor del af Hvidovrevej anlagt som kommunalt beskæftigelsesarbejde.

Besættelsen

I takt med opgavevæksten blev sognerådet nødt til at udvide kommunekontoret og inddrage resten af skolebygningen til den voksende kommunale forvaltning, og det blev endog nødvendigt at bygge til.

Væksten i kommunen bremsede naturligvis op under besættelsen, hvor nybyggeriet faldt meget drastisk, og økonomien fortsat var stram.

Under besættelsen forekom flere dramatiske begivenheder på kommunekontoret. En gang mødte maskerede mænd op og røvede rationerings-

Det var opførelsen af første del af en ny Hvidovre Kommuneskole (senere Kettevejskolen og nu Sønderkærskolen) i 1924, som gjorde det muligt at indrette kommunekontor på den gamle skole i Hvidovregade. Den nye skole peger med sin arkitektur klart i retning af den byudvikling, som nu begyndte i Hvidovre. (Foto HLA)

Med tiden voksede landsbyskolen til dobbelt størrelse, og med den bagved liggende tilbygning, fungerede den som kommunkontor og rådhus frem til midten af 1950'erne. (Postkort 1930'erne HLA)

kort, en gang kom Modstandsbevægelsen og fjernede folkeregisterkortene, og endelig kom Gestapo og arresterede en stor del af personalet efter et angiveri.

Socialkontoret var nu kommet til at ligge i en tilbygning til kommunkontoret, hvor Hvidovre Dommerkontor nu ligger.

Kommunekontor bliver til rådhus

Socialkontoret brændte i 1947, og sammen med det brændte desværre også en stor del af kommunens arkiv. Hvidovres vækst tog efter krigen til med en hidtil ukendt voldsomhed, og alle de almennyttige boligbyggerier begyndte at skyde op.

Befolkningstallet voksede, og de kommunale arbejdsområder voksede ligeså hurtigt. Hvidovres bymæssige udvikling og størrelse gjorde det ønskværdigt og nødvendigt at få et egentligt rådhus.

Da man nærmede sig midten af 50'erne havde det gamle kommunkontor udspillet sin rolle, og Hvidovre var klar til at fremtræde som en moderne forstad, der ikke ville stå tilbage for nogen købstad. Med en befolkning, der voksede fra omkring 13.000 i 1945 til omkring 38.000 i 1960 var Hvidovre hastigt i færd med at bevæge sig ind blandt landets største kommuner. Det blev blandt andet markeret gennem opførelsen af Hvidovres tredje kommunekontor, Hvidovre Rådhus.

Kommunekontoret i Hvidovregade fik derpå en noget omtumlet tilværelse, før det blev dommerkontor og hjemsted for kriminalpolitiet.

Da Kalveboderne var store rørskov

af Poul Sverrild

“Som en Molok, der langsomt udsletter Naturen, rykker Forstadens Forposter frem..“

Det kunne være en konstatering fra en vandring langs nutidens tæmmede og friserede kyster ved Kalveboderne, men bemærkningen, der er rettet mod Hvidovres del af Kalveboderne, daterer sig fra 1928.

Det fladvandede farvand mellem Sjælland og Amager har gennem hele historien været omgivet af udstrakte rørskov. Farvandet var tidligere langt større end det farvand, vi nu kender, og kystområderne var også langt større. Overgangen mellem vand og land var svær at definere, kystlinien varierede med vandstanden, og linien gemte sig dybt inde i rørskovene.

Fugleparadis

Her trivedes et fugleliv, der var af større omfang og betydning end Salt-holms af i dag. Det righoldige fugleliv var den direkte anledning til artiklens indledningsreplik.

Det var fuglemaleren Victor Johansen, der færdedes meget i Hvidovres og Avedøres dele af Kalveboderne, der i 1928 i Berlingske Tidendes søndagstillæg vemodigt konstaterede byens ødelæggende fremmarch i de hidtil uberørte naturområder. Victor Johansen skrev over et par år nogle helsidesartikler, hvor han causerede over naturoplevelser omkring Avedøre Holme, og han illustrerede dem med små stregtegninger med motiver fra området.

Victor Johansen så kun den allerførste begyndelse til Kalvebodernes forvandling fra et bredt farvand omgivet af et naturvildnis til et snævert farvand omgivet af regulerede, kunstige kyster. I løbet af godt 50 år blev rørskovene ryddet, og farvandet begrænset til noget, der mest minder om en bred sejlrende.

Kalvebodernes forvandling

Lovlige og ulovlige småopfyldninger i København og Hvidovre gjorde i første omgang indhug i Kalveboderne, men den første dramatiske forandring var inddæmningen af Vestamager i slutningen af 1930'erne og begyndelsen af 1940'erne. Denne tørlægning af det fladvandede område med småholmene, Koklapperne og Svenskeholm, mere end halverede Kalvebodernes areal.

Senere kom inddæmningen af Avedøre Holme i 1960'erne og den delvise afspærring af farvandet med Kalvebodsbroerne mellem Sjælland og Amager. Nu er Kalveboderne nærmest blevet et bassin mellem Køge Bugt og Københavns Havn. Senest er Kalveboderne blevet fredet - noget sent kan man synes.

Endelig blev udviklingen i retning af etablering af kunstig natur omkring Kalveboderne fuldendt med skabelsen af Køge Bugt Strandpark i 1970'erne.

Rørskovene var udslettet.

Rør i sumpe og vand

Men stemningen fra Victor Johansens vandringer i 1920'erne giver indtryk af, hvad der forsvandt:

„Og gøgen, som vækkede mig, kukker i Popleerne ved Lodsens Have. Min Vej fører forbi Sommerhuse og smaa Haver, Beboerne er endnu ikke flyttet herud, men Drosler, Solsorte og smaa Sangere har forlængst taget Buske og Hegn i besiddelse er midt i redebygningen. Hvor Vej og Sti hø-

rer op, og Strandengen begynder, staar Rør i Sumpe og Vand. En Rørsanger balancerer op og ned ad Stængler og Straa, mens den snerrer og kvidrer sin Sang.“

Det var mange fuglearter, Victor Johansen mødte på sine ture, og han kunne konstatere, at engene og stranden endnu lå uberørte.

Kulturens forløber

Men den nye tid var på vej i 1928: „Det er netop paa Grænsen mellem Naturen og Civilisationen, at Stien hører op. En lille Rest af Mose med mørkt Vand og gule Rør er næsten kvalt af en Dynge Skrammel og Affald. Det er Kulturens Forløber“.

Det kan så være en form for trøst, at det kunne være gået endnu værre. I 1960'erne var der planer fremme om en storlufthavn på Avedøre Holme og opfyldning af Kalveboderne, så der kun skulle være en smal kanal tilbage af det tidligere saa brede vand.

Det slap vi da for, men det er en anden historie.

En vej i Hvidovre som aldrig blev vej

af Poul Sverrild

Som et uoplejet grønt parkområde rækker Engstrands Alle fra Kystagerparken til plejehjemmet, Strandmarkshave, ved Køgevej. En strimmel jord, der har navn som vej, men hvor der aldrig har været andet end stier.

Engstrands Alle var vejen, motorgaden, der aldrig blev til noget - stort tænkt men ikke gennemført.

Historien begynder omkring 1920, hvor der var planer om at lave en vandstrandvej fra København til Køge, helt svarende til den dengang nye vandstrandvej til Helsingør. Det var oplagt, at storbyen, København, skulle have en lige så smuk adgangsvej fra sydvest som fra nord. Det nyetablerede Byplanlaboratorium i København var med til at udvikle planerne, der også hang sammen med den eksisterende Køgevejs dårlige forfatning.

Staten begyndte at købe jord op til den nye vej, og et af de første køb skete i Hvidovre med erhvervelsen af den strimmel jord, som fik navnet Engstrands Alle.

Kortet fra 1926 viser, hvordan den projekterede strandvej skulle føre fra stranden op til Gammel Køge Landevej ved det lille knæk ved gården, Friheden. I over et halvt århundrede blokerede planen for lokale planer. (Oversigtskort over Hvidovre Kommune med alfabetisk Navnefortegnelse, 1926.)

Bønderne ville ikke betale

Men allerede her gik planerne i stå, for staten ville eller kunne ikke selv finansiere opkøbet af jord hele vejen til Køge. Man prøvede at få de mange sogneråd langs den kommende vej til at gå ind i projektet og betale for jordopkøbene i deres respektive kommuner, men det var ikke noget, de sjællandske venstrebønder havde sans for. Hvad i alverden skulle de med en vandstrandvej til København?

Så opgav staten umiddelbart at gennemføre strandvejen og lagde sagen i mølpose, men Engstrands Alle lå der fortsat udlagt som vej.

Midt i 1930'erne blev Gammel Køge Landevej endelig ophøjet til amtsvej, som den havde været det i 1700-tallet og en del af 1800-tallet, og sat i stand som moderne landevej, og hermed blev strandvejsplanerne sat endnu længere tilbage.

Efter krigen var tiden inde til at udbygge den del af Hvidovre, hvor Engstrands Allé var planlagt. Der blev bygget rækkehuse på begge sider af den grønne strimmel, for det viste sig, at planerne om motorgaden ikke var skrinlagt. Det nye rækkehusbyggeri måtte med noget besvær fordeles på de smalle byggegrunde.

Alléen som elementfabrik

I byggeperioden fandt strimlen dog anvendelse, idet der blev anlagt en midlertidig elementfabrik her. Den leverede byggeelementerne til Hvidovrebos berømte „Engstrands Allé byggeri“, i mange år kendt som Papegøjehusene. Herfra blev elementerne til det senere store byggeri på Strandhavevej også leveret.

I løbet af 1950'erne blev resten af arealerne langs Engstrands Alle udbygget, men vejen lod fortsat vente på sig. I de følgende årtier indgik den grønne strimmel i flere større vejprojekter, men ingen af dem blev realiseret. Bortset fra den oprindelige lokale interesse i vandstrandvejen, var der nu heller ikke længere den store lokale interesse for vejprojekter, der

Papegøjehusene, Danmarks første fleretages elementbyggeri, rejste sig i begyndelsen af 1950'erne langs den projekterede vej, hvis areal i mellemtiden blev brugt til anlæg af en midlertidig elementfabrik. (Foto HLA)

*Med opgivelsen af vejprojektet kom muligheden for at bevare et helt uplanlagt grønt område. Hvor længe mon det får lov at ligge uantastet?
(Foto HLA)*

vilde skære kommunen over og skabe et støjhelvede i et fuldt udbygget område.

Først omkring 1980, tres år efter de første planer, blev projektet endeligt skrinlagt, og Hvidovre Kommune fik mulighed for at overtage strimlen.

Det accepterede kommunen straks og lod umiddelbart efter plejehjemmet, Strandmarkshave, opføre tværs over den ene ende af Engstrands Alle som en prop i en flaske, så alle eventuelle nye ideer om fremtidig vejføring dér blev manet i jorden.

Det var synd for København, at det storslåede vandstrandvejsprojekt ikke blev realiseret, men godt for Hvidovre, at senere projekter heller ikke kunne gennemføres. I dag ligger der så et tilsyneladende meningsløst parkstykke, som Hvidovre Kommune må værne om; for selv om parken aldrig har været en del af den kommunale planlægning, så kan den erstatte nogle af de planlagte parker, der løbende er gledet ud af planerne som offer for ønskerne om stadig kommunal vækst.

Engstrands Alle afgik ved en stille død, uden nogensinde at have været mere end et spøgelse. Men den aldrig eksisterende vej var medbestemmende for udformningen af hele kvarterets vejnet gennem flere menneskealdre.

Eskimoer, indianere og dværgnegre

af Hans Chr. Thomsen

I 1901 blev den gamle Hvidovre-Valby Kommune delt. København overtog de østligste dele, Vigerslev, Valby og Kongens Enghave - og dermed blev Hvidovre en ren landkommune bestående af 30 gårde, 6 boelssteder, 50 huse, en skole, en smedje, et banevogterhus og en beboet grusgrav. Befolkningstallet var på 559, og 96% af kommunens samlede areal anvendtes til landbrug.

Men allerede fra omkring 1900 begyndte spekulanter at opkøbe og frasælge bondejorden i kommunen og satte dermed en proces i gang, som i sidste ende forvandlede Hvidovre til en forstad. Fra 1910 tager denne udvikling fart, og i perioden fra 1911 til 1920 sælges 2729 parceller til fattige udflyttere fra storbyen, der opførte elendige rønner på deres parceller. Alene i 1921 solgtes 9,5% af kommunens samlede areal. Det betød at landbrugets areal på små 25 år var så godt som halveret og befolkningen så godt som tredoblet.

Sådan et tempo i udviklingen giver naturligvis problemer, og det kunne ikke undgås, at det før eller siden ville komme til sammenstød mellem de fastboende og tilflytterne, mellem gårdene og paphusene. Det gjorde det også, og slaget faldt mellem 1921 og 1924. Det tog udgangspunkt i en strid om retten til skolegang i kommunen: havde de tilflyttende lysthusbeboeres børn ret til at blive optaget i skolen i Hvidovre, eller havde de ikke? Senere blev andre spørgsmål inddraget. Skulle lysthusbeboerne betale skat, og havde de stemmeret i kommunen?

Gamle og nye hestekræfter mødes - dampdrevne overfor korndrevne. Hestene er ved at „tanke op“ i muleposerne, eller måske er de gået i chok konfronteret med al den maskinelle dampspyende kraft, der farer forbi og som i det lange løb kom til at overflødig dem selv som trækraft. (Foto HLA)

Hvidovre i 1930'erne handler også om et mylder af børn, og der skulle mere end et par kanoner eller rævefælder til for at komme dem til livs. Det er med antallet af børn som med de mange parceller - der kom flere og flere af dem: „Parcellisten pegte frem / Ser De, her vil hundred Hjem / rejse sig på Bondens Jord / li'esom ved et Trylleord“.
Fastelavn i 1930'erne. Bagest til venstre i billedet ses lige Strandmarkskolen, der blev taget i brug 1934. (Foto HLA)

I 1924 udbræder der „åben krig“ mellem bønder og arbejdere i sognerådet. Bønderne havde flertallet, men det kunne ikke undgås, at de tilflyttende arbejdere alene i kraft af deres antal før eller siden ville ændre styrkeforholdet. Striden ender i 1924 med, at tilflytterne opnår de samme rettigheder som andre borgere i kommunen. I marts afholdes der sognerådvalg, og i det nye sogneråd får socialdemokraterne 6 af de 9 pladser, og dermed sad tilflytterne på den politiske magt i kommunen.

Klods Hans

Der findes en „artikel“, der omhandler forholdene fra dengang. Den er trykt i det satiriske tidsskrift Klods Hans, der udkom mellem 1889 og 1926, og som fornyede den danske vittighedspresse. I artiklen fra 1920'erne holder det bondedominerede sogneråd møde:

Gaardejer Mikkelsen:

Eftersom vi paa adskillige Møder her i Stuen har vedtaget Udflytternes og Træhusbeboernes fuldstændige Udryddelse fra Hvidovre Jords Overflade, foreslaar jeg at vi bliver enige om en kraftigere Metode. Nu da Oksebremse-larven næsten er forsvundet fra Sognet og Ræven kun lader sig se nu og da, er det Skam og Skade at Sognet skal plages af Udflyttere i Træhuse. Jeg foreslaar derfor, at Sognet bevilliger Midler til Indkøb af Ratin og Fælder, som lægges paa de Steder hvor Udflytterne har deres Gang!

Klokker Petersen:

Hvis Mikkelsen tror at Udflytterne gaar i Fælderne tager han fejl. Det ville kun være spildte Penge. Næ, skal vi Ondet til livs, maa vi lade dem uddø af dem selv. Det er en Kendsgerning, at alle uciviliserede Stammer uddør

efterhaanden, saasom Eskimoer, Indianere og Dværgnegre. Sognet skal bare roligt se Tiden an.

Købmand Mortensen:

Det er med Uro og Bekymring man hører den sidste ærede Taler udbrede sig om Dværgnegre og Eskimoer her i Sognet, den eneste Fremgangsmaade overfor truende Fremmedelementer i Hvidovre er at befæste Byen. Ved at opstille to Kanoner i hver ende af Sognet, skal vi nok se, at baade Indianere og Skaalkopper og andet Skidt holder sig udenfor Grænsen. Jeg foreslaar derfor, at Sognet bevilger to Kanoner saa hurtigt som muligt.

Partikulier Sivertsen:

Jeg er meget imod Opstilling af Kanoner her i Sognet. Saadan no'et ka' eksplodere!

Købmanden:

Herimod kan jeg kun svare, at selvfølgelig behøver Kanonerne inte at være ladte. De skal kuns staa som Skræk og A'varsel.

Derefter vedtoges Kanonerne enstemmigt.

Historie på vers

Men det er ikke kun i Klods Hans, at man kan læse om dengang, Hvidovre hverken var fugl eller fisk. I 1930 rimede Grundejerforeningsbladet sig også gennem den proces, der skabte forudsætningen for forstaden, Hvidovre.

„Ikke By og ikke Land
ingen Gas og intet Vand
Bonden pløjer midt i By
Køer gaar paa Gaden kry“

Sognerådene var i de første årtier af århundredet ikke meget større, end at de kunne samles omkring en kalvesteg og opbevare kommunens regnskaber i et par store cigarkasser. Hvidovre Sogneråd (1913-17) holder møde i ejendommen Lykkens Minde i Hvidovregade - nu Hvidovre Torv. (Foto HLA)

*Der er parceller, gårde
og gartnerier og mas-
ser af åbent land.
Luftfoto 1935 - det er
Hvidovregade tv i for-
grunden.
(Foto HLA)*

En kry ko, det er ikke uden evner. Men det knirker i landbruget, kry ko eller ej.

„Gammel Landbrugsjord var sat
ganske passende i Skat
det ku' lige slæbe a'
der blev lidt til næste Dag“

Bedre står det til med den intensive gartneridrift, der forstår at forrente de stigende jordpriser afstedkommet af Københavns vækst.

„Af og til en flittig Bi
skabte sig lidt Gartneri
men han blev i vanlig Hi
alt var fuldendt harmoni“

Harmonien brydes da bonde og arbejder mødes.

„Saa en Dag Jens Pæsen kom
ud en Tur at se sig om
inde på en Mark han saa
'Bymand' gaa med Træsko paa“

Der er endnu så megen magt i bonden, at han både kan tillade sig at blive bøs og nedladende tiltale byboen med 'go'e mand'.

„Det var svært, saa han er fin
sikkert nys'ligt Skjortelin
tænkte Jens og standsed' brat
lad os lige slaa en Prat

Hør, go'e Mand, hvad gaar her løs?
spurgte Jens, en smule bøs
- Aah, jeg tager just Bestik
af det første Spadestik“

Parcellisten, han er optaget af sit og fremtiden.

„Her på denne lille Plet
vokse skal en Have net
Huset, det skal ligge dér
lige, hvor De staar og træ'er“

Pludselig går noget op for Jens Pæsen.

„Jens saa fast benovet ud
jammen, hvodden, store Gud!
Det er jo Hans Nielsens Grund
hvor vi står i denne Stund“

Det bliver ikke bedre da:

„Parcellisten pegte frem:
Se De, *her* vil hundred Hjem
rejse sig paa Bondens Jord
li'esom ved et Trylleord“

Ikke underligt at:

„Jens Pæsen saa og saa
ved hinandens Side laa
smaa Parceller, hegnet med
den moralske Traad hvert sted
Tankefuld Jens Pæsen gik
hjem og tog en Styrkedrik“

Ja, det tro fa'en. Det er noget sent kunne man sige, at det går op for Pæsen, at sognet er ved at blive solgt under fødderne på ham. Men bedre sent end aldrig. Han går til sognerådet for:

„Det Uvæsen stoppes maa
SE, det bandte jeg s'gu paa“

Sognerådsformanden er karl for at sætte Jens på plads.

„Da rejste sig fra Sædet stor
vort Raads den første Orator
Han hyssed ad Jenses Ord
hvad kender Du til salg af Jord“

Det med salg af jord, det kommer Pæsen hurtigt til at kende mere til, men først skal han indvies.

„En Hemmelighed ligger dybt
bag vore Handlinger indsvøbt.
Vi gi'er Jer lov at stykke ud
og sælge Jord for hvert et Bud

Men - der må ingen bo derpaa;
paa det der nøje agtes maa
så genner vi dem ud paa Vej'n.
Kun gamle Folk paa denne Egn“

Så får Pæsen travlt.

„Den Politik Jens forstod
han Salen hastig, glad forlod
i Lodder stykked han sin Gaard
og drog til Valby næste Aar“

Men det går som bekendt ikke altid, som præsten, eller som i dette tilfælde den store Orator, præ'ker.

„Men Skæbnens underlige Leg
er ikke let at følge, fattes ej.
Ved dag, ved Nat man ind sig sneg
og Folketallet hastig steg“

Ja, folketallet steg i Hvidovre. Befolkningen tredobledes mellem 1900 og 1925. Og Orators udsagn om at parcellisterne ikke ville komme til at bo på udstykningerne kom ikke til at holde stik. Men Orator gjorde dog hvad han kunne for at forhindre det, som man kan læse om i bogen „Lysthusbeboerne“.

I slutverset rimer forfatteren en forsoning frem.

„Parcellisten strækker frem
sin Haand mod hvert et gammelt Hjem.
Han siger: Intet gammelt Nag
Vi følges mod den nye Dag“

Den forsonlige holdning var der ikke i virkeligheden. Modsætningerne fortsatte med at rumle i kommunalpolitikken og i sindene, og det var undtagelsen, at de rumlede på rim.

Himlen over Hvidovre

af Hans Chr. Thomsen

Hr. Duus havde det med at falde ned.

Man kan naturligvis spekulere på, hvorfor han så blev ved med at flyve. Men det kommer ikke sagen ved. Nogle gange er det kun sammenhængen, der adskiller det normale fra det unormale. Under 1. verdenskrig f.eks. var det så at sige naturligt at falde ned, når man var flyver. Krig er jo forbundet med fare, ja man kan gå så vidt som at sige: undertiden direkte livsfare.

Duus, der var fra Sønderjylland, blev skudt ned ikke mindre end 5 - gentager 5 - gange under 1. verdenskrig. Han var en sand himmelhund, og han lod sig ikke slå ud af granater og nedstyrtninger.

Flyve det ville han, og flyve det gjorde han, og det fortsatte han med efter krigen.

Kastrup Lufthavn

Søndag den 13. november 1927 præcis kl. 14.00 letter sønderjyden uden besvær fra Kastrup Lufthavn i det elegante spinkle sportsfly. Han havde før haft problemer med motoren, idet der én gang tidligere havde været uheld med den. Men bortset fra det er det en klar dag, og man kan se langt. Flyet stiger hurtigt og bliver snart til en prik i himmelrummet.

Kursen går mod Hvidovre med Rishjerggård som pejlemærke, og jorden under Duus er smukt dækket med sne.

Samme år den 21. maj havde Charles Lindberg fløjet den første non-

*Høvedstengården før den moderne tid landede på dens jorder og forstyrrede roen. Længen til venstre blev delvis opført ved udflytningen af gården efter 1779 i forbindelse med udskiftningen af Hvidovres jorder. På Høvedstengårdens jorder ligger i dag biblioteket, Gungehuskolen, Posthuset, Rådhuset og Vandværket. Høvedstengården 1905.
(Foto HLA)*

stop flyvning nogensinde fra New York til Paris i sin maskine Spirit of St. Louis. Han er nok det berømteste enkeltnavn i flyvningens historie. Turen over Atlanten tog 33 timer, og den gjorde ham til en nationalhelt i USA og bare en almindelig helt i resten af verden. Præsidenten selv sendte en krydser til Paris for at hente Lindberg og hans maskine hjem til USA, hvor der ventede ham en ticker-tape parade i New York.

Efter den parade blev der fejlet 1800 ton papir op fra gaderne, mod f.eks. kun 155 ton i forbindelse med våbenstilstandsparaden efter første verdenskrig.

Flyvning var magi. Den var forbundet med fremskridt og den skabte helte.

Hvidovre

Det er en stor dag i Hvidovre. Det er ikke hver dag i 1927, at der ankommer fly, og ungdommen er allerede strømmede til i flere timer. Tilstrømningen er så stor, at det kniber med at holde landingspladsen fri.

Derudover har der være problemer med, hvor Duus skulle lande. Høvedstengården måtte opgives, fordi Jørgen Nielsen modsatte sig, at landingen skulle foregå på hans ejendom. Om han var nervøs, eller om der blot var tale om almindelig bagstræv, er ikke godt at vide. I stedet har forpagteren af Bredalsgården så tilbudt sin mark.

Kort efter kl 14.00 viser flyet sig som en prik på himlen over Hvidovre.

Duus' problem

Duus har et problem. Under ham på jorden myldrer det med mennesker, og han kredser lidt rundt over dem. Problemet er også, at kombinationen af vindretning og træerne langs vejen op til Bredalsgården gør det svært at lande. Han laver et flot „herresving“ og lægger alligevel an til landing.

Nede på jorden sprænger børnene alle forbud og myldrer ind på landingsbanen, og Duus trækker flyet op igen.

Da der endnu var fred i himlen over Hvidovre. Fem ægtepar spiller kort i deres kortklub, og ejeren af Høvedstengården, Christen Nielsen, ses som nr. 2 fra højre. Bag ham hans hustru Birthe Marie. Christian Nielsen døde i 1918 og sønnen, Jørgen Nielsen overtog gården i begyndelsen af 1920'erne, og det var ham, der ikke ville blandes ind i Nilfisks reklamekampagner og pludselige landinger på hans hartkorn. 1935 blev Høvedstengården afhændet til Hvidovre Kommune. (Foto HLA)

Sneen

Fra jorden er det en smuk kurve at se på, da flyet forsvinder op i himlen. Lidt efter kommer det igen, og denne gang lykkes det. Men landingen sker lidt længere henne på Jørgen Nielsens og ikke på Bredalgårdens mark.

Flyet tager jorden eller rettere sneen. Dén - sneen - gør ikke særlig meget modstand, så flyet fortsætter og fortsætter. Det fortsætter ud over landingsbanen og ind i en pløjemark. Det kan det spinkle understel ikke klare. Det bryder sammen og propellen går i jorden og splintres.

Og Duus, ja hvad med ham? En tusindtallig skare styrter til, og Duus, han kravler naturligvis uskadt ud af ruinerne.

Han er ærgerlig over uheldet. Det er nu det andet uheld han har haft med maskinen, medens han har fløjet reklamekampagner for Nilfisk.

Han flyver igen

Med hjælp fra tilskuerne får Duus skilt sit fly ad og transporteret det over i Risbjerggårds have. Da skaden bliver gjort op, udgør den 300 kr., og Duus får bestilt nye dele.

Tre dage efter er alle reservedelene ankommet. Det samme er Nilfisk i form af direktør Fisker med Salgschef, Kasserer og Hvidovres repræsentant for Nilfisk - han hed Hjort.

Alt endte således godt - også denne gang.

Der er i og for sig ikke længere noget, der skulle forhindre Duus i at gå i luften igen. Det gør han så. Og onsdag den 16. november 1927 flyver han lige op og ind i himlen over Hvidovre og ud af vor historie.

Duus i luften med sin dobbelt-dækker.

Nilfisk taler med store bogstaver på siden af flyet, og Duus kan lige ses i form af en kranienær læderhjelm og et par mørke flyverbriller.

(Hvidovre avis 19/12-1979)

Livsmod og Livslyst - til Vandet

af Hans Chr. Thomsen

Indvandringen til København omkring århundredeskiftet skabte bolig-mangel, og allerede i 1904 var der udstykninger af sommerhusgrunde på de ufrugtbare strandenge ved Kalvebod Strand. Og udstykningerne fortsatte. Mellem 1911 og 1920 blev der udstykket 2.755 sommerhus-parceller i Hvidovre.

Med udstykningerne fulgte børnerige familier, og som man kan se det i „Parcellisten“ fra 1926, fulgte også behovet for en badeanstalt, hvor der var opsyn med børnene: „Hvornår faar vi Adgang herude til Sundhed for Legeme og Sjæl, til Livsmod og Livslyst - til Vandet. Vi har jo den mest pragtfulde Strand som tænkes kan, det rene og friskeste Søvand man kan ønske sig, men vi har ingen Badeanstalt...Det bliver Aar for Aar vanskeligere og vanskeligere at faa Børnene på Ferietur. Pengeknapheden har bl.a. en Del af Skylden, men vi kan selv skaffe dem en glædelig og sund Ferie...mange Forældre tør ikke (og med Rette) lade deres Børn bade fra fri Strand...“.

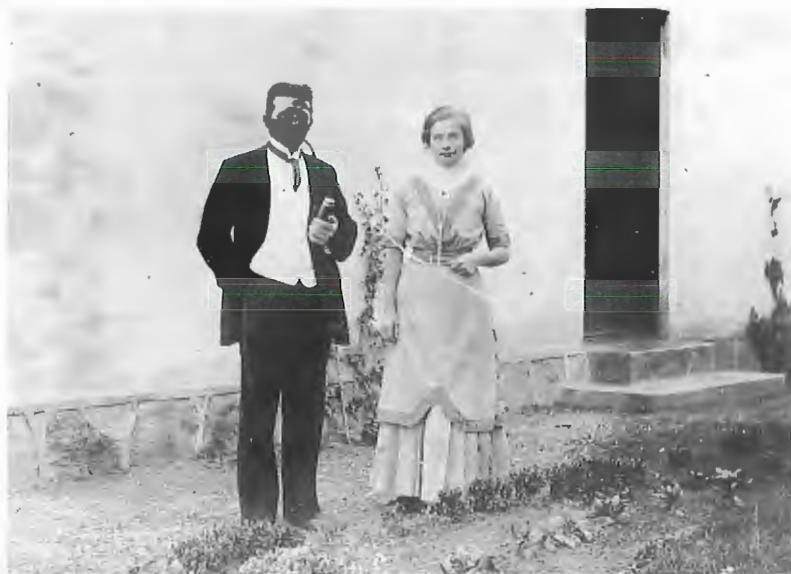
Hvidovre Rutebiler

Samtidig med udstykningerne blev strandarealerne yndede udflugtsmål for Københavns arbejdere, og det gav basis for et privat trafikselskab. Det blev oprettet i 1918, og det drejede sig om helligdagskørsel med hestetrukket vogn, der kørte københavnere på udflugt til Hvidovre ad Køge-vejen til Flaskekroen.

Det var 'Ekspres-Jensen - som han hed i folkemunde - der stod bag

Rutebåden Strandgreven var ejet af vognmand Pedersen, der også ejede Hvidovre Rutebiler. Skibet, som kunne tage 175 passagerer, gik fem af ugens syv dage i rute-fart fra Langebro til Køge. Undervejs lagdes til ved Hvidovre Søbad, som var et kvarters sejllads fra Langebro. På den videre sejllads lagdes til ved Greve Strand og Karlstrup Folkepark i Solrød. (Parcellisten 10. juli 1928)

Vognmand J.P. Pedersen med knækflip og langpibe var en af pionererne på rutebilområdet. Her ses han sammen med sin kone - de er nygifte og billedet er fra omkring 1900.

(Foto HLA)

oprettelsen. Da udstykningerne i Hvidovre tog fart, oprettede han endnu et trafikelskab i 1920, denne gang med lastvogn. Det åbne lad blev forsynet med træbænke, hvor folk så sad stuvet sammen.

Det var så god en forretning, at Ekspres-Jensen fik konkurrence, og det var ikke en hr. Hvem-som-helst, der meldte sig på det ny marked. Konkurrenten hed J.P. Pedersen, og han er en central person i rutebilernes historie i Danmark før den anden verdenskrig.

Det førte til retsager, idet der skulle en koncession til at drive en sådan forretning. Koncessionerne fik man af de kommuner, man kørte igennem og Københavns magistrat. Erhvervet var så nyt, at man kunne få ja i f.eks. Hvidovre og nej i Københavns Kommune. I 1923 kom der en samlet ordning for rutebilkørsel, og de to konkurrenter fandt ud af det sammen, og dermed var grunden lagt til Hvidovre Rutebiler.

Hermed var der også skabt et trafiksystem, så „lysthusbeboerne“ i Hvidovre kunne komme på arbejde i København, og københavnernes kunne komme ud i naturen i Hvidovre.

Busserne blev i 1927 suppleret med „Strandgreven“ som var en udflugtsbåd, der afgik fra Langebro og lagde til ved Hvidovre Søbad med endestation i Køge.

Man kunne også tage til Kongelunden fra Hvidovre. I „Parcellisten“ kan man læse: „Man smører sit Brød, gaar uden mange Omstændigheder ud på Hvidovre Søbads Baadebro og stiger ombord i en lille Motorbaad, der paa smaa tre Kvarter bringer os til Landgangsbroen ved Kongelunden. En herlig og billig Aftentur kan tilbringes på denne Maade.“

Køge Bugt Strandpark

Køge Bugt Strandpark blev åbnet for offentligheden i sommeren 1980. Behovet for den var gammelt, og tanker i forbindelse med den kommer allerede til udtryk i „Parcellisten“ i 1928, og selv i 1928 havde den også en fortid. Der har „de sidste 20-25 Aar været udgydt Have af Blæk om Mulighederne for at skabe Storbyens Befolkning virkelige Folkeparker langs

*Den store badedag:
„Dig elsker vi, o hav“.
(Foto HLA)*

Køge Bugt og i samme Forbindelse naturligvis ogsaa om Adgangsforholdene til disse Arealer.“

Ingeniør Svend Brannow havde ligefrem udarbejdet en plan i 1928 „Projektet gaar i store Træk ud på at omdanne Avedøre-Stranden og de store Mosestrækninger ved Vallensbæk til kunstige Strandparker og ligeledes skabe kunstig Badestrand ved inddæmning og oppumpning af Sand. Det er Hensigten i Gl. Køge Landevejs Opland lige fra Solrød og Karlstrup til Hovedstadens Yderdistrikt efterhaanden at skabe Badestrand og Strandparker i Lighed med Folkeparken ved Karlstrup, saaledes at der bliver fortsat Badestrand fra Køge til København.“

Lysten til vandet havde været der længe. 1907 skrev Carl Nielsen musikken til L.C. Niensens tekst:

Havet omkring Danmark, vort moderlige hav
blåt som vore øjne og blidt som vore drømme

Med øget velstand, mere fritid og et transportsystem blev havet mere end bare drømme. Det blev til noget man sprang på hovedet i:

Dig elsker vi, o hav, og dig hører vi til.

*Det er vand - det er
dejligt.
(Foto HLA)*

Hvidovre Søbad

af Hans Chr. Thomsen

Havet omkring Danmark med forgiftede hummere, rødspætter og muslinger er dagligdag på tv ligesom grundvandsforurening, ulovlige giftdepoter, hul i ozonlaget m.m.

Aakjær hyldede havren, som „lærkesangen på et strå“. I dag ville korn kunne „poetiseres“ som oprejst gylle.

Forurening følger industrialismen, og så tidligt som 1936 blev den tvungne skolebadning ved Hvidovre Strand ophævet af amtslægen på grund af kloakudløbene og konstateret garvesyre i vandet.

Hvidovre Søbad

Omkring midten af 1920'erne var der et forslag fremme om en kommunal badeanstalt ved stranden. Kommunen havde et grundstykke der. Forslaget faldt i 1927, og i stedet overgik initiativet til privat foretagsomhed. Faktor Jensen fra København købte et strandareal ved Lodsvej og fik en arkitekt til at udarbejde en plan for en badeanstalt. Den 15. maj 1928 blev Hvidovre Søbad indviet, og man kunne købe sæsonkort, der kostede 13 kroner for voksne og 10 for børn og soldater. Faktor Jensen havde søgt sognerådet om bevilling til en alkoholfri restaurant men ikke fået den. I grundejerbladet „Parcellisten“ siges det, at „Vandet er godt og sundt“. Befolkningen glædede sig. „Vi Voksne skal nok finde demed, og vi ser allerede i Tankerne et for Hvidovre Strand usædvanligt Liv udfolde sig derude“. Et andet sted tales der om det „...sunde og for Befolkningen nødvendige Fremskridt...“

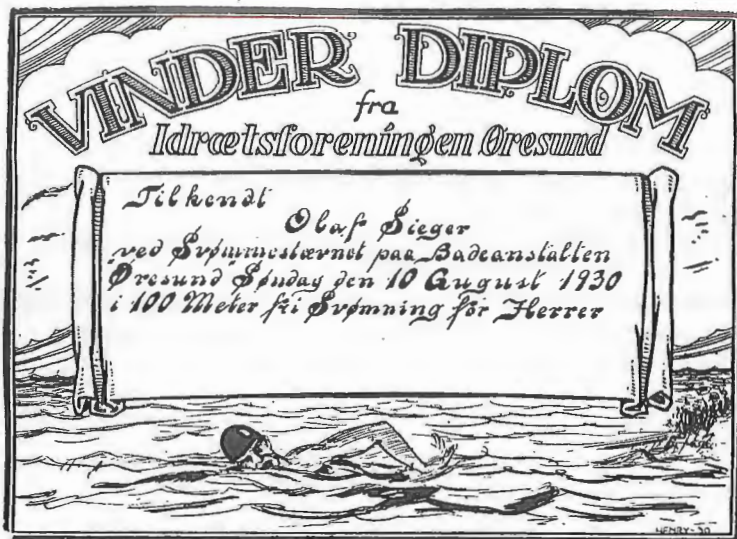
En ny ejer

Året efter, den 15. maj 1929 er Søbadet på tvangsauktion på Søndre Birks Kontor. Faktor Jensen er kommet i en situation, der ikke er usædvanlig

Hvidovre Søbad omkring indvielsen - flaget er hejst, og skyerne er som de skal være på en god sommerdag. Badet blev indviet i 1928 og ophørte med at eksistere omkring 1939. Økonomien var anstrengt, og Søbadet havde flere ejere i sin korte levetid. (Foto HLA)

Arbejderne i Hvidovre oprettede Arbejdernes Gymnastik- og Svømmeklub og arrangerede opvisninger og konkurrencer på Søbadeanstalten, og der var diplom til vinderne.
(HLA)

for igangsættere, nemlig kapitalmangel. Han prøver at få kommunen ind i projektet, men det mislykkes, og han opgiver.

Tvangsauktionen løber over to gange og den endelige pris for Hvidovre Søbad bliver 48.000. Det er 20.000 under det, Søbadet har kostet Faktor Jensen. Køberen er firmaet Thorkild Hammer.

Et herligt panorama

I juni er „Parcellisten“ ude for at se, hvordan det går med Søbadet. Der er kommet nye vipper og der skal indføres svømmeundervisning ved eksamineret lærerinde frk. Helene Kjær. Der causeres lidt over et søbads afhængighed af vejret, og da man nu er derude kan man ikke nære sig: „Et herligt Panorama fryder Øjet herude ... Hele Kysten ligger blottet for vort Blik, og er det en Dag med Sol, kan Sandet i hele sin Bredde iagttages langs Strandkanten.

Mod Syd ligger det aabne, frie Hav med alle sine Luner. Men vender vi Blikket ind mod Land, følger Øjet med glæde Hvidovre-Kysten. De vidtstrakte Engflader med græssende Kvæg, og længere inde, hvor Menneskene bor, danner det et grønt Hele, spættet med røde Tage. Folk kan endnu en Gang bedst lide at bygge røde Tage. Den Indfødte synes ikke, der findes nogen smukkere Kyst“.

Der er også kommet restaurant, og den ny ejer „har indført rent folkelige Priser, der bedre end tidligere passer til almindelige Menneskers Pung“.

Svømmeliv

Da sæsonen i 1929 rinder ud har den været en succes. Frk. Helene Kjærs Svømmeinstitut har afholdt velbesøgt opvisning. Ved opvisningen har der medvirket „meget dygtige unge Damer fra det Poul-Petersenske Institut samt Mestersvømmersken Agnete Olsen. Samtlige deltagende Damer høstede fortjent Bifald for de udmærkede Præstationer“.

Mændene i Hvidovre holder sig heller ikke tilbage. De danner AGS,

Arbejdernes Gymnastik- og Svømmeklub, og de har også en opvisning, og deres opvisning „formede sig mere maskulint“

Året efter overtager en hr. E. Bech Søbadets restaurant. Han går også ind for folkelige priser, og han vil „benytte en stilfærdig kvindelig Betjening“ - har der mon været for mange store armbevægelser og for megen fart på mellem kønnene derude i restauranten? Man skulle ikke tro det, når man læser, at svømningen foregik i så betryggende rammer som frk. Helene Kjærs Svømmeinstitut, for ikke at tale om Poul Petersens ditto. Men måske har det ovennævnte „fortjente Bifald“ til de unge damer været et bifald af, om man så må sige principiel art, og ikke alene et bifald til deres præstationer - institut eller ej. Hvem ved?

Det, der var typisk for ideologien omkring kropskulturen i 1920'erne og 30'erne, var sundhedsaspektet - en sund sjæl i et sundt legeme. Sexualiteten var ikke så iøjefaldende iscenesat som i 1980'ernes og 90'ernes motionsprogrammer. Den var implicit i 1920'erne, hvor den er eksplicit i 1980'erne.

Den sidste ejer

Vi springer nu 9 år frem i tiden til maj 1938. Søbadet har igen fået en ny

Lærer F. Frøkær fra Kettevejskolen (Sønderkærskolen) underviser skolebørn i svømning. Denne undervisning blev siden standset af sundhedsmæssige hensyn. (Foto HLA)

Det store Hvidovre Søbad er indtegnet klart på kortet lige ud for Lodsvej og det gamle slæbested. Søbadets form med Herre-, Dame- og Fællesbassin fremgår smukt. (Oversigtskort over Hvidovre Kommune, 1936. Copyright Geodætisk Institut)

ejer. Han har tidligere ejet et søbad i Hornbæk og været leder af søbade i Skodsborg, Rungsted og Gilleleje.

På spørgsmålet om ikke han er bange for det ry, Hvidovre Søbad og Hvidovre Strand har fået - jævnfør amtslægens badeforbud i 1936 - svarer han naturligvis nej. En tysk ven af ham, der er ekspert på badeområdet, har sagt god for badevandet, og det sammen med andre faktorer gør ham fortrøstningsfuld. På de dårlige dage, der ikke er til at undgå på grund af strøm- og vejrforhold, har han tænkt sig at hejse et specielt advarselsflag.

Den ny ejer Carl Weiss går også ind for folkelige priser. Han har gjort turen med fra søbad som et overklassefænomen til et mere folkeligt samme.

De sidste år

Hermed forsvinder badeanstalten ud af lokalpressen, men i BT den 8. august 1938 kan man læse om „Utrolige Badeforhold ved Hvidovre, hvor Vandet forurenes baade af Kloakkerne og Syrer fra de nærtliggende Fabrikker... Kloakudløbene munder ud i Nærheden af Hvidovre Badeanstalt... Der er jo desværre ingen Strøm, som kan føre alt det urene Vand væk...“

Den 18. august kan man - igen i BT - læse, at kommunen har givet tilladelse til et mørtelværk ved stranden for enden af Lodsvej. Det forpester luften.

Den landlige idyl er ikke længere, hvad den har været. Hvidovre er begyndt at vokse, og det samme er kloakudslippet. Forstaden er på vej til vor tid.

Ifølge et interview Lokalarkivet foretog i 1987 blev Hvidovre Søbad lukket for skolebadning i 1938 eller 1939 på grund af forurening. Isvinteren under krigen i 1940 eller 1941 gjorde det definitivt af med Søbadet, og da vinteren var ovre stod kun pælene tilbage.

Ivan hilser Østersøen

af Hans Chr. Thomsen

Han står dér med søndagsbenklæder og vest og hvid skjorte med propel. Jakken over armen og sommerhat-ten hævet til hilsen. Og der er noget morsomt ved at se sådan et opretstående granvoksent eksemplar af arten homo sapiens tage sin hat af ansigt til ansigt med havet og hilse på det. Og det er nok også det, der er meningen med dét billede. Det er en privat forestilling opført for box-kamera med henblik på familiealbummet, og som i stumfilm har attituden en lidt overdreven melodramatisk kvalitet, og der er undertekst på: 'Ivan hilser Østersøen'.

Nu er det et gammelt billede, og i dag er det ikke havet men os, der ses på, og man får lyst til at sige: 'Daw Ivan'.

Det er et billede fra en solrig fridag med overskud i - fra en dag uden smalle steder, hvor man sætter sin hat som man vil eller tager den af, hvis det er dét, det kommer an på. Og hvorfor ikke hilse på Moder Hav - altings ophav? Også hunkøn på fransk og tysk: la mer, die See. Den store Urmoder lige til at springe i favnen på.

Nå, hvorom alting er, findes det ovenstående billede på Hvidovre Lokalhistoriske Arkiv. Fotoet er et blandt mange i de ca. 10 familiealbum, der er på Arkivet. Fælles for de album, der er fra før den anden verdenskrig, er, at de alle indeholder billeder fra en strandtur, og som både romanen og filmen „Den store Badedag“ viser, var en strandtur ikke hverdagskost i 1930'erne.

Box-kameraet

En forudsætning for billederne fra strandturene er naturligvis fotoapparatet. Og amatørfotografiapparatet - box-kameraet - blev lanceret så tidligt som 1888. Men den egentlige udbredelse af det sker først i den første tredjedel af dette århundrede.

Box-kameraet var så billigt, at praktisk talt alle havde råd til at købe et. Det var enkelt og så let at betjene, at Kodak og andre fotofirmaer ligefrem

Sommer, sol, vand og glæde - og så kan en hat bruges til flere ting.

(Foto HLA)

havde børn som målgruppe for deres reklamekampagner. De udgjorde en kommende forbrugergruppe, og de blev oplært gennem reklamerne.

Kurbade

Badelivet i Danmark begyndte i overklassen, og dér blev det mondænt at gå i vandet omkring århundredeskiftet. Der blev bygget kurbade over hele landet, og kurbadet over alle kurbade var Skagen Badehotel. Det var stedet, hvor nordiske kunstnere og en lille overklasse førte sig frem, og det er fra Skagen, at P.S. Krøyers kendte malerier stammer: Sommeraften ved Skagen Strand, Sommerdag ved Skagen Strand, Badende børn m.fl.

Gustav Wiedes „Knagsted“ fra 1902 er en hel satirisk roman om livet på og rejsen til et kurbad. I dette tilfælde et kurbad i Tyskland i kurbyen Karlsbad.

At badelivet var et brud med en hidtidig norm kan illustreres med, at det ligefrem var umoralsk for overklassekvinder at tage bad omkring år 1800, ligesom vask af kroppen var usædvanligt i de såkaldte bedre kredse fra 1600 til omkring 1850.

Ivan hilser Østersøen

Samtidig med kurbadelivet blev strandene ud mod Sundet og Østersøen efterhånden opdelt i fine og mindre fine områder. Overklassen tog til Vedbæk og Hornbæk, når de skulle i vandet - og arbejderklassen tog til Køge Bugt. Et blandingsområde for klasserne var Charlottenlund Strand.

I 1928 får Hvidovre sit „kurbad“ med Hvidovre Søbad. Her var badelivet ikke så meget kur, som det var action i form af svømmeopvisning og præstation.

Men hvorfor betale for adgang til et søbad, når man har hele havet omkring Danmark?

Udflugterne til stranden i 1920'erne og 30'erne var familieudflugter

med far, mor og børn, og ofte var familien udvidet med medlemmer fra de respektive forældres familie - dengang hang familierne endnu sammen. Som Ursela Axen siger i „Fritid og Arbejde“ - en af Hvidovre Lokalhistoriske Selskabs publikationer - „Jeg har badet både på Sønderstranden og ude ved „Neptun“ på Køgevejen. Det var sammen med andre børn fra vejen. Med familien kørte jeg helt til Tryllevælle, og det var gerne om søndagen. Det var både med tanter og onkler. Så kørte vi ud ad den gamle Køgevej, og det var jo et langt stykke, og den gang var det sandvej. Sådan en dag stod vi tidligt op. Så drak vi morgenkaffe herhjemme, og havde så pakket en frokostkurv, som vi tog med’.

Når den brede befolknings badeliv først begyndte en 20-30 år efter overklassens, hænger det først og fremmest sammen med mangel på fritid. Arbejdsdagen var lang og fritiden sparsom. En egentlig folke-ferie kommer først så småt i 1920’erne. Hertil kommer, at det også først er i 1920’erne, at Hvidovre Rutebiler bliver etableret, og dermed skabte muligheden for, at en cykel-løs familie kunne komme i vandet i Køge Bugt.

Man kunne sige, at disse strandbilleder i familiealbummene på Hvidovre Lokalarkiv repræsenterer premieren på et stykke Danmarkshistorie i badebukser.

Det er det folkelige Danmark, der kommer til syne. Og det er kroppene, der begynder at frisættes. Og der er vand og sol, og det er fridag, og der er pjank og børn og voksne og familier på billederne ved havet.

Så det er på sin plads og repræsentativt, når Ivan, så at sige på den brede befolknings vegne, stryger topsejlet og hilser Østersøen, som var det første gang. Og Østersøen? - ja, på gode dage klukker den, og det kan man jo godt forstå.

Hvor er her skønt

af Hans Chr. Thomsen

Hvidovre har engang været så smukt, at folk blev lyriske i hovedet af det. Ja, de kunne ligefrem bryde ud i digt for at få hold på en stor følelse af at være ankommet til det rigtige sted og af tro på fremtiden.

Hør her en arbejder fra 1927 synge ud:

„Lad nu Skattesorgerne hvile. Ja, vist tynger Skatterne, men det kan blive anderledes. Og i Dag vil vi tale om vort eget Hjem: Hvidovre.

Trods alt siger vi: Herlige Hvidovre, herlige Kalvebod Strand og Køge Bugt. Der siges, at Luften er gratis herude. Ja, men den er jo ogsaa bedre end andre Steder, takket være vor geografiske, heldige Beliggenhed; nordenfor Køge Bugt med Østersøen som Baggrund. Se blot på Planterne, hvor de trives, naar den milde Vind staar ind fra Syd, naar den kvægende Dug afsættes som kostbare Perler og gør Planterne til gode.

Den har samme gode Virkning paa Menneskene, den giver Sundhed og Styrke og skulle ogsaa give et glad Sind.

Vel har vi ikke Nordsjællands smukke Skove, men til Gengæld er vi fri for Nordøstvindens barske Svøb.

Der findes maaske dem, der kunde foretrække Nordsjælland, men for den mere jævne Borger har Vejen jo længe været spærret nordpaa.

Herude færdes vi frit og utvungent uden at se hinanden over Hovedet. Herude længes vi efter at bygge vort Hjem.“

Åben by

Når man læser lokalaviser fra slutningen af 1920'erne virker det, som om den tid har været Hvidovres mest lyriske tid overhovedet. Midt i fattigdommen var der en underliggende dynamik af fremskridtstro og fortrøstningsfuldhed. Der var en glæde, der ligesom var lidt forbavset over sig selv, og den udløses sædvanligvis ved Hvidovre Strand. Stranden virkede næsten som et refleksionssted, hvor man gjorde status og så fremtiden optimistisk i øjnene.

I 1930'erne kom den økonomiske krise og 1940'erne var krigens tid, men ved slutningen af 1920'erne var feltet åbent. Tilflytterne var brudt op fra deres udgangspunkt, og de var ankommet til et nyt. De havde erobret den lokalpolitiske magt, og de havde fået deres huse op at stå. Processen, hvor bønderne forlod Hvidovre i den ene ende af byen, og tilflytterne ankom i den anden ende - for at sige det på den måde - var delvis overstået.

Hvidovre lå åben, og Hvidovre var en mulighed.

Landskabeligt var det hverken land eller by, og rummet er et mærkeligt mellemrum i Hvidovres historie fuld af lys og natur. Allerede 10 år efter var stranden ikke, hvad den havde været og idyllen var på retur. En af grundene hertil kommer vores tilflytter selv ind på i en positiv vision om fremtiden:

„Lad os derfor, Parcellforeninger saavel som den enkelte, gøre alt for at faa Hvidovre bebygget saa fuldstændigt, som bare muligt, naar den store Arbejder-Haveby er en Kendsgerning, da er ogsaa de for Tiden for høje Skatter et tilbagelagt Stadium, hvad der i Øjeblikket hviler tungt paa de faa Skuldre, bliver en let Byrde for de mange.“

Hvidovre blev bebygget, og med bebyggelsen blev udslippet fra kloakerne sammen med det fra industrien et så massivt problem, at amtslægen forbød badning for skolebørnene ved stranden. Omkring 1938 måtte Hvidovre Søbad lukke af samme grund. Men endnu i 1927 er den positive lyrik tilstede:

„Ubegribeligt! At Pladsen her stod tom til os, saa nær Hovedstaden, at vi en stille Aftenstund kan høre dens Larm, som en harmonisk, særlig afstemt Tone, og dog saa fjærnt, at netop denne Tone bidrager til at gøre Stilheden dybere. Ja, ligefrem bidrager til Nervernes Hvile.

Det er den menneskelige Magelighed eller Vanen, der har spillet tidligere Hovedstadsbeboere et Puds, at de har forsømt at tage dette, det allerbedste Stykke Land i Besiddelse.

Det blev Arbejderen, Nybyggeren, der kom til at overvinde de første Trafikvanskeligheder, nu er vi her og det er stadig overladt til os selv at bestemme, om vi kan blive her.

Lad os derfor staa sammen om at værne Hvidovre Kommunes Selvstændighed.

Findes der noget herligere end ens eget Hjem paa den sunde Plads, vi har valgt og faaet kær, som et andet Barndomshjem.

Gaa ned til Kysten mod Syd en Aftenstund og se Dem om og hør det jublende Fuglekor, blandet med Frøernes Kvækken, fra hver deres lille Hul, medens Solen sænker sig og kaster sin rødgyldne Glans paa Bugtens stille Overflade. Det Syn trænger sig umiddel-

Der er fritgående køer på engen og en smal sti, der fører øjet forbi dyrene, frem til badebroen og videre ud til det opankrede skib med to master. Det er en smuk lille idyl og et stykke af dét Hvidovre, som betog mange af tilflytterne i 20'erne.

Kalveboderne i 1920'erne.

(Foto HLA)

*Hvidovre Havn 1918, før den blev industrialiseret i 1930'erne i forbindelse med mørtelværket for enden af Lodsvej. I 1918 gik bådene ud herfra for at fiske og røgte ruser, og lods-båden fra Kalvebodernes Lodseri havde også hjemme her.
(Foto HLA)*

bart ind i vort Sind og hærder vor Vilje til at staa fast om vort nye Hjem: Hvidovre.“

Et øjeblikks andagt

At udtrykke sit tilhørsforhold til et sted, til et land via naturen, er et stykke dansk identitetshistorie. Dansk natur og dansk mentalitet hænger sammen fra begyndelsen af 1800-tallet, hvor temaet introduceres af bl.a. Grundtvig med „Langt højere Bjerge“. Her siges det jo, at andre lande har bjerge, hvor vi har bakke og slette. Men det er i orden, for „ved jorden at blive, det tjener os bedst“.

Lige som småt er smukt, og småt er godt hos Grundtvig, er det lille Hvidovre bedre end det store Nordsjælland hos vor parcellist og arbejder. Det kan godt være, der er smukkere deroppe, men her er frisk luft, og man ser ikke hinanden over hovedet, og det sidste er væsentligt for en ny klasse på vej frem. Og det er næsten som om frøerne er medlem af grundejerforeningen, de kvækker i alt fald „fra hver deres lille Hul“, lige som parcellisterne lever på hver deres lille parcel. Og fuglene, ja, de udgør et „jublende Fuglekor“.

Der er en ren følelse til stede uden f.eks. den skæve distance, som 46 år senere kommer til udtryk, når Poul Dissing synger Benny Andersens lyrik: „fuglene flyver i flok, når de er mange nok“. Men lad vor parcellist fra 1927 få det sidste ord:

„Hvor er her skønt ved Hvidovre Kyst
naar Solen hæver sig ude i Øst
Men intet kan lignedes ved Solfaldstid,
naar Arbejdet stilner fra Dagens Slid

Et Øjeblikks Andagt: vi skuer ud
det blinkende Vandspejl skifter Skrud
snart Sølv-, snart Purpur-klædning det bær,
en mørkere Glød minder, Natten er nær“

Takt og tone i Hvidovre

af Hans Chr. Thomsen

'Naar en Herre hilser paa en Dame på Gaden, maa han, hvis han ryger, tage Cigaren ud af Munden først', skriver Emma Gad i sin berømte bog „Takt og Tone“ fra 1918. Og man kan ikke helt finde ud af, om hun beskriver en nødvendighed - det kan være svært at sige goddag med dødvægten fra f.eks. en Havannacigar mellem kæberne - eller anbefaler en bestemt måde at vise sin respekt over for det andet køn på. Hvis herren både har hat og cigar på, tager han hatten af med højre og fjerner cigaren med venstre hånd. Omvendt hvis han skal give hånd, så tager han hatten af med venstre hånd og hilser med højre.

Emma Gad skriver ikke noget om, hvad han skal gøre, hvis han både har cigar og hat på og skal hilse med hånden. Hun kommer ham dog lidt i møde, hvis han samtidig går med en dame under sin højre arm. Så „bør han helst slippe hende, idet han hilser“, og det gør det jo lidt lettere. Heldigvis opstår sådanne komplicerede situationer ikke ofte, „da det er gaaet af Mode for Forlovede eller Ægtepar at gaa Arm i Arm paa Gaden“. Og det kan man jo godt forstå, når det er på de vilkår.

Problemet med Emma Gad - set fra et tilflyttersamfund side - er, at hun mere beskæftiger sig med, hvordan man hilser, fremfor hvem man hilser på. Endvidere tager hendes bog sigte på et stabilt og relativt forudsigeligt miljø, som det borgerlige i begyndelsen af århundredet.

Hvem skal man hilse på?

Det med forudsigeligheden gjaldt ikke Hvidovre i slutningen af 1920'erne. Her var det ikke godt at vide, hvem man kunne støde på, når man bevægede sig uden for hjemmets fire trygge vægge, for ikke at tale om, hvem man skulle hilse på. Befolkningen var tredoblet fra 1900 til 1925, og miljøets mest karakteristiske træk var ikke stabilitet og forudsigelighed.

Hilse-problemet kommer til syne i nogle refleksioner i grundejerforeringsbladet „Parcellisten“ i slutningen af 1920'erne, hvor en tilflytter prøver at bringe lidt Emma Gad'sk orden ind i Hvidovres mylder af tilflyttere.

Udgangspunktet er, at man hilser på dem, man bliver forestillet for, og undlader, hvis man ikke er blevet forestillet.

Det må have givet en vis tryghed blandt de nyankomne, fordi det forudsatte, at i det mindste nogle af de tilstedeværende kendte hinanden.

Som tiden nu går, begynder folk jo så småt at genkende hinanden. Det giver nye problemer: „Personer, man træffer en eneste Gang og maaske aldrig mere, kan man naturligvis ikke blive ved at hilse på, naar man møder dem“.

Enig! Men ... der er et eller andet galt med den sætning.

„Er der gået en passende Tid, efter at man traf dem første Gang, kan man rolig stryge dem af Hilselisten, men første Gang, man møder dem efter den Lejlighed, ved hvilken man blev præsenteret, maa man selvfølgelig hilse“.

Til det er der kun at sige: 'Ja, ubetinget'.

Ifølge Emma Gad er det i Danmark herren, der hilser først, når han møder en dame, (i England var det omvendt). Hvis en kvinde hilser først, så er det på eget ansvar, og hun bør i hvert fald ikke gøre det, „medmindre hun har Garanti for hans Tænkemaade“. På billedet ser vi resultatet af ikke at kunne sin Emma Gad (Foto HLA)

Hvis der alligevel skulle gå lidt kludder i det, så løser det sig hen ad vejen: „for en Dels Vedkommende vil det for saa vidt gaa af sig selv, som det er umuligt at huske alle de Ansigter, man ved en eller anden større Sammenkomst stifter Bekendtskab med . . .“. Og det er jo rigtigt nok.

Et særligt forhold man skal iagttage er, som altid, det, hvor social rang og status er involveret. Er man fornemmet blandt hilsende, da gælder det, „ . . . at den Hilsende mindre fornemme husker én, og man maa ikke gerne hilse alt for fremmed“.

Længsel efter svenske forhold

Anderledes stiller sagen sig i de forhold, hvor mennesker mødes, der ikke er forestillet for hinanden. Her behøver man ikke at hilse. Men der er undtagelser, og de dukker især op på alfarvej: „Man gaar sammen med en god Ven, der hilser, og man hilser da efter dansk Skik med. Den Omstændighed, at ens Ledsager kender Vedkommende, regnes nemlig - ofte med Urette - for at være en Garanti for, at man rolig kan hilse.“

Der gives åbenbart ingen garantier i et tilflyttersamfund - god ven eller ej. Derfor er det da også krystalklart, at „Det vilde være rigtigt, hvis der herskede en mindre omfattende Hilsepligt“, og X fortsætter, „og da særligt hvis det kun gjaldt de Bekendte, ens Ledsager hilste først paa. Men som det nu er: at man ogsaa skal hilse på dem, der - maaske meget imod ens Ledsagers Ønske - hilser på ham, er det at gaa lidt for vidt.“

Ja, der ville vi også sætte grænsen.

Men det „er nu imidlertid Skik - i modsætning til f.eks. Sverige - og man maa gøre det“.

En trøst i det hilse-rod, der herskede i Hvidovre i 1920'erne, må det have været, at hver gang parcellisten i fremtiden stødte på sin vens bekendte, så skulle han i alt fald ikke hilse på hám, da han jo aldrig var blevet forestillet. Så var dén i det mindste hjemme, og hvis han vár blevet forestillet kunne han blot følge Emma Gads råd: „...lad et Par Gange som om De ikke ser Vedkommende, og lad saa Hilsenen falde“.

Sagen kan måske alligevel godt have været lidt delikat. Hvis vor tilflytter f.eks. var lidt fornemmere end vennens bekendte, så var han formodentlig nødt til at hilse på en måde, der „ikke var alt for fremmed“. Og dét ville have krævet sin mand i et lokalsamfund, hvor de fleste var mere eller mindre fremmede for hinanden. Det var de for så vidt også i Sverige, men der havde de det åbenbart lettere når de mødes på gaden.

Senere i århundredet er de svenske forhold slået mere igennem i Danmark. I dag behøver man hverken hat, stok eller dame under armen. Man kan klare sig med et: „Hej!“

Stormflod over Hvidovre

af Hans Chr. Thomsen

En nat i februar 1932 kom Hvidovre ud for en naturkatastrofe. Det var 60 år siden, der sidst havde været en stormflod. Ligesom dengang pressede en stærk storm fra vest nu store vandmasser ind i Sundet, både fra nord og syd. De kolossale kræfter brød igennem ved Kalveboderne og en flodbølge væltede ind over de lavtliggende arealer ved stranden og op gennem Harrestrup Å og ud over arealet ved Torstensgårdens villaby.

Natpotten kom sejlede

Der var forskellige reaktioner på og oplevelser af stormfloden. Et sted vågnede beboerne, fordi deres schæferhund klagede. Den lå uden for i vaskehuset, og husfaderen stod op for at gå ud og se efter, hvad der var i vejen. Han trådte ud af huset og stod i vand til knæene. Samtidig begyndte vandet at strømme ind i stuen. Børnene vågnede, og et af dem sad søvndrukkent på sin seng. For hans undrende barneøjne kom natpotten sejlede hen over gulvet, sammen med legetøj og en billedbog.

En beboer roede rundt i en robåd og hjalp til, så godt han kunne.

Nogle steder sad beboerne i det bare linned på tagryggen, andre steder var familien på flugt gennem det iskolde februar-vand.

En familie flygtede op på loftet, men husejeren nåede dog forinden at måle vandstanden i stuen. Den var på 73 cm. Hos sognerådsformanden Arnold Nielsen var den 31 cm.

Helt nede ved kysten lå der et lille træhus, og her vågnede husejeren ved halv tretiden om natten ved, at vandet klukkede på hans stuegulv. Han vidste med det samme, hvad det drejede sig om, og vadede gennem

Hvidovres yderste bebyggelse var ikke altid landfast i forstadens barndom.

*Kystagervej under vand 1932.
(Foto HLA)*

Det blev ikke sidste gang, at der kom vand i gaderne fra Køge Bugt. Den 16.8 1945 blev Brostykkevej ved Køgevej oversvømmet. (Foto HLA)

det kolde vand til den nærmeste telefonboks, hvor han alarmerede politiet.

Politi og redningskorps var der hurtigt og hjalp til, så der ikke udbrød panik. De kørte rundt i redningskorpsets biler stående på trinbrættet og beroligede og hjalp opskræmte beboere.

Efter stormfloden

Kort tid efter stormfloden mødtes repræsentanter og beboere fra de involverede grundejerforeninger for at se, hvad de kunne gøre for at forhindre en gentagelse. De nedsatte et udvalg, der skulle undersøge sagen.

Et af forslagene som udvalget barslede med gik ud på, at der skulle bygges en spærredæmning med sluse fra Amagers sydstrand til Avedøre. Det ville koste 32 mill. kr.

Forslaget kunne ikke realiseres. Ifølge havneingeniør C. Jensen fra Københavns Havnevæsen fordi „der ikke var taget nogen Beslutning om Bygning af en Spærredæmning længere Syd paa end den nuværende“. Havneingeniøren oplyste endvidere, at der „omkring Aaret 1918 havde været Planer fremme om en Forlængelse af Havnekajerne paa Sjællands-siden Syd paa, men denne Forlængelse skulle foregaa tempovis Stykke for Stykke, efterhaanden der blev brug for Kaj og Stabelplads, men Planerne var aldrig blevet bragt til Udførelse“.

Ingeniøren anbefalede grundejerne at oprette et digelaug, samt søge tilskud og hjælp fra stat og kommune til et landdige langs kysten.

Grundejerforeningen arbejdede videre med det forslag, men heller ikke det kom der noget ud af.

Først i anden halvdel af 1960'erne kom der en kystsikring ved Lods-parken og Kystagerparken, og på Avedøre Holme kom der diger.

Klondike ved stranden

af Hans Chr. Thomsen

I bogen „Uskrevne erindringer“ af Katja Mann kan man læse følgende: „Jeg kan huske, at vi engang kom til den historie, hvor Jesus møder samaritanerkvinden og siger til hende: „Fem mænd har du haft, og den, du lever sammen med, er ikke din mand“. Her blev min lærer lidt forlegen og kommenterede: Det er sådan noget, der sker i forstæderne“.

Fruen ved stranden

Fru NN brugte i 1930'erne Hvidovre River - grøften der afvandede Frihedens marker, som sit private badekar. Hun var en strid dame, der kunne styre mændene blandt selvbyggerne i udstykningerne ved stranden. Men altså, fru NN brugte grøften som sit badekar. Hun havde indrettet det med et lille plateau, der opdæmmede vandet, så der fremstod en art siddebadekar. Det tog hun så bad i nøgen. Området var åbent jomfrueligt land, beboerne tilflyttere, og Emma Gad var endnu ikke nået til stranden ved Kalveboderne.

Fru NN var gift med et stort brød af en middelhavs-mand, og som udlænding havde han jo ikke de store forudsætninger for at kende skikke og vaner i Danmark. Så måske har han ikke fundet det underligt, når fru NN nu og da serverede maden for ham på trappetrinene op til første sal i deres selvbyggerhus. Når han vendte hjem efter en lang dags arbejde - og hvis fru NN var i dét humør - kunne det altså hænde, at han så at sige blev affodret trinvis. Mellemmadderne var arrangeret, så han kunne tygge sig frem til første sal. Her befandt fru NN sig midlertidigt, medens manden efter arbejdstid satte stueetagen i stand.

Håndarbejdets pris

Det er købmand Kudsk, der fortæller historier fra Klondike-fasen i Hvidovre syd til Lokalhistorisk Arkiv. Og han fortæller dem godt. Da han var

*Beboelsesområdet ved stranden var på enhver måde nyt, åbent og hjemmelavet.
(Foto HLA)*

*Parcelle ved stranden blev udstykket fra Beringgårds jorder.
(Foto HLA)*

dreng, var han bud for sin mor, der havde indrettet en kolonialforretning i soveværelset på Søstjernevej 34 - og det er med buddrengen som med den alvidende fortæller i de klassiske romaner: Han kommer omkring og ved mere end de fleste.

Fru NN handlede også i kolonialforretningen, hvor hun fik kredit. Den afregnede hun ikke: Hvis man skulle betale for varerne, så kunne man jo handle alle vegne.

Det princip kan en kolonialhandler ikke i længden overleve på, så en dag mødte far Kudsk op hos fru NN for at kræve hende til regnskab. Men som sagt fru NN havde et eget greb om mændene. Hun råbte op om voldtægt, og hun råbte så højt at købmand Kudsk tog flugten.

Købmand Kusk havde også et gartneri. Og dér var der en af hans ansatte, der nok mente, at hån var mand for at sætte fru NN på plads. Han mødte så efterfølgende op på hendes bopæl, for at fortælle fru, hvor David købte øllet.

Der er mange måder at styre mænd på. En af dem er i skridtgang. Fru NN tog gartneren i...ja, hvordan skal man formulere det - man kan måske sige det på den måde, at hun tog ham i skridtet. Dette håndarbejde knækkede gartneren. Han fulgte hende let på tæerne som en spædekav på nysået mark den hele vej ud af parcellen.

Godt nok var området ved stranden i hine tider uden fælles sociale normer. Det tager erfaringsvis en generation eller mere at få et nyt område til at hænge ordentligt socialt sammen, men - der må være grænser. Gartneren måtte på hospitalet, og han var indlagt i to dage.

Og fru? Jo, hun var god til at styre andre, men havde svært ved at styre sig selv. Og er det godt at starte nye tider med gamle greb? Ja, jeg spør bare.

Tilflytterne og idrætten i Avedøre i 1930'erne

af Hans Chr. Thomsen

I begyndelsen af 1930'erne løb en flok unge drenge regelmæssigt rundt og spillede fodbold på en græsmark bag Damgården i Avedøre Landsby. Bolden, de spillede med, var en noget landleg udgave af en fodbold og produceret af rene naturprodukter. Den bestod af skind udstoppet med hør.

Det gav nogle i lokalsamfundet en idé.

Den ny skole

I 1929 tog Avedøre sin anden skole i brug. Den kom til at ligge i udkanten af landsbyen på Byvej.

Den gamle førstelærer gennem 40 år, Svinding, var lige gået af. Grundejerforeningen havde samlet ind til en afskedsgave på den årlige generalforsamling og udtrykt ønsket om, at den ny lærer måtte blive en moderne og frisindet mand.

Nu kan man jo altid diskutere, hvad der skal forstås ved frisind, men hvorom alting er, var den nye lærer indremissionsk, og han hed Aggernæs.

Med det hastigt voksende antal tilflyttere blev det året efter nødvendigt at ansætte endnu en lærer, og der var ikke noget indremissionsk over ham. Han hed Henry Aabo, og han var idrætsinteressert.

Den ny skole havde en gymnastiksal, og dermed var en del af rammerne til stede for en idrætsforening. På en stiftende generalforsamling

*Damgården i 1930'erne.
(Foto Det kongelige Bibliotek)*

*De første håndboldpiger fra 1940'erne varslers idrættens betydning i det moderne samfund.
(Foto HLA)*

den 1. April 1932 dannes Avedøre Idrætsforening. Formanden, der især var fodboldinteressert, blev Jens Andresen. Henry Aabo blev kasserer.

Motivet til at danne denne forening var, ud over interessen for idræt, også pædagogisk. Med klubbens egne ord - i forbindelse med dens 50 års jubilæum - var der tale om „en mulighed for at fastholde en sund fritidsinteresse hos disse unge mennesker ved hjælp af mere faste rammer - nemlig klubrammerne“.

Det potentielle medlemsunderlag af unge har ikke været noget problem i foreningens første år. Fra omkring midten af 1920'erne og op til 1940 blev op mod halvdelen af gårdjorden i Avedøre frasolgt. En stor del blev udstykket i parceller til arbejderfamilier. Disse var efterhånden blevet så mange, at de havde organiseret sig i en socialdemokratisk klub i Avedøre i august 1929. Den klub var Jens Andresen med i fra starten. Henry Aabo kom det senere.

Generelt har det været sådan, at i Danmark var gymnastik noget man dyrkede på landet og i skolesystemet. Det var den såkaldte svenske gymnastik, der fra 1884 bredte sig fra Vallekilde Højskole. Den vægtede en harmonisk kropsudvikling - modsat den tyske, der havde militære færdigheder som mål.

Men fra slutningen af 1800-tallet vandt den engelske sport frem i byerne, og det hænger sammen med den begyndende industrialisering. I den stod konkurrencen og hastighedsprøven i centrum, og i mellemkrigstiden begyndte den engelsk inspirerede sport at brede sig fra byerne til landet. Det er denne bevægelse Avedøre Idrætsforening er en del af.

De nye tider i Avedøre med dens samtidighed af to kulturer viste sig også i valget af to vidt forskellige lærertyper inden for få år. Aggernæs var

indremissionsk fiskersøn fra Jylland, der ud over lærergerningen bl.a. engagerede sig i Kristelig Lytterforening. Aabo engagerede sig politisk og idrætsmæssigt. Man kunne forenklet sige, at det var den lille Katekismus over for medlemsbogen til idrætsklubben, „ånd“ overfor „krop“ og det var pædagogik med to vidt forskellige referencerammer.

Foreningen i 1930'erne og 40'erne

Før denne forening var idræt og sport hovedsageligt noget de fastboende - gennem Avedøre Grundejerforening - gav en pokal til i forbindelse med Avedøre Kasernes årlige idrætsarrangement.

Tilflytterne skulle starte en ny tilværelse, og idrætsforeningen kan ses som et forsøg på at socialisere et område, der angik deres børns og dermed også deres eget liv. Foreningen var samtidig et middel, der fik lokal-samfundet til at hænge bedre sammen.

I 1930'erne dyrkedes der to slags idræt i Avedøre. Fodbold om sommeren og gymnastik om vinteren. Aabo tog sig af gymnastikken og Andresen af fodbolden. Der var overlapninger, men basalt var det arbejdsdelingen.

Fodbolden startede i det beskedne med træning på militærets grund ved flyhangarerne på Gammel Køgevej. Senere rykkede bestyrelsen ud med redskaber for at planere „banen ved Kettevej“. Den fungerede indtil 1936, hvorefter man lejede et areal af gårdejer Bloch for 85 kr. om året. Omklædningen foregik bag en jordvold, hvis man da ikke mødte omklædte hjemmefra.

I 1933 anskaffede man et sæt bluser og bukser for 75 kr. Sættet var blåt og hvidt. I 1940 får foreningen efter mange og lange forhandlinger lov til at bruge skolebanen, og i 1944 havde man skaffet midler til et beskedent klubhus. Der kom også et medlemsblad til.

I de første årtier var det især fodbolden der blev dyrket. Gymnastikken foregik på skolen, men den gik lidt i glemmebogen i 1940'erne. Til gengæld blev der startet håndbold.

Sådan var starten på Avedøre Idrætsforening. Den senere udvikling af Avedøre Idrætsforening skal vi ikke komme ind på her, men blot nævne, at med velfærdsstatens udvikling skete der også en udvikling af faciliteter hvad angår baner, haller m.m.

Stifterne

Med hensyn til de to pionerer fortsatte Jens Andresen som aktiv socialdemokrat, han var en overgang formand for klubben i Avedøre, og han blev senere æresmedlem af samme. Henry Aabo blev senere inspektør for Avedøres tredje skole, og han blev en markant person i området. Der var så at sige ikke den forening, han ikke var med i. Ved hans afgang i 1973 fejrede lokalsamfundet ham og uddrag heraf blev transmitteret i tv.

Socialdemokrater i en mellemtid

af Hans Chr. Thomsen

„De fleste elever boede dog i landsbyen og i det nye udstykningsområde syd for Kettevej, hvor Avedøregårdens marker efterhånden solgtes fra til byggegrunde. Mange af de mennesker, som boede der, levede i en for vor tid utænkelig fattigdom. Børnene kom fra sommerhuse og skure i lappet tøj, vandrede ad mudrede veje ... Disse elevers madpakker indeholdt kun sukkermadder og fedtemadder uden pålæg. Forældrene havde ikke råd til mere.

I Avedøre har man - også siden - været tilbøjelig til at forholde sig lidt skeptisk og reserveret overfor tilflytterne i nybyggerområder“. Således skriver Bent Østergaard i sin bog „Avedøre - en landsby vest for København“, om livsvilkårene i Avedøre omkring 1930.

Knaphedstider

En del af forældrene til disse børn dannede i 1929 Den Socialdemokratiske Klub for Avedøre og Omegn på Strandkroen - bag sig havde de en verdenskrig og forude ventede 30'ernes arbejdsløshed og nok en verdenskrig. Mellemkrigstiden var deres arbejdsfelt.

Klubben voksede hurtigt til det tredobbelte, men det samme var ikke tilfældet med kontingenterne. Der var evindelige problemer med indbetalingerne, og restance var ikke unormalt. Klubben var nødt til at tage en principbeslutning, og i 1932 prioriterer den medlemstallet frem for restancerne.

En måde at skaffe penge, nye medlemmer og fællesskab på var at arrangere forskellige former for sammenkomster. Der var typisk tre af dem om året. En Sct. Hansfest, en fest med andespil i november og en juletræs-

Konflikten i Den Socialdemokratiske Klub for Avedøre og Omegn var også en personkonflikt mellem klubbens stifter H.P. Larsen og Dencker-Nielsen. Den tog sit udgangspunkt omkring en opstilling til sognerådet i 1933. H. P. Larsen var sognerådsmedlem fra 1929-33 og blev efterfulgt af Dencker-Nielsen 1933-43. Konflikten er nærmere beskrevet i bogen: „Avedøre på skillevejen“.
Det er H. P. Larsen til højre og Dencker-Nielsen til venstre. (Foto HLA)

fest. Sidstnævnte var for øvrigt typisk for arbejderbevægelsen over hele landet i de år og et langt stykke tid fremover.

I forbindelse med festerne var der som regel andespil på programmet, og gevinsterne fremskaffede medlemmerne selv. De kom med levende baskende ænder, gæs og kyllinger til Strandkroen. Det må have været et syn.

Ved juletræsfesterne meldte både mand og kone sig normalt som arrangører. Juletræsfesten var en familie- og tilflytterfest, og det var ved denne lejlighed, at arbejderdelen af lokalsamfundet satte sig selv stævne, og de tog deres mange børn med.

Julenissen var også tilflytter, og det var den samme år efter år. Der var enkelte afvigelser, men det var undtagelsen. Julenissen var og blev kassereren i klubben.

Integrationsbesvær

Når så mange mennesker fra vidt forskellige steder og med vidt forskellig baggrund skal finde ud af det sammen, samtidig med at de skal skabe et nyt liv, må det gå galt. Det gjorde det også i Avedøre fra omkring midten af 1930.

Selvom rigtig mange i de år i Danmark var tilflyttere for Vorherre var tilflyttere ikke bare slet og ret tilflyttere. Nogle tilflyttere kom f.eks. før andre, og hvornår tilhører man for øvrigt de fastboende, de indfødte? I Avedøre kom forskellige tilflyttergenerationer op og toppes om førstefødselsretten til klubben, og det var svært nok i forvejen i 1930'ernes krisetid. I et par år blev forhandlingsprotokollen ikke ført og generalforsamlinger måtte ligesom agitationsmøder aflyses. I 1938 var forholdene gået så meget i hårdknude, at formanden for klubben i Glostrup greb ind.

*Lokalsamfundet i Avedøre til juletræsfest i 1930'erne
(Foto HLA)*

Juletræsfesten

Op mod julen 1938 møder ca. 25 medlemmer fra klubben op på Strandkroen i Avedøre. Til stede er den magtfulde sognerådsformand Valdemar Hansen, kaldet Kong Valde, og formanden fra afdelingen i Glostrup.

Medlemmerne starter med at synge deres flere års gamle modsætninger ud under Kong Valdes overopsyn. Den går ikke. Vil de, eller vil de ikke, fortsætte som selvstændig klub? Det er spørgsmålet. Glostrupformanden bløder lidt op på situationen ved at give den fraflyttede formand en god del af skylden for klubbens krise - der er en klar målrettet arbejdsdeling mellem de to kampdommere.

Det er omkring det tidspunkt, at den årlig tilbagevendende julenisse foretager sit træk. I et overrumplende forslag kæder han fortid og fremtid sammen i juletræsfesten, der er lige om hjørnet. Kun et virkeligt samarbejde vil gavne klubben fremover, og den skal „tage Stilling til Juletræet i Aften, da vi skulde gøre det for børnenes Skyld“. Og børnene er det svært at sige nej til, ligesom det er svært at sige nej til den juletræsfest, der årligt er med til at kitte lokalsamfundet sammen.

Formanden fra Glostrup støtter op om forsoningsforsøget, ved at foreslå klubben at lade det gamle være glemt og begynde på en frisk. Det ene med det andet, der går hul på bylden, og da der først er gået hul, melder de symfoniske kræfter sig hurtigt. Tre kvindelige medlemmer inviterer alle til en julefest nytårsdag. Kong Valde forespørger om tilskuddet til juletræsfesten er kommet, og kassereren oplyser, at det før har været på 25 kr. Selvom det var hårde tider i 1930'erne, er der et dynamisk overskud til stede i rummet. Stemningen vender. Et medlem der ikke helt har forstået, hvad det hele drejer sig om, beder om hjælp til selvangivelsen. Kong Valde lover at tage det under overvejelse.

Og så møder det børnerige lokalsamfund da endelig igen op til juletræsfest på Strandkroen i Avedøre. Det lokale mejeri leverer mælk til kakaoen. Børnene bliver transporteret med rutebil, og de kommer gratis med til festen. Endnu i dag er der mennesker i Avedøre, der husker disse juletræsfester med glæde.

Det fremgår ikke om kassereren var julenisse i 1938, men man har jo lov at gætte.

Nazister i Hvidovre

af Hans Chr. Thomsen

„Nytårsdag 1934 talte den sønderjyske politiker H.P. Hansen i radio fra studiet i Aabenraa. Hans stemme blev pludselig“ - skriver Richard Andersen i „Danmark i 30'erne“ - „overdøvet af en nazist, der agiterede for ritmester Lembcke. To gange blev udsendelsen afbrudt. Nazisterne havde gravet sig ned til et kabel ved Hvidovre og dér tilsluttet en mikrofon.“

Baggrunden var en intern splittelse i DNSAP. Føreren for partiet, Frits Clausen havde fået fjernet konkurrenten ritmester Lembcke, og det var hans tilhænger, der brød ind i radiotransmissionen.

Den rene lære i 29 udgaver

Den nazistiske bevægelses historie i Danmark er historien om utallige udspaltninger, sammenføjninger og splittelser. Der var mange, der ville være fører, og det vrimler med partier, der mente at stå for den rene lære: Nordisk Kulturfront, Det jyske Frikorps, Nationalt Arbejderparti, Dansk Folkefællesskab - der var 29 bevægelser i alt. Den største af bevægelserne var DNSAP.

Malene Djursaa

For nogle år siden udkom Malene Djursaa's bog „DNSAP. Danske nazister 1930-40“. Der er tale om en afhandling, som hun fik en ph.d.-grad for. Hun har udsat 4.000 af DNSAP's medlemmer for en grundig computerbehandling og undersøgt medlemmernes køns- og aldersfordeling, geografiske spredning m.m. De 4.000 er udvalgt blandt 40.000 af Bovrup-kartotekets medlemskort.

Risbjerggård fungerede som restaurant under krigen og en lang række foreninger brugte den til sine arrangementer - herunder DNSAP. Restauranten var også et yndet mødested for de lokale nazister, der blandt sine medlemmer talte gartnere. (Foto HLA)

Hendes hovedkonklusion er, at de danske nazister må anses for at have været et bredt udsnit af den danske befolkning. Hvis den konklusion holder, har hun dermed afvist, at de danske nazister fortrinsvis bestod af sociale tabere, som andre forskere har ment at kunne påvise.

En anden konklusion er, at bevægelsen i 1930'erne havde sine rødder på landet, medens det i stigende grad blev et byparti i 1940'erne. At bevægelsen vandt frem i byerne i 40'erne er der også indikatorer for i Hvidovre.

Lokal fremgang for DNSAP

I perioden fra 1939 til 43 blev DNSAP's stemmer i Hvidovre mere end tredoblet. Af organiserede medlemmer var der 75. En stor del var ægtepar, idet 15 af de 20 kvindelige medlemmer var gift med partifæller i kommunen. Omkring halvdelen boede på udstykningerne øst for Hvidovrevej mellem Gl. Køge Landevej og Sønderkær - var altså tilflyttere.

Om den sociale sammensætning svarer til den, Malene Djursaa beskriver, ville kræve en større undersøgelse - men en grov beregning viser at der var: 50% arbejdere og 30% funktionærer. De selvstændige - typisk mindre forretningsindehavere og mestre - udgjorde 17-20%.

Ved folketingsvalgene i 1939 og 1943 gik DNSAP frem fra 31.000 til 43.000 stemmer. Men da stemmeprocenten ved valget i 1943 også gik frem, nemlig fra 79 til 90%, forblev partiets status uændret. I Hvidovre fik partiet 60 stemmer i 1939 og 208 i 1943. Det svarede til ca. 3.5% af de afgivne stemmer, hvilket nogenlunde var magen til landsresultatet.

Ellers er der ikke mange offentlige spor efter DNSAP i Hvidovre. Sammenlignet med Glostrups lokalavis er resultatet i Hvidovre Avis magert. I Glostrup indrykkede partiet store annoncer med national-romantiske motiver. I Hvidovre blev det kun til nogle få notitser.

I 1941 blev der afholdt et møde på Risbjerggård. Taleren, der var stabsleder i partiet, meddelte at mødet begyndte ikke bare kl. 20 men „kl. 20 - præcis“.

Partiet holdt i al fald to møder i 1943, hvoraf det ene var et medlemsmøde og det andet et offentligt. Sidstnævnte blev afholdt umiddelbart før folketingsvalget i 1943, og på programmet var: „Regeringens proklamerede Inden- og Udenrigspolitik omsat i Praksis“. Medlemsmødet blev afholdt umiddelbart efter valget.

D. N. S. A. P.

Hvidovre Afdeling

afholder Møde Mandag den 17. ds. Kl. 20 paa Risbjerggaard.
Taler: Folketingsmand Ejner Jørgensen, Glostrup.

Husk Pakker og Breve til de Frivillige

Gæster er velkomne.

*DNSAP blev stiftet i København d. 16. november 1930 på initiativ af ritmester Cay Lembcke sammen med 4 andre - heriblandt taleren på Risbjerggård, Ejner Jørgensen. Lembcke mente, at et ordentligt partimedlem måtte værne sig til „at kunne slå en mand ned uden betænkning“, og på det første partiprogram var kvinder udelukket fra alle offentlige stillinger. Ejner Jørgensen blev hurtig en af partiets mest brugte taler med op til 3-4 arrangementer på en enkelt aften. Han havde stor indflydelse bl.a. via sin position i partirådet, og da Lembcke i 1933 blev vippet som partifører til fordel for Fritz Clausen, var Ejner Jørgensen blandt kupmagerne - ja måske en af hovedkræfterne. Ejner Jørgensen kom i Folketinget ved valget d. 23. marts 1943, og i 1945 fik han en dom på 8 år ved Højesteret for sine aktiviteter under krigen.
Annonce fra Hvidovre Avis 1943*

D. N. S. A. P.

afholder Medlemsmøde Fredag d. 9. ds. Kl. 19,30 paa Risbjerggaard

Taler: Mangeaarig Leder indenfor Socialdemokratiet Axel Berg.
Emne: Hvorfor jeg traadte ud af Socialdemokratiet.

*I slutningen af 1942 blev socialdemokraten Axel Berg afskediget som sekretær i Snedkerforbundet på grund af sine nazistiske sympatier. Den 3. januar 1943 gav han et interview til den nazistiske avis „Fædrelandet“, og her fremtræder han som antidemokrat, socialist og nationalist: „Demokratiets fallitbo afsløres tydeligt gennem parlamentarismens små kompromisløsninger... Enhver socialist har forlængst været klar over, at demokratiet og parlamentarismen kun er en historisk fase...Den ny tids gennembrud vil komme i den nationale socialismes tegn.“ Fremtiden så han i Tyskland, hvor „jeg efterhånden formåede at skimte den bevidste socialistiske linie, som Tysklands socialpolitik og planøkonomiske struktur åbenbarede.“
Annonce i Hvidovre Avis 1943*

Ærlighed og Søren Lunds såler varer længst

af Hans Chr. Thomsen

Hvor reklamen i dag er national eller verdensomfattende, var den lokal, provinsiel og troskyldig i 1930'erne og 40'erne - „Annoncer til Hvidovre Avis kan indleveres hos: Cigarhandler Rudolf Olsen, Vigerslev Allé 384 og i „Mormor“s Skotøjsmagasin Gl. Køgevej 294" f.eks.

Standret og rim m.m

En annonce kunne henvende sig lidt tvetydigt: „Til Høns“. Og uddybe med: „Kluderstatning“. Og under krigen kunne der være en tendens til standret. I al fald lyder en annonce kort og godt: „Duer, som ses på mine Marker, vil blive skudt. Wilh. Hansen Friheden“.

Nogle annoncører prøver at rime sig til en øget omsætning, og knytter dermed an til dansk sangtradition. I de folkelige bevægelser har man sunget helt tilbage fra 1840, og under krigen kittede sangen ligefrem Danmark sammen. Blandt tilflytterne i arbejderforstaden var der en levende sangtradition og en tradition for lejlighedssange. Rimet antyder en intimitet og har en familiær dimension i forstadsreklamerne.

Bager N. O. Pedersen, Brostykkevej 100, rimer sådan her: „Jeg kommer til Dem blot De ringer/ Overalt i Byen jeg Brødet bringer“, og Morten vil gerne være på fornavn med tilflytterne. Han fører sig frem med: „Hold Vognen i Orden/ Køb Benzin hos Morten“. Hvis man er til facadepleje, så er der ingen vej udenom: „En indfalden Mund pynter ikke - paa Ære/ Lad Aage Kjær dog straks ta' Affære“.

Stavrim og islandske sagaer hører sammen: „Ud af Hiet fik jeg halet ham til Holmgang“ eller „Tungt jeg ser i Tanken/ Tunet under Blod-Stormen“.

Reklamerne er mere fredelige: „Plant Poulsens Planter“, og „Bagermester Berthelsens Bil Bringer Byens Bedste Brød“. Bona vil begge dele og

Til Høns

Kluderstatning

A. Larsen

Roskildevej 77

Valby 1239

Annonce fra
Hvidovre Avis

holder en høj stav-procent kombineret med enderim: „Bona Blomster bringer/ blot De ringer“.

Tandlæge Fryd og den store fedtprocent

I 1930'ernes knaphedssamfund var der også moral indblandet - i al fald hos skomageren: „Men Ærlighed og Søren Lunds Såler varer dog længst“. Eller: „En Tillidssag er Uhrreparation. Axel Hansen (faguddannet)“. Han garanterede for brugen af ægte schweiziske fjedre i sine reparationer - og det er jo altid godt at vide, hvad klokken er slået, især i en pendlerkultur som Hvidovres.

Selvforsyningen i „lysthusene“ fik deres: „DALILA. Ægdrivende Høns-foder er rigtig“. Det kunne købes i plomberede afvejninger. Og der var lokalforsyninger til tilflytterne: „Risbjerggaards Kødforsyning“, der solgte „Prima Oksekød for 25 Øre 1/2 kg“, og „Beringgaards Mælk er bedst. Størst Fedtprocent“.

Der var også et kaninslagteri i kommunen.

En tandlæge hedder Ph. Fryd - det er lige en tand for meget det navn, og det ligner falsk reklame.

Hvad er et hjem uden en To-R

Når et helt samfund er i opbrud, og når en befolkning omfordeles i en indre folkevandring, er der behov for en art centrum, og det nationale centrum var radioen - „Enhver maa lytte / i Borg og Hytte“. Der er da også fast annoncer i avisen for dem. Mærkerne var især „Telavox“ og „To-R“.

„En Pryd for ethvert Hjem er en To-R, Model 1935“. Den kostede 390 kr. Men så var der også „Indbygget Distancemodtager. Tone- og Volumenkontrol m. Afbryder, Hf.-Filter og mange andre Finesser“.

Annoncerne landede i Hvidovre Avis, og den var selv en vare, nemlig dén som alle de andre varer førte sig frem i. Ordet avis stammer fra latin og fransk. „Avisere“ betød på fransk oprindelig: Vink, især om afsendelse af varer, veksler, forudmelding. Og et vink, det var dét, de alle sammen gav, enten det nu var med ægdrivende hønsfoder eller med Søren Lunds såler.

Socialisten på Hvidovre Kirkegård

af Hans Chr. Thomsen

„De fattige har altid ret“, hævder indskriften på forfatteren Budtz-Müllers gravsten på Hvidovre Kirkegård. Og rækker indskriften ud over afdøde selv, sættes personen Budtz-Müller i centrum med et selvportræt i marmor - det er i øvrigt det eneste selvportræt, der er på Hvidovre Kirkegård.

Indskriften er heller ikke uden et vist religiøst bid. Det er jo med de rige og paradiset som med kameler og nåleøjer: de passer ikke godt til hinanden. Og selvom de fattige har ret, har de ikke nødvendigvis ret til paradiset, men de har det i al fald lettere med nåleøjer.

Budtz-Müllers gravmæle fortæller nogle centrale temaer i hans liv: han var individualist og socialist, og han var det i dén rækkefølge. Det kom til at give ham problemer med det revolutionære venstre efter første verdenskrig. Samtidig var han „religiøs“, men på en måde, der var ny for århundredet. Han ville skabe en verdslig kirke. Hverken mere eller mindre.

Med Morten Things doktordisputats fra 1992 om „DKP og de intellektuelle. 1918-1960“ er der nu bedre mulighed for at følge hans liv fra et konservativt provinsmiljø over et militært engagement som officer i garden og videre frem til et DKP-medlemskab og derfra til et socialdemokratisk engagement, der munder ud i Hvidovre.

Bertel Budtz-Müllers gravmæle på Hvidovre Kirkegård.

Københavns Amtsmuseumsråd har fundet gravmælet bevaringsværdigt og beskriver det således: „Epitafium, bestående af segment-buet tavle med portrætrelief indsat i kirkegårdsmur.“

Baggrund

Bertel Budtz-Müller blev født 1890 i Viborg og voksede op i Thisted. Faderen var dyrlæge og familien borgerlig/konservativ. I naturlig forlængelse af den konservative baggrund bliver han officer i garden omkring første verdenskrig.

I skuffelse over regeringens holdning under krigen udgiver han et lille skrift: „I Kains spor“ i 1917, der kritiserer den danske neutralitet. 1918 melder han sig ind i Socialistisk Arbejderparti, og da det splittes, følger han den gruppe der slutter sig til Venstresocialistisk Arbejderparti - det er det parti, der bliver til DKP.

Socialisten

Budtz-Müllers revolutionære engagement var først og fremmest båret af en stor følelse og et temperament, der ikke var uden teatraliske kvaliteter. Et enkelt eksempel kan illustrere det. I 1918 skrev han på forsiden af „Klassekampen“ i forbindelse med et sammenstød mellem demonstranter og politi på Grønttorvet: „Men naar Betjentene vadsker deres Knipler og Hænder, naar Borgerskabet ser Blodet skylle i Rendestenene, da vil de med utryg Anelse for det kommende se, at den røde Farve lader sig kun udbrede og ikke tilintetgøre med Vold - hvor Fanerne forsvandt og tav, vil Blodet skringe, skringe rødt om Hævn og Krig“.

Det er en prosa, der strømmer rødt afsted fuld af følelser, men den har en logik, der næsten ophæver sig selv: socialismens udbredelse gennem forblødning.

Individualisten

I 1920 er Budtz-Müller medstifter af en litterær arbejderklub, der er tæt knyttet til DKP. Klubben holdt foredrag om bl.a. Nexø, Jack London og Knut Hamsun, og den udgiver bladet „Baalet“. I det blad støder Budtz-Müller sammen med sine DKP-kammerater. Han beskriver i „Baalet“ kunstens rolle i en revolutionær sammenhæng, som den at værne om den

Bertel Budtz-Müller og hans kone, skuespillerinden Frida Budtz-Müller, flyttede ind i Rytterskolen den 1. oktober 1938. 1946 døde Bertel Budtz-Müller, og hans kone blev boende i Rytterskolen frem til sin død i 1980. Bemærk skorstenen, som arkitekt Carl Nielsen fik opført, medens han boede der i perioden 1904-1907, så han kunne foretage sine keramiske brændinger. Billedet kan således tidligst være taget mellem ovennævnte år. De to nederste vinduer i gavlen er i dag fjernet. (Foto HLA)

store kunst og den gamle kultur. Samtidig skulle kunsten på tværs af klasseskel åbne arbejdernes blik for de evigt menneskelige værdier. Det gør ham ikke populær. For kommunisterne var værdier ikke knyttet til mennesket som sådan, men til en konkret klasse.

Populariteten stiger ikke, da han sammesteds udråber Grundtvig og Brandes til dem, der har betydet mest for dansk åndsliv.

Da han bliver kritiseret, svarer han, at han gør som det passer ham „uden hensyn til partimæssige korsange og vennemeninge“. Redaktionen tager afstand fra ham, og i foreningens forhandlingsprotokol indføres, at der ikke må optages stof i „Baalet“, der strider mod kommunismen - Budtz er på kollisionskurs. Det gør ikke sagen bedre, at han i kommunismen ser en tendens til „dødelse af personligheden“.

1924 opstiller han for DKP til folketinget og derefter forsvinder hans sammenhæng med DKP.

En „kirkebygger“

Budtz-Müller ville skabe en verdslig kirke, hvor kirken blev erstattet af teatret, og prædiken udskiftet med skuespil. I „Scenekunsten og Proletariatet“ skriver han, at teatret skulle være den ny kirke, hvor tilskuernes andagtsfulde blev udløst for de bedste og de skønneste følelser.

I 1925 genopliver han Arbejdernes Teater. Han kan ikke længere have været medlem af DKP, for han åbner med socialdemokraten Staunings spil om „Livets Løgne“.

Arbejderteatret drives kollektivt og skuespillerne ejer forestillingen. Ud over en række forfatters stykker opføres også Budtz-Müllers egne skuespil. Det centrale i hans forfatterskab - ud over det sociale engagement - er det sanselige. Han vil fastholde kærligheden som en sanselig og kropslig forbindelse mellem mand og kvinde. Han snakker seksualitet i en puritansk tid, og den sociale revolution har et erotisk sidestykke. Den seksuelle utopi kalder han „Drømmen om den vildt monogame Kærlighed“.

I 1938 kommer Budtz-Müller til Hvidovre sammen med sin kone skuespillerinden Frida Budtz-Müller for at få lidt arbejdsfred. De slår sig ned i

Bertel Budtz-Müller var en mand, der på alle måder fyldte godt i lokalsamfundet. (Foto HLA)

Skuespillerinden Frida Budtz-Müller blev ofte brugt i politisk sammenhæng i kommunen, hvor hun optrådte med arbejderdigteren Oskar Hansens sange. Selv var Oskar Hansen en hyppig gæst i hjemmet. Frida Budtz-Müller og Svend Belle. (Foto Det Kgl. Bibliotek)

Rytterskolen til en årlig husleje af 1.000 kr. Begge bliver kendte personer i kommunen, hvor Frida f.eks. ofte optræder bl.a. med arbejdersangeren Oskar Hansens sange, og selv er Oskar Hansen hyppig gæst i hjemmet.

Budtz-Müller, der var vokset op samtidig med stumfilmen, var en mand med store følelser og hang til grandios optræden. Der er et rum i Rytterskolen, som ægteparret Budtz-Müller kaldte Køge Bugt, fordi Bertel en dag under krigen med patos i stemmen og hånden på brystet meddelte, at nu ville han gå i Køge Bugt og drukne sig. Han kom dog til at overleve krigen, selvom han måtte gå under jorden på grund af sin modstand mod den tyske besættelsesmagt.

1946 dør han, og hans gamle ven og forhenværende nabo, Hvidovres sognepræst Egede Schack, kommer fra Christianshavn og begraver den antikirkelige Bertel i kirkelig jord.

Fik Egede Schack det sidste ord i kirken, får Bertel det på kirkegården: „De fattige har altid ret“. Bertel Budtz-Müller. 1890-1946.

Selveste Hemingway skal - i forbindelse med en rejse til Stockholm i 1940 - have været på besøg hos Budtz-Müller i Rytterskolen. Begge var de socialt engagerede, og ingen af dem spyttede i glassene, når de kom på bordet.

Hemingway opfandt den berømte kaburatormetode i forbindelse med indtagelse af whisky. Metoden gik ud på at tilbageholde et stort kvantum whisky i munden et minuts tid, derefter tog man en kraftig inhalering, så spritdampene blev blæst direkte ind i lunge-kamrene. Den metode kunne Budtz-Müller godt konkurrere med. Han havde bjesk-traditionen med fra sit nordjyske udgangspunkt, og en af hans specialiteter kunne være direkte livsfarlig. Hemingway havde deltaget i den spanske borgerkrig og havde et stort behov for at se døden i øjnene. Hos Budtz-Müller kan den have set direkte på ham gennem de duggede snapseglas.

Bertel Budtz-Müller. (Foto Det Kgl. Bibliotek)

Forfatteren Sigfred Pedersen har overleveret Bertel Budtz Müllers bitteropskrift. Det var først almindelige urter og grønt, der indgik som ingredienser:

- Krusemynte
- Perikon
- Strandmalurt
- Ambra (en lille dusk)
- Anis (lidt)
- Salvie (et par skud)
- Valnøddeblade (nogle)

Men så kommer de krasse og decideret giftige plantedele:

- Bulmeurt
- Digitalis
- Natskyggebær (et par)

Den kan bestemt ikke anbefales til normal bitter-brug, og nærværende bogs forfattere påtager sig intet ansvar for anvendelse af opskriften.

Et stort behov for udstrakt søvn

af Hans Chr. Thomsen

Der er livsvilkår, der er så grumme, at de tangerer det komiske, og der er stolthed så stejl, at den strejfer døden.

Stolthed

Engang i slutningen af 1930'erne i Hvidovre mistede N.N. sit arbejde. Han havde kørt med hestevogn for en forretning, og da den moderniserede og indførte automobil, blev han arbejdsløs, da han intet kørekort havde.

Han ville ikke have noget med Hvidovre Kommune at gøre. Han havde altid betalt enhver sit, og skulle ikke ligge nogen til byrde.

Det kan man ikke leve af.

Konen prøvede, at klare sig igennem så godt hun kunne ved at tigge på værtshusene i København.

Sådan gik et stykke tid.

En ulykke kommer jo sjældent alene, og en dag gik der ild i deres lille træhus. Og når vi siger lille, mener vi det. Der var tale om et hus i omegnen af 6 kvadratmeter. Det brændte ned i det kvarter, der ligger ved Station i dag.

Konen gik til kommunen, og den anviste parret en husvildebarak ved Hvidovre Station. Hun flyttede derop med deres 10-årige dreng.

Manden ville ikke med

*Tilflytternes huse var ofte ikke meget større, end at der akkurat var plads til et kraftigt overskæg, en kone og så en masse børn stablet i køjer.
(Foto HLA)*

Den socialdemokratiske sognerådsformand (1929-1942) Arnold Nielsen.
(Foto HLA)

Strejf af døden

Under krigen havde manden skaffet sig et andet lille træhus, og det boede han i under den strenge krigsvinter 1941-42. Det var en vinter med frostgrader, der pendlede i 20'erne og enkelte gange passerede grænsen til de 30.

Sådan et vejr kan man dø af.

Selvom N.N. var en lille mand, der ikke ragede meget op over tobak for en skilling, havde han alligevel problemer med husets størrelse. Han kunne ikke ligge udstrakt, når han skulle sove. Selv en arbejdsløs kan have behov for at strække sig helt ud, og behøvet

blev efterhånden presserende og klaustrofobien for stor. N.N. udvidede huset. Han skar hul i stuens ene side og satte en trækasse udenpå huset.

Endelig kunne et anstændigt menneske få sig en ordentlig udstrakt nattesøvn. Der lå N.N. så. Stædig og alene i sin seng med benene ragende ud gennem husvæggen og lige ind i den lille trækasse.

Omkring ham og ude i verden rasede krigen, og frostgraderne frøs, som de aldrig før eller siden i dette århundrede har frosset.

Et tilbud man ikke kan sige nej til

Kulden, hans situation overhovedet og dén kasse var svær at overse i lokalsamfundet.

Sognerådsmedlem Carstensen tog affære og henvendte sig til sognerådsformand Arnold Nielsen. „Nu må du altså gøre noget for N.N., så han ikke ligger der og fryser ihjel.“

Den efterfølgende intervention må have været for stærk for N.N. - udstrakt eller ej - i alt fald accepterede han kommunens tilbud og flyttede i husvildebarak.

Skudår

af Hans Chr. Thomsen

For en glarmester må krig være en lukrativ affære. Og under en stor del af anden verdenskrig stod der i hver udgave på forsiden af Hvidovre Avis en beskeden annonce: „Hvis De en Rude knalder / De blot 430 kalder“. Og ruder røg der jo i de år, så krigen trængte helt ind i dagligstuerne. Det gjorde den ikke i Hvidovre Avis. Her glimrer krigen især ved sit fravær, og årsagen var naturligvis, at der var censur i landet. Alligevel giver lokalavisen nogle få tvetydige lyde fra sig, og det kan være svært at vide, om det var frivilligt eller ufrivilligt, ligesom tvetydigheden kan skyldes den optik, man læser udgaverne med i dag.

Men selve tiden giver teksterne en tvetydighed. Når en radioforhandler i 1943 annoncerer med at „Vi gaar lysere Tider i møde“ og året efter har en annonce, der lyder: „Der kommer en Dag efter denne“ så handler den ene om en forårsannonce og den anden om en grammofonplade. Men handlede de kun om det? Storm P. sagde: „da denne sag kan ses fra flere sider, vil jeg be' de tilstedeværende om at sætte sig i en rundkreds“. Det vil vi også opfordre til i det følgende.

Tag del i kampen

I Februar 1943 f.eks. vises i Hvidovre Kino den svenskproducerede „Snaphanerne“ om Gøngehøvdingen. Temaet i sig selv må have givet visse asso-

*Hvidovre Kino blev indviet i 1940 og måtte lade livet i 1963 i forbindelse med anlægget af Vestmotorvejen.
(Foto HLA)*

ciationer, og de må være blevet understøttet af annoncen i Hvidovre Avis, hvor der bl.a. står: „Enhver Dansk skal se Snaphanerne“ - det skulle egentlig være overflødigt at sige, at lige danskerne skulle se en film, der blev vist i Danmark. Det gi'r ligesom sig selv.

Og året før var der en lille notits: „Ved De, at i Mexico bliver alle Film, der agtes opført, først rullet for en Komite, der kritisk gennemgaar Filmens Indhold og Moral, hvorefter der udarbejdes en Slags Forhaandsanmeldelse, der uddeles hver Søndag ved Kirkerne og studeres ivrigt af Mexicanerne“. Man får lyst til at svare „Næ, det vidste vi sørme ikke. Men ved mexicanerne mon, at i Danmark bliver alle film, der agtes opført...“

Efter sejren for folkestyret ved valget i 1943 annoncerede Den Apostolske Kirke et møde på Risbjerggård over emnet: „Skriften på væggen“ og „Gud har talt dit Riges Dage“. Det foredrag kan have handlet om hvad som helst - religion f.eks. - men i situationen, må det have fået nogle kommentarer med på vejen.

Samme år i juli kan man læse i avisen: „Tag del i Kampen!“, og man spærrer øjnene op og læser videre: „Timen nærmer sig med Stormskridt, da det store Slag skal staa...“. Det er den lokale propforening, der annoncerer en kommende basar på Frihedskroen.

Skudår

I 1944 kunne de fleste se, hvor krigen bar hen. Året før, d. 31. januar, kapitulerede tyskerne i Stalingrad, og i juni 1944 kom de allieredes invasion i Normandiet.

I juni 1944 er der et referat i avisen fra en revy på Frihedskroen. Den sluttede med at tæppet gled til side og afslørede „Frihedskroen i Transparentbelysning og gennem Salen marcherede Frihedsgarden frem, med hver et Dannebrogslag. Hele Publikum rejste sig og applauderede kraftigt...“.

Samme måned bringes der et dementi af en benzinforhandler på Køgevej. Han offentliggør, at han hverken er stikker eller politisk organiseret i noget parti.

Samme år er det skudår og skuddag, og der er en lang historisk redegørelse for, hvordan skuddagene har flyttet sig gennem tiderne, indtil endelig Cæsar i

Ejeren af Hvidovre Kino, Herman D. Larsen var modstandsmand og medstifter af Hvidovre-kompagniet. Han må have haft sin helt specielle fornøjelse, da han satte „Snaphanerne“ på programmet og annonce i Hvidovre Avis i 1943.

HVIDOVRE KinoTeater

Vigerlev Allé 384
Ejerskolenet skole
Hverdag fra Kl. 4,30
Som- og Helligdage fra Kl. 1

Tlf. Hvidovre 1001 (Følned og et)
Udfærdigede Billetter sælges et Kvartal før Forestillingens Begyndelse.
Ret til Forandring i Programmet forbeholdes.

Fredag, Lørdag, Søndag Kl. 8,15 og 8,10
Den straalende danske Succes

Alle Mand paa Dæk

Obsv. FORESTILLINGEN BEGYNDER PRÆCIS

Søndag Kl. 2 og 4 Familieforestilling:
Vil De tilbringe en munter Lørdagsmiddag, saa maa De se den oven-
ud mestværdige danske Film

De tre maaske fire

I Hovedrollerne BORGÉ ROSENBAUM og LAU JUN.
Børnebilletter kun de 10 første Rækker.

Fra Mandag til Søndag incl. 6,15 og 8,10
Ingen Ekstranummer
Filmen begynder præcis Kl. 6,15 og 8,10

SNAPHANER
EDVARD BIERSON EWA HENNING
GEORGE FANT

Enhver Dansker har læst
Gøngehovdingen . . .

Enhver Dansker skal se
Snaphanerne, thi det er hele
Cæsar Eljars straalende og rom-
antiske Kærligheds Milieu
og fantastisk spændende Skil-
dring, der tør forsto Gang
i Danmark fremføres paa det
hvide Lærred.

Alle Byens raske Dreng
mellem 10 og 70 skal se
denne Film

Fastelevs Mandag stor Familieforestilling Kl. 2 og 4

„Forvirringens Aar“ får skabt ordnede forhold.

I marts 1945 og nogle måneder fremover udkommer Hvidovre Avis kun hver 14. dag på grund af papirmangel, og det er derfor først den 18. maj 1945, at befrielsen kommer til syne i avisen. Der har været festaften i Hvidovre Kino den 5. maj, hvor der bl.a. blev fremført russiske, amerikanske, engelske og franske flag. Og overskriften på dagens leder er: „Flaget vajer atter frit“.

Stiftelsesfest
FRIHEDS-CLUBBEN
Lørdag den 10. Juli 1943 Kl. 20 paa »Frihedskroen»
Roxy-Band
»spiller med forstærket Orkester. — Uafbrudt Dans.
Forlovelsesdans
Iaanceres for første Gang i Hvidovre.
KOM OG SE BLIV MEDLEM

Bemærk, at klub er staved på engelsk facon med C. Annonce fra Hvidovre Avis 1943

De alvorlige Aar

Hvis nogle få tekster fra den tid kom til at indgå i et tvetydigt felt, hvad skal man så sige til denne fra 1. juni 1945: „Nu, da besættelsen er slut, og vi igen kan tale frit, kunne jeg ogsaa have Lyst til at sige et Par Ord til Hjemmefronten, men det bliver til den Side af Fronten, som arbejder i Stilhed, og som Offentligheden ikke hører noget videre til, men som de mærker ganske alvorligt, hvis den havde svigtet i de for os saa alvorlige Aar. Jeg sigter hermed til alle de Tusinder, som til Trods for store Vanskeligheder og Afsavn har opretholdt deres Fjerkræ- og Kaninhold, saa Befolkningen stadig har kunnet faa deres Æg og Kød i en rimelig Udstrækning...“ Urban Jensen. Formand for Bladet „Høns, Kaniner og Duer“.

Da de besatte gik til valg

af Hans Chr. Thomsen

Folketingsvalget under krigen den 23. marts 1943 var et af de ejendommeligste i Danmarkshistorien. De besatte gik til valg, og besættelsen måtte ikke indgå i valgkampen. Der måtte heller ikke føres normal valgkamp-agitation.

Besættelsesmagten gav tilladelse til valget, og politikerne var interesserede i det, fordi den normale valgperiode udløb d. 2. april. Hvis valget ikke blev gennemført ville demokratiet få et legitimeringsproblem.

Besættelsesmagten ville kun godtage Scavenius som statsminister, og han var upopulær i befolkningen. Samtidig havde politikerne brug for hans støtte. Et valgtema, der handlede om støtte til Scavenius var et dårligt valgtema. Valget kom derfor til at handle om, at her fik folket en mulighed for at udtrykke sin vilje.

For Nationen og for dansk Folkestyre

Som foreskrevet i Grundloven er Valg udskrevet. Den 23. Marts har alle 25-aarige Kvinder og Mænd Lejlighed til at give deres Mening til Kende ved Folketingsvalget. I Halvdelen af Landet gaar samtidig alle 35-aarige Kvinder og Mænd til Valgmandsvalg.

Rigsdagens samarbejdende Partier, Det konservative Folkeparti, Det radikale Venstre, Socialdemokratiet, Venstre og Danmarks Retsforbund, vil over for Landets Vælgere fremhæve dette Valgs Betydning. Vore Partier ser forskelligt paa mange Spørgsmaal, men vi staar enige paa det danske Folkestyres Grundlag, og i Fællesskab opfordrer vi Vælgerne til at benytte den Borgerret, som Landets Grundlov giver dem.

Enhver Borger bør ved at afgive sin Stemme bekræfte sin Samhørighed med Nationen og det danske Folkestyre.

I Tilslutning hertil opfordrer undertegnede Foreninger enhver stemmeberettiget Borger i Hvidovre til at møde frem og afgive Deres Stemme for et godt dansk og demokratisk Valg.

LAD ALLE FLAG GAA TIL TOPS!

Gør Valgdagen til en Flagdag!

Konservativ Vælgerforening, Hvidovre.	Radikale Vælgerforening, Hvidovre.
Hvidovre Venstreforening, Hvidovre.	Socialdemokratisk Vælgerforening, Hvidovre.

*National samling i forbindelse med valget i 1943.
Annonce fra Hvidovre Avis.*

For Hvidovre Avis var valget så usædvanligt, at bladet d. 19/3 blev trykt i et antal, så hver husstand kunne få et eksemplar.

I dette særnummer opfordrede bladet alle til at stemme og til at gøre dagen „til en dansk Festdag; ingen Flagstang maa staa tom, vort smukke Banner skal vaje for en enig dansk Valgsejr“.

De konservative opstillede Poul Sørensen, og deres valgannoncer fyldte mest i bladet. Men der var også pæne annoncer fra Socialdemokratiet, De Radikale og Retsstatspartiet.

Det konservative indlæg i avisen understregede behovet for „en samlet Tilkendegivelse fra praktisk taget hele det danske Folk, om vor Tilslutning til Kongemagt, til Staten, til frit Folkestyre og jævnt Demokrati“. Samtidig manes der til, at „lidt Afdæmpethed nu heller ikke er til Skade“ i valgkampen. Og så pegede indlægget naturligvis diskret på det Konservative Folkeparti.

Et indlæg fra de radikale betonedes tidens alvor og opfattede valget som en „Modenhedsprøve for det danske Folk“, hvor det skulle bevise, at det var „et Folk, der vil bevare vort Lands Selvstændighed og det Folkestyre, der er Drivkraften i hele vor Tilværelse..Dette gaar forud for Partipolitikken“. Og så pegede indlægget diskret på Det Radikale Venstre.

Hvidovre stemte i to områder. Et syd og et nord for en „Linie draget midt i Brostykkevej“. Afstemningsstederne var i gymnastiksalene på henholdsvis Kettevejsskolen og Strandmarkskolen.

Solen skinnede på afstemningsdagen og „naar man fra Hvidovrevej saa ned ad Sidevejene, var det ligefrem en Flagallé, der tonede frem...“

Stemmeprocenten på landsplan var fantastisk. Den havde været på 79% i 1939, og ved valget her steg den til 90. Det var den hidtil største stemmepercent herhjemme. Valgets sejrherre blev folkestyret. På landsplan gik DNSAP godt nok frem fra 31.000 til 43.000 stemmer. Men da stemmeprocenten samtidig steg betød det i virkeligheden status quo for partiet. De konservative havde størst fremgang. De gik fra 26 til 31 mandater. Socialdemokratiet gik frem med 2. De radikale og Venstre gik henholdsvis 1 og 2 mandater tilbage.

Valgresultatet i Hvidovre	1939	1943
Socialdemokraterne	2836	3929
Radikale Venstre	323	518
Konservativt Folkeparti	650	1135
Venstre	36	58
Retsforbundet	26	68
Bondepartiet	0	3
DNSAP	60	209
Dansk Samling	12	278
Ugyldige		23

Robert Jacobsen i Hvidovre

af Hans Chr. Thomsen

Da Store Robert i 1995 drog på den sidste rejse til de evige svejsehaller, efterlod han sig - vil nogle sige - en bunke skrot. Hvis det er tilfældet, så er det den mest berømte skrotbunke i Danmarkshistorien.

Da Robert Julius Tommy Jacobsen gik på jorden, havde han også sin gang i Hvidovre. Fra begyndelsen af 1940'erne boede han en kort årrække på Strandholms Allé nr. 9. Det var på de jorder, der var udstykket fra Højgården i Hvidovregade. Dengang lå alléen lige ud til vandet, og det var før Køgebanen blev anlagt.

Han havde ingen penge og prøvede sig frem på kredit i lokalsamfundet. Berømt var han ikke, og kreditværdigheden blev ikke ligefrem styrket af hans gøremål. Han havde hang til gammelt jern, som han fik til at hænge sammen med svejseklatter. Jernet fandt han i de skrotbunker, som opstod i forbindelse med gartneriernes vedligeholdelse af drivhusene.

Således rodede han også i gartner og købmand Kudsk's jernbunke, og det fik han lov til. Stumperne skulle engang svejses sammen til en skulptur, der gerne skulle vinde en kunstpris, som Politiken havde udsat, og

Robert Jacobsen boede nogle få år i Hvidovre under krigen. Her ses han sammen med maleren Richard Mortensen i haven på Strandholms Allé. Det er Robert Jacobsen med den hævede økse. Billedet opfanger på en gang det blide og det aggressive ved Robert Jacobsen. (Foto Nordfoto)

derigennem styrke hans finansielle situation. Han var familiefar med to børn, så han havde brug for pengene. Han havde prøvet lidt af hvert: været i pøsemagerlære, været arbejdsmand, kontorbud, jazzmusiker, lykkehjuls-passer, repræsentant, bartender, underviser i badminton m.m. Om han fik prisen, fremgår ikke af det bånd, sønnen i familien Kudsk, Søren, har indtalt. Men viljen var der i den periode, hvor Robert Jacobsen prøvede at finde kunstneriske ben at gå på.

*Kudsk's barndoms-
hjem, gartneriet på
Søstjernevej
(Foto HLA)*

Små forkrøblede jernskulpturer

Han prøvede sig også frem i lokalsamfundet som rejsende i egne skulpturer. En gang skulle han holde kunstnerbryllup, som Søren Kudsk fortæller, og ja, naturligvis manglede han også penge til det. Han prøvede sig frem over for fru Kudsk med et par af sine „små forkrøblede jernskulpturer“. Men ét var en skrotsamler i baghaven, noget ganske andet et naturaliebytte, hvori rigtige danske menneskebajere skulle udveksles, og det i kassevis, med en bunke sammenløbet jern.

Fru Kudsk afslog. Hun vidste, hvad øl kostede. „Få år efter kunne fru Kudsk have købt en 5-6 ikke kasser men vognlæs øl for det, de to jernskulpturer var værd.“

I 1947 rejste Robert Jacobsen til Frankrig sammen med maleren Richard Mortensen, der også døde i 1995. I 1950'erne begyndte anerkendelsen af hans jernskulpturer at komme, og det gjorde dem lidt rundere og mindre skarptskårne i formen.

Anerkendelsen kom ikke kun i Danmark. I 1957 udstillede han i Liège sammen med sværvægtene i verdenskunsten såsom Picasso, Matisse og Fernand Léger. Ikke dårligt af en arbejderdreng fra Christianshavn.

Han stod for et kreativt genbrug i verdensklasse - hvem, der i dag havde lidt sammensvejet jern fra drivhusene i Hvidovre i 1940'erne...

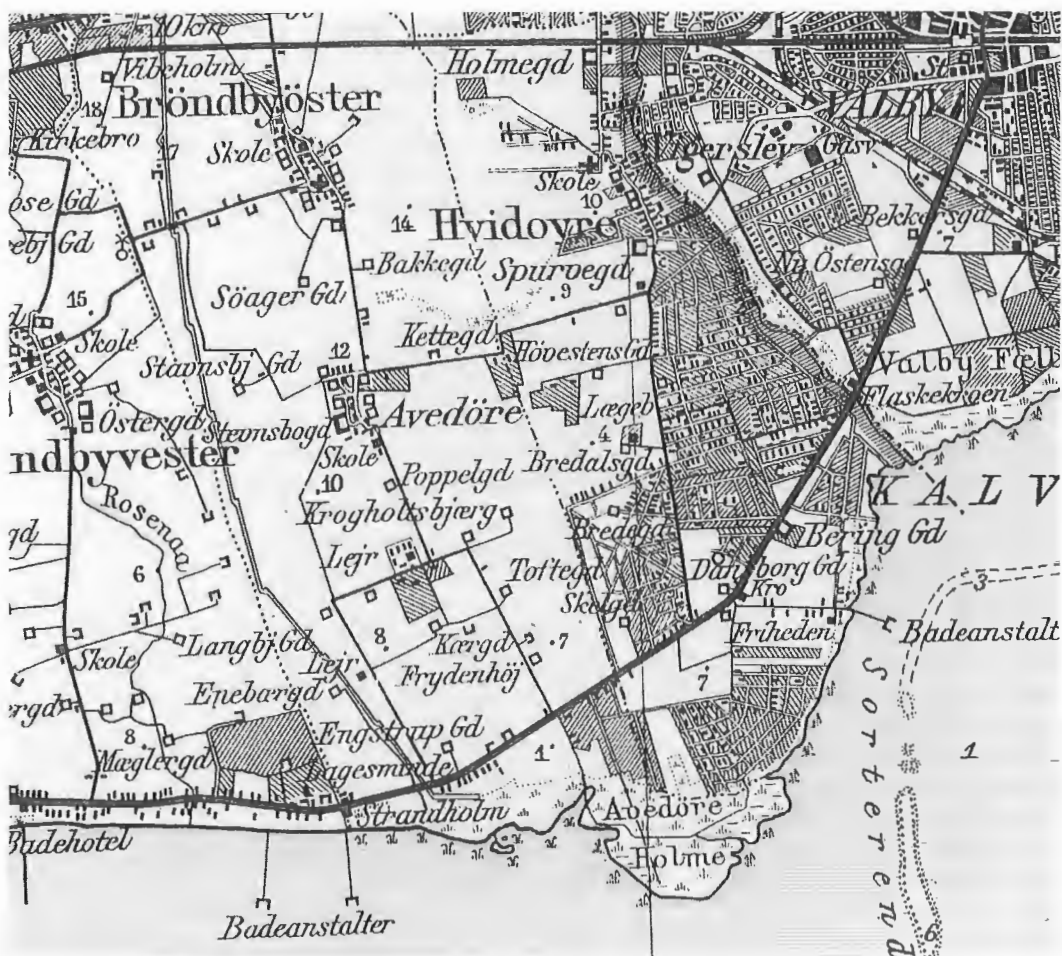
Besættelsens veje

af Hans Chr. Thomsen

Under besættelsen havde døden nogle lokale fortætningspunkter, der hang sammen med infrastrukturen og Hvidovres placering i den. Hvidovre havde en pendlerkultur, hvor man arbejdede i København og holdt fri i forstaden. For at komme frem og tilbage benyttede man Roskildevej, Gl. Køge Landevej eller radialvejen Vigerslev Allé. Og det samme mønster gjorde sig gældende, hvis man var illegal: Man saboterede i København og gik under jorden i Hvidovre.

Det betød, at tyskerne kunne prøve at ramme forstadens illegale gennem vejspærringer og razziaer på hovedtrafikårene. Ind- og udfaldsvejene blev farlige for modstandsfolk, men ikke kun for dem. Det kom til veritabile ildkampe mellem modstandsbevægelsen og Hipoer på vejene, med døden til følge for såvel de involverede som for tilfældige forbipasserende. Og til det lokale aspekt kom det større: Tyskerne kom bl.a. ind ad Roskilde-

*Hvidovre 1932.
(Copyright Geodætisk
Institut, Hjemstavn-
kort over København,
1932.)*

vej og Gl. Køge Landevej som sejrsherrer i 1940, og de drog den modsatte vej som tabere i maj 1945.

De illegale pendlere

Helge Wiese, som var bodyguard for Hvidovrekompaniets chef Svenning Lykke Petersen, kommer cyklende på sin politykel ad Roskildevej med illegale våben på bagagebæreren.

Forude ser han en tysk razzia, og det lykkes ham at droppe sin last af våben bag et træ. Han kører derefter frem, bliver undersøgt, og så: Weiterfahren, schnell, schnell. Og det var så det! Efterfølgende vender han tilbage, samler sine sten-guns op og fortsætter sin opgave.

En anden gang er Wiese på vej hjem på cykel mod Hvidovre sammen med den civile afsnitsleder Carl Nielsen. På sig har han tegninger over Gestapos hovedkvarter på Shellhuset, som skal afleveres til den militære afsnitsleder Arthur Nielsen.

Forude er igen en razzia i gang, og Wiese og Carl Nielsen må stoppe op. Tyskerne er ved at udtage en gruppe til nærmere undersøgelse, da Wiese pludselig får et slag på skulderen, hvorefter en stemme på gebrokkent dansk siger noget i retning af: „Hvad fanden holder I her efter? Se så at komme videre.“

Wiese siger til Carl Nielsen: „Nu kører vi ganske roligt og uden panik“, og det gør de så. Ved den første sidevej drejer de fra og sætter derefter tempoet betragteligt i vejret. Betragteligt.

To andre medlemmer af kompagniet, Jørgen Schou og Kjeld Yde, kører lige ind i en Hipo-afspærring på Roskildevej. Yde taler sig fri, men Hipoerne tager Jørgen Schou med sig. Det får de nu ikke noget ud af, og den næste dag er han atter fri.

Men arrestationen får et efterspil, idet de samme Hipoer umiddelbart efter igen arresterer Jørgen Schou - denne gang på Hvidovrevej. Han er sammen med sin bror Carl Erik, og han sidder på bagsædet af broderens motorcykel med et indpakket gevær - en 89'er - under armen. Hvordan brødrene klarer dén arrestation, er for øvrigt en af de mest fantastiske historier fra besættelsen i Hvidovre, og den skal ikke berettes her. For interesserede skal der henvises til videoen: „Wiese - en modstandsmand“ - den kan lånes på bibliotekerne.

Døden i trafikkorridorerne

Men det var ikke kun for modstandsfolkene, at trafikkorridorerne var farlige. Den 29. december 1944 findes lærling P.O. Nielsen dræbt på Gl. Køge Landevej - han er formodentlig tidligere medlem af DNSAP. Nogle måneder efter finder man ligene af 2 unge mænd på Roskildevej, og de er begge uden legitimation. Lørdag den 24. februar 1945 indberettes til Københavns Rådhus:

Helge Wiese var medstifter af Hvidovrekompaniet i sommeren 1943. Han fungerede som næstkommanderende og bodyguard for kompagnichefen og var meget aktiv i aktions- og sabotagegruppen. (Foto Helge Wiese)

*Carl Alfred Nielsen
var med til at stifte
Hvidovrekompagniet
og blev civil leder af
Afsnit 6 i 1944.
Han blev skudt af
Hipo i København den
26. januar 1945.
Se artikel 47.
(Foto Helge Wiese)*

„I går ved 14.30-tiden blev flere tyske soldater dræbt ved en episode på Roskildevej i rundkørslen ved nr. 184. En lille grå bil med 4 personer blev forfulgt af tyske politifolk i to andre vogne. I rundkørslen kørte den forfulgte vogn mod kantstenen, passagererne sprang ud og gik i dækning bag bilen, over hvis tag de fyrede løs med deres maskinpistoler. I det samme kom et hold tyske soldater forbi på vej ud til Carltorp-fabrikken, hvor de skulle afløse et vagthold. Delingen kom ind i skudlinien, og allerede ved den første salve dræbtes 4 soldater, medens 2 såredes. Kampen blev derefter spredt over terrænet. Det menes, at en enkelt af de 4 forfulgte blev taget, medens de øvrige skal være undsluppet. I

de følgende timer foretog det tyske politi indgående eftersøgninger i kvarteret, men resultatet heraf kendes ikke.“

Senere på dagen indgår kampen for øvrigt i en mærkværdig samtale i Gestapos hovedkvarter på Shellhuset, hvor Mogens Fog fra Frihedsrådet sad arresteret.

Han havde fået besøg, og til stede ved besøget var også en tysker, en Dr. H. Det følgende er fra Mogens Fogs erindringer: Efterskrift 1904-45: „Dr. H. meddelte videre, at der samme dag på Roskilde Landevej var blevet skudt på en afdeling tyske tropper, og erklærede, at episoder af den art uvægerligt ville føre til de voldsomste repressalier. „Jeg har“, sagde han, „altid været modstander af blodsudgydelse. For mig er tyskerne og danskerne trods alt germanske brødrefolk, og det har altid været min mening, at blod mellem brødrefolk mere end noget andet forgifter forholdet gennem århundreder“. Og det var jo gode ord sagt af den forkerte mand, det forkerte sted på det forkerte tidspunkt.

Den 7. april 1945 indberettes der igen til Københavns Rådhus om en hændelse i trafikkorridoren:

„Ved 15-tiden i går blev to af Hipos udrykningsvogne beskudt, da de kom kørende ad Gl. Køge Landevej ved Ellebjergvej-Folehaven. Vognene blev beskudt fra en dækstilling ved siden af vejen, og fem Hipomænd blev hårdt såret; desuden dræbtes en eller to. Københavns Brandvæsen blev af Hipo beordret til at sende ambulancer, og for at være sikker på, at vognene kom så hurtigt som overhovedet muligt, ledsagedes ordren med en meget drastisk trussel.

Foruden Hipofolkene, som var sårede eller dræbt, måtte den 75-årige fru Ludisa D. Otto, Brostykkevej 18, Hvidovre, og en anden forbigående, Poul Stougaard, Broagervej 8, 3. sal, køres på hospitalet. Fru Otto er senere død af sine sår. Under skudvekslingen dræbtes også en af Hipos modstandere, desuden anholdtes en ung mand, som i øvrigt straks fik en meget hård behandling.“

Slutspillet på udfaldsvejene

Det var en almindelig antagelse i illegale kredse, at det ville komme til åben militær konfrontation i Danmark mod krigens slutning. Afsnit 6, d.v.s. kompagnierne i Rødovre, Hvidovre og Glostrup var blevet trænet med henblik herpå.

Rødovre- og Hvidovrekompagniet skulle stoppe et tysk udbrud fra København henholdsvis ved Vestvolden på Roskildevej og Gl. Køge Landevej. Stadsrendens militære muligheder i selve Hvidovre var blevet vurderet så tidligt som i 1944 af officerer fra Københavnsledelsen, og de fandt stadsrenden velegnet - også over for et tysk udfald fra Avedøre Kaserne.

Nu blev dét slutspil som bekendt ikke til noget, og godt det samme. De uprofessionelle militære ventegrupper ville formodentlig være blevet slået af de kampvante tyske tropper.

Til gengæld kom dele af Hvidovrekompagniet til at overvåge de tyske troppers hjemrejse, og Hvidovrekompagniets chef har givet en beskrivelse af nederlaget på udfaldsvejene:

„Lederen af vor vejspærring ved Køgevejen, standsede den 6. maj en gruppe på 8-10 tyske flyvere, der kom syngende deres „vemodige“ sange og ville videre af en rute, som vor leder fandt var for risikabelt for dem...de insisterede på at fortsætte og ville eventuelt skyde sig igennem. Deres optræden var utrolig arrogant“.

Blandt tropperne er også forklædte Hipoer på flugt - „omklædte“ Hipoer kaldte kompagnichefen dem: „De var ofte bevæbnet med pistol. Større grupper i biler velforsynede med våben og med beslutning om at slå sig igennem, var vi også ude for. Sådanne forsøg blev gjort to gange hos os, og begge forsøg mislykkedes. Et medlem af en sådan gruppe, havde endda et gruppebillede af ca. 20 Hipoer på sig, der gav vort politi gode tips.“

Sluttelig nævner kompagnichefen, at der også var tyske soldater, der „ikke alene blev udsat for chikane men også for overfald, der kunne resultere i meningsløse drab.“

Chefen for Hvidovrekompagniet

af Hans Chr. Thomsen

„Jeg kaldte dem under ét: Rødderne“, skrev chefen for Hvidovrekompagniet, Svenning Lykke Petersen, engang om Hvidovrekompagniets sabotagegruppe, „og da jeg et par gange måtte skrue bissen på, kvitterede de ved at kalde mig Overroden“. Og sådan var det. Svenning var roden over de underjordiske rødder, og han havde de særlige illegale dyder, der skulle til for at være leder: Initiativ, kold marv og aggressivitet. De illegale grupper var fulde af spændinger, og de levede et liv, der pendlede mellem rastløs afventen og koncentreret udfoldelse. De var sabotører på fuld tid med masser af sort arbejde i en mørk tid.

Det var ikke kun Svenning, der skruede bissen på, det kunne rødderne også. Det måtte kompagniets første chef I.C. sande, da rødderne fyrede ham for mangel på initiativ. Den skæbne overgik aldrig Svenning Lykke Petersen.

Tilflytteren

Svennings biografi begynder, som det ofte er tilfældet i Hvidovre, uden for kommunen. Han er født 1903 i Jylland, og han kom til Hvidovre i begyndelsen af krigen i 1941. Her fik han en lejlighed på Kløverprisvej 11 i murermester Plinius' nyopførte udlejningsejendom.

Hele området var dengang et nybyggerkvarter med grønne gadenavne, der var fulde af optimisme og lyst: Planteheldvej, Plovheldvej, Landlystvej, Hædersdalvej og Kløverprisvej.

I 1935 var der kommet en togstation og Svenning pendlede, som de fleste af tilflytterne, til og fra arbejdspladsen i København. Han var ansat

Hvidovrekompagniets chef Svenning Lykke Petersen kom til Hvidovre i 1941. Han blev chef for kompagniet i 1943, efter at folkene havde afsat kompagniets første chef, løjtnant I.C.

Her ses Svenning Lykke Petersen umiddelbart efter krigen ved siden af en „organiseret“ vogn. (Foto HLA)

som våbenmester på Holmen, og det kom Hvidovrekompagniet til gode under besættelsen.

Umiddelbart i forlængelse af udstykningerne fra Holmegården blev Holmegårdsskolen bygget. I den sendte Svenning sine børn, og i den startede modstanden i Hvidovre for ham.

I sin fritid var han gymnastiklærer i Københavns Skytte- og Gymnastikforening, og vurderingerne af besættelsen blandt medlemmerne dér var diametralt modsat de vurderinger, der herskede i regeringen og på Holmen. Militærmanden i Svenning rettede sig efter regeringens advarsler mod konfrontationer med tyskerne, og gymnastiklæreren gjorde modstand. De to holdninger kværnede i ham, indtil Skytte- og Gymnastikforeningen vandt.

Da han flytter til Hvidovre, opgiver han sit arbejde i Skytteforeningen i København til fordel for en gymnastikforening på Holmegårdsskolen. Med udgangspunkt i dén forening, bygger han nu en modstandsgruppe op sammen med tre andre tilflyttere. De bor et stenkast fra ham på Planteheldvej 14 og Kløverprisvej 5 - alle som han selv ankommet i 1941. Og der kommer hurtigt flere til.

Vi skriver 1943, og Svenning er 41 år gammel - for øvrigt en høj alder i det illegale Hvidovre, hvor gennemsnitsalderen i Hvidovrekompagniets 2. deling lå på 24 år.

Socialdemokraten

Politisk var Svenning, som flertallet i kommunen, socialdemokrat, og selvom Hvidovrekompagniet var upolitisk, var der en pæn del centralt placerede socialdemokrater med. Blandt de mere kendte var sognerådsformand og senere borgmester Toft Sørensen og sognerådsmedlemmerne Laurits Skov og Georg Carstensen. Blandt mindre kendte kan f.eks. nævnes Poul Strand, der var formand for DSU og DUI i 1930'erne, og kommu-

Svenning Lykke Petersen (nr. 2 fra højre), hvis illegale navn var Søren Thorsen, i spidsen for Hvidovrekompagniet. Til venstre for ham går Helge Wiese, der er hans bodyguard gennem to år. Kompagniet er på vej til en befrielsesfest umiddelbart efter krigen. (Foto HLA)

nens indflydelsesrige vejformand Laurits Jørgensen. De to var henholdsvis delingsfører for 1. og 3. deling i kompagniet.

Det upolitiske gjaldt ifølge Svenning ikke forholdet til kommunisterne. Modsetningsforholdet mellem socialdemokrater og kommunister havde været stort op gennem 30'erne. De to partiers syn på Sovjetunionen og demokrati var - kan man roligt sige - diametralt modsatte, og sproget var ind imellem groft. Socialfascister kaldte kommunisterne f.eks. socialdemokraterne i begyndelsen af 1930'erne. Fanatisk troende kaldte Svenning dem under og efter krigen.

Så længe Svenning var kompagnichef, blev der - ham bekendt - ikke optaget kommunister i Hvidovrekompagniet.

Faderen

Svennings grundattitude er: Cool. Men en enkelt gang under besættelsen bryder hans facade sammen, og han mister overblikket.

Den 6. november 1944 foretog Gestapo en razzia på Hvidovre Kommunekontor. Ved aktionen arresteres bl.a. Otto Jørgensen, der var medlem af Hvidovrekompagniet. Han blev tortureret og sendt i Kz-lejr. Efter krigen vendte han hjem frygtelig ødelagt, og i dag er han blandt navnene på Mindestenen over faldne i Hvidovre.

I forlængelse af aktionen på kommunekontoret forsøger Gestapo at arrestere Svenning på hans adresse. Han er ikke hjemme og de tager hans 10-årige søn i forvaring.

Svenning vil først melde sig til Gestapo i bytte for sønnen, men det taler hans bodyguard ham fra, og drengen bliver da også løsladt dagen efter. „For første gang,“ skriver Svenning senere, „føjte jeg mig sat til vægs. Jeg førte min kone til venner på Østerbro og gjorde herunder forsøg på at trøste og forklare, noget jeg selv kunne høre lød hult og tomt“.

I forsøget på at arrestere Svenning var lejligheden i lang tid besat først af Gestapo og derefter Hipo, sidstnævnte efterlod for øvrigt lejligheden oversmurt med syltetøj og sennep.

Militærmanden

Som chef med en militær baggrund tilførte Svenning fra starten kompagniet en professionalisme, som andre kompagnier først fik senere i forbindelse med Københavnsledelsens udsendelse af militære rådgivere.

At Hvidovrekompagniet var så velforsynet med våben, som det var tilfældet, havde han også sin andel i. Efter militærets internering i august 1943 „organiserede“ han, som det hed i datidens jargon, våben og ammunition fra Holmen - herunder flere 37 mm og 47 mm kanoner.

Ved krigens slutning bestod Hvidovrekompagniet af 5 delinger med 3 kanonbesætninger, og 3 af dem var bedre udrustede end en dansk infanterideling før 1943.

Svennings illegale navn var Søren Thorsen, og efter krigen havde Hvidovrekompagniet en overgang en mindre selskabelig forening, som de kaldte for Lille Søren. Svenning var en lille mand, men han havde en stor illegal effekt.

Da Befrielsen kom til Hvidovre

af Hans Chr. Thomsen

Aftenen den 4. maj 1945 var lun og sommerlig, og egentlig for god til at gå i biografen i, men Hvidovre Kino spillede „To som elsker hinanden“ med Ebbe Rode og Bodil Kjær. Titlen stammede fra Stuckenbergs folkekære digt „Ingeborg“ med de berømte linier:

Thi to som elsker hinanden
kan volde hinanden mer' ondt
end alle de argeste fjender
som hævner sig jorden rundt

Og to, som elsker hinanden
kan læge de ondeste sår
ved blot at se på hinanden
og glatte hinandens hår

Det var en god årstid til en film med den titel, og der var grøde i luften på mere end en måde. Fra Valby kom Etly Hansen - barnefødt i Hvidovre - cyklende med sin mand for at se Ebbe Rode og Bodil Kjær, og det samme gjorde Mary Egebo og hendes mand.

Mary var født i København i 1906, og hun flyttede til Hvidovre med sin mand i 1942 fordi, der var en lejlighed ledig på Kløverprisvej. Den fik de til 105 kr. om måneden og efter krigen kom Einar Egebo i kommunalbestyrelsen for Retsstatspartiet. Men vi går for hurtigt frem...

Samtidig med, at de 2 ægtepar var på vej i biografen, cyklede John Petersen den modsatte vej. Han tilhørte en af de militære ventegrupper i Rødovre, der var opstået omkring Arne Sørensen og Dansk Samling så langt tilbage som i 1942. Ugen før havde gruppen fået besked på at gøre sig klar, og den 1. maj tog de våben og ammunition med hjem.

På denne lune aften kørte John ind til en modstandskammerat på Frederiksberg for at tale om situationen og høre radio - hjemme i lejligheden på Hvidovrevej lige ved grænsen til Rødovre gik hans kone Neel. Hun var fra Dragør, og de to var kommet til Hvidovre i 1943, hvor

*Fru Egebos mand,
Einar Egebo, sad i
kommunalbestyrelsen
for Retsstatspartiet
1950-54.
(Foto HLA)*

*Modstandsmanden
John Petersen og hans
kone Neel på Rådhus-
pladsen umiddelbart
efter befrielsen.
(Privat foto)*

John havde fået arbejde på Vesta - et af Hvidovres få industriforetagender på den tid.

... og så fortsatte filmforevisningen

I Hvidovre Kino var filmen godt i gang, da lyset pludselig gik ud, og det for gennem hovedet på Etly, at hendes 3 børn var alene hjemme i lejligheden. Så blev lyset tændt, og der var stille i biografsalen, medens biografdirektør Larsen gik op på scenen - 2 år før havde han været med til at grundlægge modstandsgruppen Hvidovrekompagniet.

Fra scenen bekendtgør han nu, at tyskerne har overgivet sig. Folk rejser sig jublende og begynder at synge, og biografdirektøren dæmper dem og spørger, om de vil se

filmen færdig. Det er der nogle der vil, og filmen går derfor i gang igen.

Samtidig hermed hører Neel larm ude fra Hvidovrevej, og hun går ud på sin altan og ser mennesker, der råber og slår grydelåg sammen som var de bækkener.

I den anden ende af Hvidovrevej ved Risbjerggård er der samlet en flok begejstrede mennesker foran restauranten, og blandt dem er Elinor sammen med sin kæreste. De to havde hørt budskabet i radioen og havde skyndt sig ned til restauranten, der var et naturligt samlingspunkt for unge i den del af kommunen.

På det tidspunkt har John Petersen allerede et stykke tid trampet voldsomt i pedalerne for at nå frem til Rødovrekompagniet, og den opgave der venter der.

Helge Wiese fra Hvidovrekompagniet er i samme situation, og han har så travlt med at komme ud til Bredalsgården, at han kun lige når at vinke til sin kone og svigerfar, da han tilfældigvis passerer dem. Men han tramper også hårdt i pedalerne, fordi han er gal. Nu har kompagniet trænet og forberedt sig i små to år på et slutopgør med tyskerne, og så overgiver de sig bare. Det er en flad fornemmelse. Så Wiese træder ekstra hårdt i pedalerne.

Ved Risbjerggård kører nogle store lastbiler spækket med bevæbnede folk forbi mængden foran restauranten. Elinor ser dem, og hun bliver bange. Længere nede ad Hvidovrevej ved Bredalsgården stopper de, og modstandsfolkene myldrer ind på gården for at slå deres hovedkvarter op. Samme manøvre er i gang ved Strandmarkskolen og på gården Lindelund i Brøndbyøster, hvor to andre af Hvidovrekompagniets delinger slår deres kvarter op.

Uden for Hvidovre Kino venter Mary Egebos børn utålmodigt, og da de endelig ser forældrene råber de: „Nu vil vi ha' æggesnaps. Nu vil vi ha' æggesnaps“ - det får de nu ikke. Æggene knækkes i stedet til en citronfrø-mage og ægteparret i lejligheden neden under inviteres op.

Pullimut

Etly kommer ejendommeligt nok helt forstenet ud af biografen og kører hjem gennem foråret i denne underlige stivnede sindstilstand. Vigerslev Allé er fuld af glade mennesker, og efterhånden smitter glæden, og den vokser sig stor i hende, og den bliver ikke mindre hjemme i opgangen, hvor der er én, der har en flaske pullimut. Det var der mange, der havde den aften - også i opgangen hos Neel.

Hos delingen i Brøndbyøster er der ingen pullimut, men der er masser af glæde og overskuddet strømmer bl.a. ud i form af en stribe af vittigheder, der ikke alle er lige stuerene. Der er f.eks. adskillige forslag til, hvad det egentlig var, at sømanden sagde til nonnen. Og det vil ingen ende tage. Det hænger måske også sammen med, at én af delingens medlemmer, Hakon Rabjerg, er præst. Til sidst bliver det for meget for pastoren ved Hvidovre Kirke, og han råber til folkene og beder dem kort og godt om at holde deres kæft.

Og medens mørklægningsgardinerne flås ned og stearinlysene tændes i vinduerne i forstaden, og gaderne eksploderer af eufori i København, sidder politimanden Jens Rahbek i biografen i Ronneby i Sverige og ser „Sangen om Bernadette“. Rahbek var blevet arresteret, da politiet blev taget i september 1944, og sendt til Tyskland, hvor han bl.a. sad i Kz-lejren Buchenwald. I april 1945 kommer han til Frøslev med Bernadottes Hvide Busser og derfra videre til Sverige omkring 1. maj.

Frihedsfest i Hvidovre med sovjetisk, engelsk, amerikansk og dansk flag i vinden. (Foto HLA)

Hvidovre Sogneraad
og de politiske Partiforeninger i Hvidovre
indbyder alle Borgere i Hvidovre til

GRUNDLOVS- OG FRIHEDSFEST

GRUNDLOVSDAG, TIRSDAG DEN 5. JUNI

PROGRAM:

- Kl. 14,30:** Samling ved Kettevejsskolen.
Kl. 15,00: Procession afgaar med Musik og Faner til Festpladsen paa Idrætspladsen.
Kl. 16,00: Sogneraadsformand Toft Sørensen byder velkommen. Derefter Taler af Repræsentanter for de politiske Partier samt Frihedsraadet.
Fællessange.
Sang af Solister.
Musik af 15 Mands Orkester. Dirigent Carl Kelm.

Kl. 19,00: *Asfaltbal*
paa Pladsen ved Kommunekontoret, Indgang fra Bytoften
Musik: **ROXY-BAND** Dirigent: Carl Kelm

SANGE OG FESTTEGN 25 ØRE

I Tilfælde af ugunstigt Vejr
afholdes Festen paa Risbjerggaard

Da Jens Rahbek kommer tilbage fra biografen, fortæller vagten i lejren, at tyskerne har kapituleret i Danmark. Den umiddelbare reaktion er lettelse - glæden retter sig ikke udad som eufori, men indad som lettelse.

Øg medens denne befriende aften i Danmarkshistorien går ind i natten med tændte stearinlys i vinduerne, trækker Danmark sit nye selvstændige nationale vejr og henter sine flasker med pullimut frem - flasker, der har ventet så længe på netop denne stund...

Mindestenen for frihedskæmperne

af Hans Chr. Thomsen

Der er tale om 10 mennesker. 9 mænd og 1 kvinde. De kom mange steder fra i Danmark: Jylland, København, Helsingør, Rødovre, og de slog sig alle ned i Hvidovre.

De havde vidt forskellige job og social status. Nogle af dem kendte knapt, om overhovedet, hinanden, og hvis de gjorde, var det ikke nødvendigvis under eget navn. I dag er de samlet på en mindesten. Oprindeligt stod den foran det gamle bibliotek, men i forbindelse med bygningen af Medborgerhuset blev den flyttet og gemt lidt af vejen mellem Medborgerhuset og Rådhuset. I forbindelse med 50-året for befrielsen blev stenen flyttet til sin nuværende placering foran Rytterskolen.

Mindestenen er sat i 1948 for dem fra Hvidovre, der døde i forbindelse med modstandskampen under den anden verdenskrig. Enten i direkte kamp, under flugt, i fangelejr eller som resultat af et ophold i en fangelejr.

De døde alle inden for en periode på lidt over 3 måneder. Den første 23. november 1944, den anden dagen efter, 24. november, og den tredje 5 dage senere, 29. november. To dage før jul dør den fjerde i fangelejr. Tempoet og antallet af ofre steg mod slutningen af krigen. De efterfølgende dør i 1945, kronologisk: 26. januar, 3. februar, 23. februar, og kun fem dage efter, 28. februar, dør to på samme dag - 65 dage før befrielsen.

Initiativtagerne

Der var 2 større organiserede modstandsbevægelser i Hvidovre under kri-

Mindestenen for de faldne i Hvidovre under den anden verdenskrig har ført en lidt omtumlet tilværelse. Oprindeligt stod den foran biblioteket, men i forbindelse med bygningen af Medborgerhuset blev den gemt lidt af vejen mellem Medborgerhuset og Rådhuset, hvor den stod indtil 1995. Biblioteket 1957. (Foto HLA)

I forbindelse med 50-året for befrielsen besluttede Hvidovre Kommune efter forslag fra næstkommanderende fra Hvidovrekompagniet Helge Wiese, Hans Chr. Thomsen fra Lokalthistorisk Selskab og Poul Sværrild fra Lokalthistorisk Arkiv, at mindestenen skulle flyttes til et mere synligt sted. Valget faldt på Rytterskolen, hvor stenen blev placeret ud mod Hvidovrevej. (Foto HLA)

gen. Den ene var den kommunistiske „Rolf Krake“, og den anden og største var det upolitiske „Hvidovre kompagniet“. Medlemsantallet i de 2 grupper lå på henholdsvis 70-120 og ca. 400

Umiddelbart efter krigen udkom der en ny avis i Hvidovre. Den hed „Hvidovre Ugeblad“, og det eksisterede i 5 år før den gik ind. Avisen var i sin korte levetid især det blad, hvori modstandsbevægelsen i Hvidovre formulerede sig. Gennem avisen efterlystes ofre for besættelsen i Hvidovre i forbindelse med den påtænkte mindesten:

„Paa Stenens Bagside skal indhugges Navnene på alle de Hvidovre-Folk, som faldt i Kamp mod Tyskerne i de 5 Aar. Vi mener at have faaet noteret alle, men menneskelig Hukommelse kan jo svigte, og vi beder derfor om Støtte hos Hvidovres Borgere: Venligst send os Oplysning om Navn og Dødssted (- dato) for dem, De mener, vi skal have med. Vi beder om at faa det meget snart under Mærke „Mindestenen“, adresseret til Hvidovre Kommunekontor. Hvidovre Kompagni, Kompagniet Rolf Krake. Hvidovre Sogneraad“.

Samtidig med efterlysningen iværksatte grupperne en indsamling til mindestenen blandt sine medlemmerne, og den gav 5.000 kr. Hertil lagde Hvidovre Sogneråd yderligere 5.000 kr.

Afsløringen

Modstandsbevægelsen havde et kunstnerisk udvalg, hvis formand var Aksel Jørgensen - professor ved kunstakademiet i København fra 1920 til 53. Han var i sine unge dage en realistisk grafiker, der skildrede nutidens

drama i hverdagslivet. Han henviste Hvidovre-grupperne til billedhuggeren Arno Axelsen, som påtog sig opgaven.

Arno Axelsen var født 1912 på Frederiksberg, og han var tømrer af fag. Som kunstner var han autodidakt, og fra 1936 var han med i kunstnersammenslutningen Koloristerne, der blev stiftet 1932.

Arno Axelsen var bl.a. kendt for sine malede trærelieffer - beslægtede med den svenske billedhugger Bror Hjorts almueinspirerede arbejder. Det typiske for Arno Axelsen var en ren og robust kraft og en situationsbestemt kunst.

Krigen med dens ofre og kampen mod fascismen var ikke fremmed for ham. På en tur rundt i Europa - til fods - kom han med i den spanske borgerkrig 1936-38.

Afsløringen af stenen fandt sted 29. august 1948, og det var en velvalgt dato. Den markerede 5-årsdagen for forhandlingspolitikens sammenbrud i Danmark.

Mindestenen er af rød bornholmsk granit, og motivet viser en mand, der er faldet og en kammerat, der hjælpende bøjer sig over ham. Det er et relief med temaet: „for de gamle, som faldt, er der ny overalt, de vil møde, hver gang der bliver kaldt“.

De ti på monumentet

Da mindestenen blev indviet var der 9 navne. Det tiende blev tilføjet senere. Den yngste er født i 1926 den ældste i 1894. Fire er socialiseret før første verdenskrig og tre i mellemkrigstiden. Den geografiske baggrund er nogenlunde ligeligt fordelt mellem land og by. Kønsfordelingen er skæv, idet der er 9 mænd og en kvinde. Alle er en del af urbaniseringsprocessen, og ingen af dem er født i Hvidovre. Der er tre fra København, to er fra Jylland, en er fra Helsingør og en er fra nabokommunen Rødovre. De 7

Mindestenen på dens ny placering foran Rytterskolen.

I forbindelse med 50-året for befrielsen blev der afholdt et større arrangement for at fejre den lokale modstandsbevægelse. Heri indgik afsløringen af stenen i forbindelse med dens ny placering.

(Foto HLA)

erhverv, det er lykkedes at få oplysninger om, tæller: en officer, en skomager, en husmoder, en assistent, en ingeniør, en lærling og en instrumentmager.

De syv, der døde i direkte kamp

Carl Alfred Nielsen (Ingeniør. Født 10/8 1908 i Hals i Jylland, død 26/1 1945. Begravet i Ryvangen).

C.A. Nielsen kom i smedelære i Ålborg, og havde et højskoleophold på Askov. Han tog præliminæreksamen og maskinteknikum i København, og var tilknyttet Dansk Samling og medlem af Vartov Valgmenighed.

I 1943 blev han tilknyttet den illegale bladgruppe omkring Fri Presse. Den var brudt ud af kredsen om de Frie Danske, og inderkredsen i Fri Presse udgik fra Dansk Samling. C.A. Nielsen blev tilknyttet militærgrupperne som civil leder af afsnit 6, og den 26. januar 1945 blev han skudt af Hipo, da han ankom til et af sine kontaktsteder, Maagevej 1A.

Arthur Nielsen (Premierløjtnant. Født 19/1 1919 i København, død 28/2 1945. Begravet i Ryvangen).

Han var fra Østerbro i København og blev premierløjtnant 1941. Han blev tilknyttet modstandsbevægelsen som chef for Københavnsledelsens afsnit 6. I en periode på 6 uger boede han illegalt og havde sin afsnitscentral i en villa i Hvidovre på Kirkebroen, og det var her han blev skudt under en voldsom ildkamp med tyskerne.

Agnes Andreassen (Husmoder. Født 18/4 1898 i Sahl i Jylland, død 28/2 1945. Begravet på Hvidovre Kirkegård).

Hun blev skudt under flugtforsøg i forlængelse af kampen på Kirkebroen 28. februar.

Frank Kronbach Nielsen (Lærling. Født 26/1 1926 i København, død 24/11 1944. Begravet på Hvidovre Kirkegård).

Han var medlem af en gruppe med en løs tilknytning til Holger Danske. Under en afvæbningsaktion mod et medlem af Schalburgkorpset blev han arresteret af Hipo-folk, og straks efter myrdet i Ringstedgade.

Otto From-Petersen (Instrumentmager. Født 16/11 1916 i Helsingør, død 3/2 1945. Begravet i Ryvangen).

Han deltog i Det Kommunistiske Partis illegale arbejde i Hvidovre fra 1943. Han arbejdede med illegal bladvirksomhed og hjalp med at fremskaffe våben. Han blev dræbt 3. februar af Hipo ved sit hjem - skudt under flugtforsøg.

Anders Kristian Olsen (Skomager. Født 8/3 1904 i Rødovre, død 24/2 1945. Begravet på Hvidovre Kirkegård).

Han var medlem af Det Kommunistiske Parti og deltog i det illegale bladarbejde. Han blev tilknyttet militærgrupperne i Hvidovre i 1944. Han blev skudt i forbindelse med en gengældelsesaktion fra en tysk terrorgruppe. Han blev arresteret i sit hjem og skudt umiddelbart efter.

Hans lig blev efter krigen fundet nedgravet i Ryvangen og overført til Hvidovre Kirkegård.

Svend Aage Burmeister Rasch (Assistent i DFDS. Født 28/12 1894 i København, død 29/11 1944. Begravet på Vestre Kirkegård).

Han var medlem af Københavns Amts Skyttekreds og deltog fra 1942 i Frit Danmarks illegale bladarbejde og fra juli 1944 i Studenternes Efterretningstjeneste. Han var også knyttet til Sverigesruterne - der bl.a. havde et af sine udgangspunkter i Hvidovre Havn - og blev i kraft af sit medlemskab i skyttekorpset gruppefører i en militær ventegruppe under Københavns Amts Skyttelaug. Han deltog i kampene på Amalienborg i september 1944, og det var sandsynligvis årsagen til at han blev udvalgt af en tysk terrorgruppe som offer for en gengældelsesaktion.

Han blev skudt 29. november 1944 foran sit hjem.

De tre, der døde i fangelejr eller efter ophold der

John Otto Jørgensen var gruppeleder i Hvidovrekompaniet. Han blev anholdt af Gestapo på Hvidovre Kommunekontor i efteråret 1944. Han blev tortureret på Shell-huset uden at det lykkedes at få oplysninger fra ham. Senere blev han sendt i Kz-lejr i Tyskland og kom hjem efter krigen uhyggelig afkræftet og med ødelagt ryg. Han lå i gips i to år og døde 18. marts 1949. Han ligger begravet på Hvidovre Kirkegård.

Leo Theisen og **Anton Christian Bertelsen** døde respektive 23. november og 22. december 1944 i fangelejr.

Svendebjerghus à la Hollywood

af Poul Sverrild

Det almennyttige boligselskab, Hvidovrebo, har sat sit markante præg på Hvidovre flere steder og er kommet til at stå som den fremmeste lokale repræsentant for spændende og utraditionelt byggeri. Internationalt berømt er Engstrands Allé rækkehusene, men selskabet har også opført mindre kendte byggerier, der fortjener opmærksomhed.

Med sine hvide mure, ny-renoverede koboltblå altaner og Middelhav-sinspirerede former står ejendommen, Svendebjergvej 1 (hjørnet af Hvidovrevej), og lyser på naboejendommene.

De markante former og farver gav straks ejendommen tilnavnet Hollywood og antyder, at den måske nok gjorde lidt meget væsen af sig i et Hvidovre, der i 1950'erne satte pris på det fornuftige, det tilstrækkelige og det funktionelle. I dag ligger Svendebjerghus stadig som lidt af en fremmed fugl, klemt inde mellem en anonym boligblok fra 1930'erne og en nydelig nyromantisk børneinstitution, begge i gule tegl.

Mogens Jacobsen og Alex Poulsen

Huset blev opført af Hvidovrebo i 1950 og var udtryk for den eksperimenterende holdning, som selskabet praktiserede i de arkitektonisk spændende 50'ere.

Oprindelig fremstod huset mere kulørt med okkergult på østfacaden og dodenkop-rød ud mod Hvidovrevej, farver, der var inspireret af frisen på Thorvaldsens Museum i København. Men den nuværende blåhvide farvekombination fremtræder nok så markant.

Formmæssigt står huset et sted midt mellem en rendyrket funktionalisme fra 1920'erne og en mere dansk, fornuftspræget opfattelse, der hører 1960'ernes industrialiserede byggeri til. Med sine skarpe kanter og kontrasterende farver var det en bygning, der ville ses.

Men det var ikke bare i det ydre, den gjorde væsen af sig. I det indre var den væsentlig mere nyskabende, end den var i det ydre.

Arkitekterne, Mogens Jacobsen og Alex Poulsen, skabte med dette hus den første blokbebyggelse, hvor der blev taget hensyn til beboernes og især børnenes behov for at kunne komme om på plænen direkte fra opgangen.

Til børnenes glæde

Ideen med at bryde igennem trapperummet, så man fra trappen kan komme såvel til plænen som til ejendommens adgangsvej synes så oplagt, men ikke desto mindre var det første gang, den blev udført i et almennyttigt byggeri.

Hvad, der kan undre nok så meget, er, at der ikke var flere, der tog ved lære af erfaringerne. Endnu ti og tyve år efter leverede det industrialiserede byggeri stadig længere blokke, hvor børnene måtte foretage en hel

ørkenvandring for at komme om på de legearealer, der traditionelt befinder sig på husets solside.

Fire naboer

Synlig udefra er også den arkitektoniske nyskabelse, at lejlighederne ligger forskudt, så der kun er indgang til en enkelt lejlighed fra hver trappe-repos.

Det er stærkt medvirkende til at skabe den levende facade, der er en gevinst for gadebilledet. På minussiden har de forskudte etager betydet, at hver enkelt lejlighed i siderne støder op til fire nabo-lejligheder i stedet for til to.

Inspireret af amerikansk arkitektur blev lejlighedernes spisekøkkener placeret ved en glasvæg op mod opholdsstuen, så man opnåede større samhørighed og en mere rumlig fornemmelse.

Det er et eksperimenterende byggeri fra den periode, da dansk bygge-industri heldigvis endnu ikke havde fundet ud af, hvilken vej udviklingen skulle gå. Man ledte efter nye veje og byggede spændende og i menneske-lige dimensioner. Ejendommen rummer 22 lejligheder på henholdsvis et, to, tre og fem værelser.

Byggeriets arkitektoniske værdi understreges af, at den i 1951 modtog Bissens Legat på Charlottenborg.

*Med sin dominerende tredimensionale facade og stærkt kobolt-blå farvespil tilfører Hvidovre-blok ved Svendbjergvej gadebilledet et internationalt formsprog. Det er et kvalificeret modspil til det i øvrigt overvejende traditionelle byggeri langs Hvidovrevej.
(Foto HLA)*

Hvidovrebo - afdeling 4

af Poul Sværrild

Som nærmeste nordlige nabo til Friheden Station ligger to boligblokke, der trods sine 35 år på bagen ligger og ser nye og moderne ud. Byggeriet omfatter en treetages og en syvetages blok, og den høje blok blev i samtiden beskrevet som Hvidovres første højhus.

Blokkenes facader er ganske vist flot renoveret for nylig, men det er ikke derfor, de fremstår så moderne. For byggeriet signalerer også i kraft af sine klare kubistiske former og asymmetriske placering på grunden, at det er opført som et fremtidsrettet byggeri.

Under planlægningen af byggeriet fokuserede man meget på, at det ville få en kommende S-station som nabo, og det gjorde beliggenheden meget attraktiv.

Arkitekterne Mogens Jacobsen og Alex Poulsen, der også tegnede Hvidovrebo's bebyggelse på Svendebjergvej, skrev under projekteringen i 1952, at grunden var beliggende ved den nye S-station. Det viste sig nu at være noget af en tilsnigelse, for nok var banelinien planlagt, men der kom til at gå flere årtier før stationen ved Friheden kunne indvies.

Nye materialer

Men byggeriet blev præget af de moderne tider. Arkitekterne arbejdede med nye materialer og nye boligindretninger. Nyt var det at bygge så højt i gasbeton, og indretningen med lejligheder i forskudte planer og varierende loftshøjder i de enkelte rum var også nyt og meget utraditionelt. Gasbetonhøjhuse blev nu ikke fremtiden for dansk boligbyggeri, og så vidt vides er dette byggeri det eneste af slagsen.

*Med sine nyrenoverede facader, der slører byggematerialet, er blokkene blevet mere anonyme end det oprindelige udtryk. Det kræver mere end et tilfældigt blik at opdage, at det er et stykke usædvanlig arkitektur, bl.a. på grund af den tilfældige beplantning mod Hvidovrevej.
(Foto HLA)*

I pagt med tiden og dens nye arkitekturstrømninger blev den høje blok udstyret med altangange. Det var en tilbagevenden til en indretningsstil, der blandt andet forekom i dansk middelalderbyggeri, men her anvendte arkitekterne altangangene kombineret med indvendige trapper i lejlighederne. På den måde kunne den syvetages bygning nøjes med to altangange, der hver betjener tre beboelseslag.

Placeringen ved S-stationen, som man troede ville komme kort efter byggeriets færdiggørelse, gjorde det naturligt at planlægge en række butikker i stueetagen, men de gled ud af planerne efter henstilling fra boligselskabets bestyrelse.

Ni år fra plan til virkelighed

Med sine knap 100 lejemål rummer de to blokke lejligheder på størrelser fra ét til fire værelser og med de største lejligheder på 109 kvadratmeter. Byggeriet var længe undervejs, og fra de allerførste planer om byggeri i 1949, gik der næsten ni år, før de kunne meldes fuldt indflyttede i 1957. Byggeprocessens langsommelighed blev dog som nævnt langt overgået af DSB's langsommelighed med S-togslinien langs Køge Bugt, som skulle betjene byggeriet.

Med byggerierne ved Frihedens Station og på Svendbjergvej har de to arkitekter, der i øvrigt er mest kendt for Panoptikonbygningen i København, tilført Hvidovrevejs sydlige del arkitektoniske kvaliteter, som vi i dag kun kan takke boligselskabet Hvidovrebo for at have haft mod til at sætte i værk.

I det hele taget prægede mod til eksperimenter og krav om arkitektonisk kvalitet boligselskabets arbejde i den periode, og det kan kun beklages, at disse byggerier ikke fik lov til at sætte standarden for det senere almennyttige boligbyggeri i Hvidovre.

Hvidovre set indefra

af Hans Chr. Thomsen

Er byplan og arkitektur bevidsthedsdannende, og kan man forestille sig, at de to virker på samme opdragende måde, som f.eks. skolen gør det på børn og unge? Det er formentlig umuligt at svare på. Men der er en årsag til at grunde nord for København ud mod Øresund kan komme op i prislejer, der ligger i omegnen af prisen på f.eks. aktivitets- og ældrecenteret i Hvidovregade. Ligesom der er en grund til at ferien ofte holdes i naturskønne omgivelser - det er f.eks. ikke ofte, man ser en familie parkere campingvognen for at holde de tre uger på Avedøre Holme. At omgivelserne betyder noget kan der ikke være tvivl om. Problemet er altid, hvad de betyder.

Diffus og identitetsløs

I begyndelsen af 1973 bevilgede Hvidovre Kommune 20.000 kr. til en arkitektgruppe, der skulle undersøge om det fysiske miljø kunne forbedres i Hvidovre. Initiativet udgik fra Hvidovre Kulturråds daværende dynamiske formand Henning Sonne, og i 1976 offentliggjorde arkitektgruppen så sin rapport. Nogle af dens konklusioner var af en sådan art, at man kan spekulere på, hvorfor der stadig bor små 50.000 mennesker i kommunen.

Udbygningen af Hvidovre efter krigen gik tjept, og resultatet kommenterer arkitektgruppen med, at kommunen var „uden indre sammenhæng og identitet.“ Friheden fremstår „Gråt, fantasiløst, forblæst og deprimerende“. Avedøre Holme er monotont. Avedøre Landsby er små-spøret af etplanshuse i gule sten. Rebæk Søpark, ja det er „lige før, man tager den på hovedet ned fra højhusets øverste etager“. Men det er ikke elendighed det hele. Rapporten nævner også vellykkede ting Bredalsparken, Sprekelsens kirke, Rytterskolen m.m

Fugleperspektivet tydeliggør parcelhuslivet som et liv mellem vejene. Kvarterets trafikale infrastruktur indrammer typisk 18-24 parceller i rektangulære mønstre. Det er et rationelt rum tænkt i forlængelse af en linial - eller er det billedet af en printerplade til en pc. Luftfoto fra Risbjerggårds Villaby 1935. (Foto HLA)

Det mentale Hvidovre anno 1973

Et interessant afsnit i rapporten undersøger Hvidovreborgernes subjektive opfattelse af Hvidovre, og metoden baserer sig på den amerikanske forstadsanalytiker Kevin Lynch's bog „The Image of the City“. Jeg skal her blot fremhæve to markante træk.

Arkitektgruppen bad 109 deltagere om at tegne et bykort efter hukommelsen, og ud fra kortene fremstod bl.a. følgende billede af Hvidovre. Samtlige har Hvidovrevej med på kortet, og 75% har både Hvidovrevej og Gl. Køge Landevej indtegnet - Vestmotorvejen mangler.

Boligkvarterer indtegnes så godt som ikke. Hvidovre fremstår som en nogenlunde ensartet villabebyggelse, hvis eneste kvarterdannende element er de befærdede veje, der danner kvarterernes grænser.

Man kan læse rapporten som: Hvidovre opleves som centrum-løst og der er ingen markant identificering af kvarterer. Tilbage er vejene.

Vigtigste sammenhængsskabende kraft i Hvidovre er altså Hvidovrevej, eller sagt på en anden måde: Trafikken er i centrum i forstaden. Det er den også i dele af Hvidovre-lyrikeren Michael Strunges produktion.

Ligesom der er tog i Hvidovre - mange tog - er der også tog i Strunges digte. Og deres ankomst og afgang kører billeddannende helt ind i fantasien og videre ud igen ad: „drømmens uendelige togbaner, hvor vi skilles og mødes, står af og på“. Og de er nærværende, selv når de ikke er der - selv når toget ér kørt: „Lyden af fødderne ligger tilbage / på perronen mellem krøllede cigaretpakker / og det blege eftersus / af nattens sidste tog“.

Og der er busser: „busserne kommer og går / kører tavse væk med menneskene“. Og der er biltrafik og gående, der går „taktløst mod gadernes kors, samles på hjørnerne og udstøder små råb af blodig indignation“.

Forstaden opleves som: „der er ingen forbindelse mellem husene. Og jeg vader rundt i gaderne / går og går men kommer / ingen vegne..“ Og forstærket: „gaderne synes ikke at pege mod rejser og hemmeligheder / men blot mod deres egen hånlige meningsløshed“.

*Lyrikeren Michael Strunge er allerede i dag en klassiker og formulerede dele af en generations livsopfattelse.
(Privat foto)*

Aktivitetscenteret i Hvidovregade

af Hans Chr. Thomsen

De gamle grækere havde et begreb for særpræg eller karakter, og de kaldte det etos. Et sted f.eks. kunne have etos ligesom en gruppe mennesker kunne det. Og når man talte om en gruppes eller en klasses etos, føjede man en moralsk dimension til begrebet, så det kom til at handle om klas-sens hele moralske grundindstilling.

Der er steder i Hvidovre, man med udbytte kan knytte begrebet til i begge betydninger, og et af dem er definitivt jordstykket på matriklerne 10c og 72 i Hvidovregade, hvor aktivitets- og ældrecenteret for nylig er blevet indviet.

Fra fællesjord til fattigjord

Oprindelig skilte det jordstykke, som aktivitetscenteret ligger på, sig ikke specielt ud. I 1600- og 1700-tallet faldt det forskelsløst sammen med resten af fællesjorden i landsbyen og ejedes således af de omkring 18 gårde, der på daværende tidspunkt var i Hvidovre.

I forbindelse med de store landbrugsreformer i sidste halvdel af det 18. århundrede er det formodentlig blevet til såkaldt gadejord d.v.s. et stykke jord, som var blevet tilovers ved udskiftningerne, og som nu alle og ingen ejede.

Det er ikke til at se stedet ved den første samlede folketælling i Danmark i 1787. Men et lille halvt århundrede efter kommer det til syne i nogle arkivalier, fordi der nu er bygget et hus på det, og i 1833 erhverves huset af en udenbys skomager. Det er den 50-årige Hans Nielsen Gjeldstrup fra Frederikssund, der køber. Han er således tilflytter men gift med en indfødt: Ane Sophie Pedersdatter.

*Det stråtækte hus på matrikel 72. Det blev overtaget af kommunen i 1863, hvorefter det fungerede som fattighus frem til 1934, hvor det blev nedrevet.
(Foto HLA)*

Aktivitetscenteret stod færdigt i 1994 og blev indviet i december samme år. Det er blevet et spændende stykke arkitektur, og man behøver bare sammenligne med byggeriet bag centeret (det kan lige ses længst til venstre i billedet) for at se, hvor fantasifuldt nyere arkitektur kan være. Fotografiet illustrerer også den vanskelige byggegrund, hvor aktivitetscenteret nærmest må smyge sig rundt om danseinstituttet t.h. Aktivitetscenteret 1997 (Foto HLA)

I og med at de 2 flytter ind i landsbyen knyttes der et socialt etos til stedet, der kommer til at vare omkring 100 år frem i tiden. Og med matrikelsystemets indførelse i Danmark i 1844 døbes jorden: matrikel 72, og det er en matrikel-dåb, der handler om fattigdom.

Trængsel og alarm

I en landsby som Hvidovre i 1700- og 1800-tallet kunne hver gård fremstille de fleste fornødenheder selv. Undtaget herfra var de stærkt specialiserede håndværk, som f.eks. smeden og hjulmageren repræsenterede, og de rangerede følgelig relativt højt i lokalsamfundet. Skomagerægteparret i huset på matrikel 72 kunne ikke leve alene af skomageriet, så de supplerede indtægterne ved at leje værelser ud. Og her står lavstatus-erhvervene i kø blandt lejerne. Det er de mest erstatbare erhverv i lokalsamfundet, der er repræsenteret: en væver, en tækker og en kurvemager f.eks. - sidstnævnte var ofte et erhverv som invalide var tilknyttet.

På samme måde var der heller ikke speciel megen social prestige knyttet til den enlige mor, der boede der, for slet ikke at tale om fattiglemmet. Der er også 3 udlændinge blandt lejerne: 2 nordmænd og 1 svensker. De 3 har formodentlig været børster, d.v.s. jernbanearbejdere, der var beskæftiget ved anlægsarbejdet i forbindelse med jernbanen København-Roskilde - det arbejde blev iværksat netop i 1845. Udlændingene har understreget matriklens karakter af at være, om ikke på kant med landsbyen, så dog i social henseende at være i udkanten af fællesskabet.

Det kan være svært at sige noget præcist om husets størrelse. 7 år efter at tilflytteren har købt det, bor der 10 mennesker i det, og tallet er vokset til 17 i 1845 - heraf er de 5 børn. De 17 er fordelt på 6 familier, og det betyder, at der mindst har været 6 værelser i det lille hus. Der har været "en voldsom trængsel og alarm" på matrikel 72 på den gamle gadejord, og der har været mindst lige så meget alarm som trængsel.

I 1851 sælger skomageren huset til en Niels Jensen, og i 1863 går det på tvangsauktion. Køberen denne gang er Hvidovre Sogneråd. Huset bli-

ver nu til "Kommunehuset" d.v.s. bliver til det, som det hele tiden har været: et fattighus, men nu i kommunalt regi, og nu med en art offentlig kontant omsorg knyttet til stedet. Sådant eksisterer det frem til 1934, hvor det nedrives og matriklen så igen ligger bar hen.

En "hjemløs" matrikel

Den anden matrikel på ældrecentret, matrikel 10c, ligger det lidt anderledes med. Dens historie er uigennemsigtig. Jorden har tilhørt Baunebakkegården, der havde matrikel 10. I slutningen af 1700-tallet er gården udelt, og i 1805 er den delt op på matriklerne 10 og 10b, hvor sidstnævnte er den gamle gårdsplads.

Op gennem 1800-tallet indgår gården i det rolige cykliske ejerskifte som naturen og døden sætter, for i begyndelsen af 1900-tallet at blive handlet hektisk: den sælges i 1918, igen i 1919 og 3 gange i 1923. Fra 1917 begynder den at blive udstykket, og det er ikke umiddelbart til at sige, hvor matrikel 10c hører hjemme i det forløb.

Gemmer matriklen sig lidt i kilderne træder selve pladsen til gengæld frem for fuld musik i lokalsamfundet ved indgangen til det 20. århundrede. Når omrejsende cirkus holder deres indtog i byen slår de teltpælene i matriklens jord, og bag teltdugen optræder så sabeslugere, klovner, damer uden underkrop, trapezkunstnere m.m. Det cirkus varer ved indtil 1917, hvor fiskehandler C. Nielsen opfører sit hus, og derefter sænker roen sig over stedet til indtil slutningen af 1980'erne.

Freden brydes

I 1980'erne er det gamle bondesamfund forlængst en saga blot. Tilbage er landsbyens krogede gadeforløb, der springer ud ved Rytterskolen i den

*Kommer man fra syd i Hvidovregade oplever man aktivitetscentrets arkitektur mere anonym men dermed også hensyntagende over for landsbygadens oprindelige arkitektur, her repræsenteret ved Hvidovregades formentlig ældste hus.
(Foto HLA)*

På generalstabskortet fra år 1900 ses Hvidovres fattighus ikke blot aftegnet men ligefrem fremhævet i stor tekst. Det er en ære, der i landsbyen kun yderligere overgår skolen.
(Generalstabskort, p 6 nu, 1900. Copyright Geodætisk Institut.)

ene ende og løber ind i Holbækmotorvejen i den anden. Det slår knæk forbi stråtekte huse, etageejendomme og småværksteder, ligesom det gennemløber en tidshorizont med referencer til lerklinet byggeskik i 1700-tallet, skolebyggeri fra århundredeskiftet, småindustri fra mellemkrigs-tiden og institutionsbyggeri fra efterkrigstiden. Et sandt postmoderne tæt/lavt forløb gennem et charmerende misk-mask af idyl, klondike og al-mene fællesskaber på højkant.

Det er i og omkring det gadeforløb, kommunalpolitikere i slutningen af 80'erne vil bygge ældreboliger og placere et ældrecenter. Det vækker mange følelser i en forstad, hvor det meste af den fysiske fortid er jævnet med jorden.

Planen for området hedder lokalplan 109. Den kommer til høring i sommeren 1988 og den får 2 beboere i Hvidovregade til at starte en underskriftsindsamling mod kommunens planer under sloganet: "Bevar det gamle Hvidovre".

Omsorg for hvad?

I debatten kommer nogle interessante positioner til syne, der knytter an til forskellige omsorgsområder.

Modstanderne taler om Hvidovregade som Hvidovres sjæl og om uføl-somme planlæggere. De opfordrer til ikke at gentage efterkrigstidens fejl med at bygge hensynsløst uden tanke på det omgivende miljø.

Det er en tidstypisk kritik, man kan se gentaget i en bred international kritik af især den moderne funktionalistiske arkitektur. I slutningen af 80'erne er debatten mere end 20 år gammel - også blandt arkitekterne selv.

Ældreboligerne og dagcenteret er tegnet af Hans Dall og Torben Lindhartsen fra Helsingør, og de kommenterer området og det gamle gade-forløb med, at det er "af tilfældig karakter og ikke bevaringsværdigt". De

har således ikke den store respekt for området, og det samme gælder deres bygninger. Det er kubistiske kasser, og der er en vis enighed blandt modstanderne om, at de heller ikke er specielt bevaringsværdige.

Kommunen taler om et stigende behov for ældreboliger og om pladsmangel i den udbyggede kommune. De støttes af et indlæg, der både efterlyser flere ældreboliger, og samtidig siger, at Hvidovregade blev ødelagt 30 år før lokalplan 109. Endvidere påpeges det, at de ældre huse, der er tilbage, ikke berøres af planen - ét enkelt undtaget.

Da sommeren begynder at takke af i august 1988 afleverer modstanderne 2257 underskrifter til borgmesteren, og samme måned tages kommuneplan 109 af bordet. Kommunens begrundelse herfor er, at planstyrelsen har planer om at udflytte politistationen og domhuset til Rødovre - det åbner nye muligheder og behov for en ny lokalplan.

At der er stor lokal interesse for sagen, viser et borgermøde senere på året, hvor over 100 mennesker møder op.

Ny lokalplan

Vi skal nu frem til 1993, før ældrecenteret med den ny lokalplan 114 igen kommer på dagsordenen. Denne gang har kommunen inviteret 5 udvalgte arkitektfirmaer til at give et bud på ældrecenteret, og der er ikke tale om en egentlig licitation. Arkitektfirmaerne er slet og ret indbudt uden betaling, og de accepterer spillereglerne. Kommunen vælger århusarkitekternes forslag, og det har mange kvaliteter, hvoraf én er hensynet til det omgivende miljø.

Som i al drama opstår der også her en hindring kort før happy end. Umiddelbart før åbningen sommeren 94 udsættes indvielsen grundet kommunens dårlige økonomi, og der går et stykke tid i uvished, før det i december 94 kan tages officielt i brug.

72 og 10c

Med indvielsen af aktivitetscenteret i Hvidovregade har de gamle matrikler gennemløbet en modsætningsfuld metamorfose. De har været et alment anliggende som fællesjord i det gamle landsbyfællesskab, og de er det som aktivitetscenter i forstaden. De har båret fattigdommen engang i bonde-Hvidovre og velfærden i dag i et forstadsmiljø.

Hvis historien har fortætningspunkter, og hvis den kan materialisere sig, så gør den det i Hvidovregade. Der er et stykke Danmarkshistorie på få kvadratmeter repræsenteret dér, og som de gamle grækere ville sige: der er det bedste af en klasses etos knyttet til de 2 matrikler. Oveni kommer så et pragtfuldt stykke arkitektur, der i kvalitet er usædvanlig i de seneste par årtiers Hvidovre.

Avedøre

af Poul Sværrild

Det er ikke rart at stå alene, når man bliver generet, men er man mange nok, kan det næsten blive til en styrke.

Sådan er Avedøres skæbne, for historien fortæller os entydigt, at folk fra Avedøre ikke var Guds bedste børn. Det forlyder fra Vikingetiden, fra 1700-tallet, fra 1800-tallet og fra vores egen tid.

Denne opfattelse af Avedøre har været så massiv og vedholdende, at den fortjener at blive draget frem i lyset fra mytedannelsens mørke hjørner. Det er nemlig ikke usandsynligt, at der her ligger et fundament for Avedøre-borgernes særlige identitet og selvfølelse.

Begyndelsen

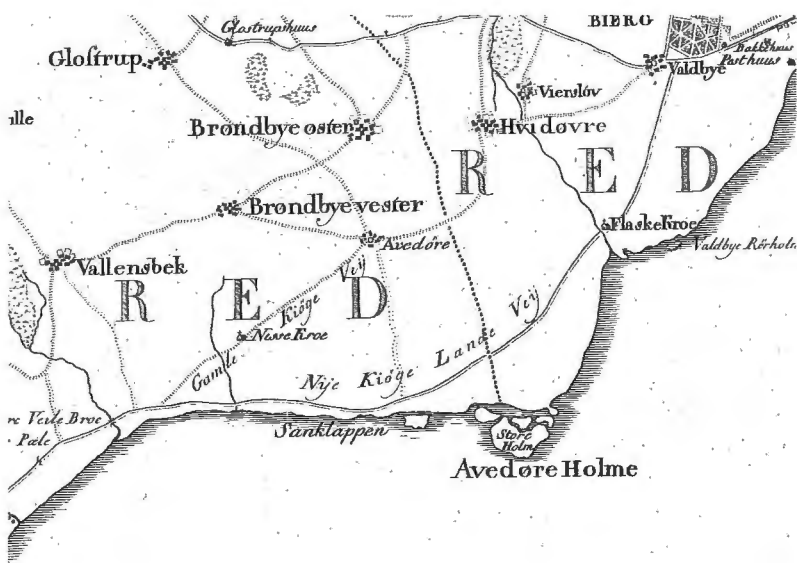
Hvordan den allerførste fordom om Avedøre opstod fortaber sig i forhistorien, men de første sære frasagn om de sære mennesker i Avedøre handler om tiden omkring kristendommens indførelse i Danmark, altså omkring år 1.000.

Et sagn fortæller, at Klintekongen på Stevns ville forhindre bygningen af Glostrup Kirke. Han kastede en stor sten mod bygningen, men på grund af den lange afstand ramte han ved siden af - og ramte Avedøre.

Når sagnet lige netop lader stenen ramme ned i Avedøre, må det skyldes, at eftertiden undrede sig over, at Avedøre Landsby ikke havde nogen kirke, og det må der være en forklaring på.

Forklaringen blev givet i et andet sagn, som i midten af forrige århundrede blev skrevet ned. Ifølge den overlevering forholdt det sig således, at Avedøre-boerne var værre vikinger end andre danskere. De fortsatte med deres sørøverier lang tid, efter at andre var holdt op. Og som om

På kortet fra 1766 synes Avedøre at være en meget central landsby med direkte vejforbindelse til både Hvidovre, Brøndbyvester, Glostrup, Avedøre Holme og Køge. At der var direkte vej til den lidt fjernere landsby, Glostrup og ikke til den noget nærmere landsby, Brøndbyøster, forklares af Avedøres kirkelige tilhørsforhold. Inde ad Nye Kiøge Lande Vey ses Flaskekroen, hvor kromanden satte sin advarsel mod Avedøre-bønderne op. (Det Kongelige Videnskabers Selskabs Kort, 1766, Kiøbenhavns Amt. Copyright Geodætisk Institut.)

det ikke var nok fortæller sagnet, at de også lod sig døbe gang på gang for at få fingre i dåbs-skjorten, som de så solgte bagefter og lod sig døbe igen.

Historien fortæller videre, at de endelig begyndte at indse, at de hellere måtte komme med i kirken, men da var deres rygte så dårligt, at man hverken ville lade dem komme ind i Brøndbyøster eller Brøndbyvester. Først helt ovre i Glostrup ville præsten tage imod dem.

Sagnet slutter dog med, at Avedøre-boerne forbedrede sig og blev gode flittige kristne, men den slutning glemte man tilsyneladende senere, da nye fordomme skulle markedsføres.

Propaganda imod Avedøre

I 1700-tallet var den gal igen. Her møder vi en samtidig tekst, der utvetydigt fortæller, hvordan folk fra Avedøre var.

Der blev på det tidspunkt lavet en ny vej fra København til Køge, og i den forbindelse blev der bygget en ny kro på grænsen mellem Hvidovre og Vigerslev. Den kro skulle konkurrere med den gamle kro i Avedøre.

Den nye kromand på Flaskekroen, for den var det, var en snedig rad, der nok vidste, hvordan han skulle slå mønt af fordommene. Han havde ret til at kræve bompenge af de vejfarende, og ved bommen ved Harrestrup Å satte han et reklameskilt op med et vers rettet til de vejfarende.

At Avedøre mænd ej baske skal dit øre
og med tørre lap din rejsekappe tørre
har Thomas Hansen her opbyggt nu denne bro
misund ham derfor ej en skilling eller to.

Selv om skiltet spillede på Avedøre-boernes dårlige rygte og stillede i udsigt, at man kunne slippe for at møde dem ved at tage den nye vej syd om Avedøre Landsby, så gik det ofte anderledes.

*Opførelsen af Vestvolden i 1890'erne krævede indsats af flere arbejdsmænd, end København umiddelbart kunne stille. Da lønnen samtidig var væsentlig højere her end i Sverige, dukkede et stort antal svenske fremmedarbejdere op.
(Foto HLA)*

De landeveje, der blev lavet i begyndelsen af 1700-tallet, var ret dårlige og kunne slet ikke holde i vådt og regnfuldt vejr. Det var også tilfældet med Køgevejen gennem Avedøre. De rejsende, der skulle gennem mudde-ret, valgte derfor ofte at køre ved siden af vejen inde på markerne. Her blev kornet ødelagt, og det reagerede bønderne naturligvis på, så det kom til en del skærmydsler og slagsmål mellem de rejsende og bønderne fra Avedøre. Det gavnede ikke ligefrem Avedøre-boernes ry ude omkring.

Fremmedarbejdere i Avedøre

I slutningen af forrige århundrede blev Avedøre genstand for den første bølge af tilvandrere. Det lille landbosamfund blev ganske enkelt oversvømmet af gæstearbejdere, der strømmede til for at deltage i det årelange arbejde med at anlægge Vestvolden.

Svenske arbejdere flygtede fra den voldsomme fattigdom i Sverige, hvorfra Danmark lignede et smørhul for fattigfolk. I en årrække fyldte udlændingene bastant op i Avedøre, og f.eks. udgjorde de ved folketællingen i 1890 ikke mindre end 26% af befolkningen.

De fleste af svenskerne forsvandt igen, da arbejdet med fæstningen var slut, men de havde da fået sat deres præg på lokalsamfundet, og enkelte blev hængende tilbage.

Arbejderne var for en stor del jernbanebørster, der rejste omkring fra det ene større anlægsprojekt til det andet, og ifølge de samtidige politirapporter, var det rå folk, der ikke gik af vejen for et slagsmål. Folketællingskommissærerne, der skulle registrere alle, måtte opgive at få navn på en del af svenskerne, så de er blot opført med fornavn eller et tilnavn som f.eks. „Kongen“.

Så mange arbejdere uden familier samlet på et lille område gav ballade, og det kunne ikke undgå at give hele området et dårligt ry.

Avedøre var en landsby med velhavende gårdejere, som ikke var særlig glade for naboskabet til de tilflyttere, der kom i 1930'erne.

*Postkort fra 1946.
(HLA)*

Avedøre, Kastaniensborg.

Optegnelse paa Folketallet den 1ste Februar 1890 i — Gaarde og

(Her opføres ikke de Personer, hvis Ophold i Sognet kun er midlertidigt, se Tillæg)

Sognets og Husernes eller Stedernes Navne med Anførsel af Gaarde, Huse o. s. v.	Antal af Familier (Løbe-Nr.) Personer vdf. Familie. +	Personernes Lebenummer.	Samtlige Personers fulde Navn. Børn, der endnu ikke have faaet Navn, anføres som „Drengbørn, endnu uden Navn“ eller som „Pigebørn, endnu uden Navn“.	Kjønnet. Mandkjøn (M.) eller Kvindkjøn (K.).	Alder. Alderen anføres med det fyldte Aar, men for Børn, der ikke have fyldt 1 Aar, anføres „Under 1 Aar“ og Fødselsdagen.	Ægteskabelig Stilling. Ugift (U.), Gift (G.), Enkemand eller Enke (E.), Separeret (S.), Fraskilt (F.).	Trossa („Folketallet andet Samfund“, „det romske“, det o.)
	+ 45		Louise Nielsen	M.	27	G.	Folketallet
	+ 46		Niels Peder Pedersen	M.	42	G.	—
	+ 47		August Pedersen	M.	24	U.	—
	+ 48		Ernst Salomon Johansen	M.	24	U.	—
St. Hov	8	49	Lars Kristiansen	M.	34	G.	—
		50	Ann Margrette Kristiansen	K.	30	G.	—
		51	Jens Peder Kristiansen	M.	10	U.	—
		52	Niels Peder Kristiansen	M.	7	U.	—
		53	Lars Kristian Kristiansen	M.	5	U.	—
		54	Ann Renthine Kristiansen	K.	Under 1 Aar 24. Febr. 89	U.	—
	+ 55		Hougen	M.			
	+ 56		Nikolai Pedersen	M.			
	+ 57		Gustav	M.			
	+ 58		Niels	M.			
St. Hov	9	59	Anders Larsen	M.	34	G.	—
		60	Ann Larsen	K.	33	G.	—
		61	Johann Jørgen Larsen	M.	1	U.	—
		62	Marcus Kristian Andersen	M.	18	U.	—
		63	Kristian Hansen	M.	79	E.	—

I folketællingslisten fra Avedøre, 1890, ses de mange svenskere, som for en tid opholdt sig dér. Af denne side i listen fremgår, at der var flere, som ikke ønskede at afsløre deres identitet overfor tællingskommisæreren. (Folketælling 1890, Glostrup Sogn, Avedøre. Rigsarkivet.)

ste.

By i *Glostrup* Sogn i *Lindum* Herred i *Hjerteborg* Amt.

af Stedernes Beboere, som midlertidig ere fraværende fra Sognet, se Tillægsliste B).

Navn, Alder og Andet (Som i Bi-samt for Landet, og født).	Stilling i Familien (Husfader, Husmoder, Barn, Tjenesteyende, Legerende o. s. v.).	Erhverv (Embede, Forretning, Næringsvej og Titel, samt Vedkommendes Stilling som Hovedperson eller Medhjælper, Forvalter, Svend eller Dreng o. s. v.). — Arten af Erhvervet (Gaardejer, Husmand, Grovsmed, Vognfabrikant, Høker o. s. v.). — Under Patentsforsørgelse.	Erhvervsstedet (Beboelseskommunen eller hvilken anden Kommune).	Af Personerne ere:					Anmærkninger.
				Deevstamme.	Deve (Hæderen aldeles berøvet).	Blinde (Synet aldeles berøvet).	Uden Forskandevner (Slakter).	Sindssyge.	
<i>Andersen</i>	<i>Sogmand</i>	<i>Sortarbejder</i>	<i>Beboelseskommunen</i>						
<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>						
<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>						
<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>						
<i>Andersen</i>	<i>Husfader</i>	<i>Tøkker</i>	<i>do</i>						
<i>do</i>	<i>Husmoder</i>								
<i>do</i>	<i>Barn</i>								
<i>do</i>	<i>do</i>								
<i>do</i>	<i>do</i>								
<i>do</i>	<i>do</i>								
<i>Andersen</i>	<i>Sogmand</i>	<i>Sortarbejder</i>	<i>do</i>						} <i>Nøgtede at give Oplysning.</i>
<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>						
<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>						
<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>	<i>do</i>						
<i>Andersen</i>	<i>Husfader</i>	<i>Skalkforpagter</i>	<i>do</i>						
<i>do</i>	<i>Husmoder</i>								
<i>do</i>	<i>Barn</i>								
<i>Andersen</i>	<i>Tjenesteyende</i>								
<i>Andersen</i>	<i>Skalkforpagter</i>								

Tilflytterbølgen

Da de første udstykninger til sommer- og helårshuse begyndte i Avedøre i 1920'erne, var man i Avedøre selv klar til at levere fordomme mod de nye tilflyttere, så de gamle Avedøre-beboere døbte én af de nye udstykninger „Sibirien“.

Det syn på tilflytterne, som tilnavnet udtrykker, kom også til udtryk ved, at de oprindelige Avedøre-beboere var sikre på, at der nu måtte være behov for at få stationeret politi i de nye beboelsesområder.

Fra denne periode stammer traditionen med ikke blot at være genstand for omverdenens fordomme, men også have fordomme omkring hinanden i selve Avedøre.

Baggrunden var naturligvis, at det var nogle mennesker, der ikke lignede én selv, der flyttede til. De nye tilflyttere var arbejdere, håndværkere og funktionærer, hvor de gamle indbyggere var bønder og gartnere.

Bedre blev det ikke i årtierne efter besættelsen, hvor de nye etageejendomme begyndte at skyde op. Nu var der en ny gruppe, man kunne tage afstand fra. Folk, der boede anderledes, end man nu engang gjorde i Avedøre, og som sikkert også havde en forskellig kultur, fra dem, der boede i Avedøre i forvejen. Det kunne beboerne i både landsbyen og villakvartererne være enige om, selv om det ikke gav noget særligt fællesskab mellem dem at have de samme fordomme.

Det bliver ved

Helt galt blev det, da Avedøre Stationsby blev opført i 1970'erne. Her byggede man en by, der så lukket ud udefra, en by, der så helt anderledes ud, og en by, hvor der igen flyttede anderledes mennesker ind.

Nu var der mange flere, der som Avedøre-boere kunne gå og se den nye by, der blev befolket. Både de oprindelige fra landsbyen, de gamle tilflyt-

De første villa-kvarterer i Avedøre var med deres snorlige og lange veje ikke de mest charmerende udstykninger, og selv om det var Avedøre-bønderne, der tjente penge på grundene, så kaldte de denne udstykning for „Sibirien“.
Postkort fra 1946.
(HLA)

*De tyrkiske indvandrere i Avedøre Stationsby er ikke Avedøres første indvandrerbølge, men sikkert den sidste så store bølge. Avedøre er udbygget, og nu skulle det være muligt at bygge en ny lokal identitet op, som er fjern fra historiens betretninger.
(Foto HLA)*

tere fra villakvartererne og de senere tilkommende tilflyttere fra etageejendommene. De kunne alle sammen føle sig som rigtige indbyggere i forhold til de nye, som kom.

Oveni kunne de føle sig stødt af, at den nye by gav Avedøre et dårligt rygte for meget få af dem var så indfødte, at de vidste, at Avedøres ry havde været blakket gennem hele historien. Men det skulle hermed være dokumenteret, at Avedøres dårlige rygte går længere tilbage, end nogen af tilflytterbølgerne. Et dårligt rygte er faktisk en central del af Avedøres historie, så central, at man må forholde sig til det.

Det må mane til eftertanke overfor de opgaver, som Hvidovre Kommune står overfor i Avedøre her i slutningen af 1900-tallet. Tusinde års fordomme klarer man nok ikke lige med et statstilskud til en håndfuld sociale og kulturelle projekter. Med historiens bagklogskab i lommen forekommer det oplagt, at den eneste vej ud af den negative sump af myter (og nogle sandheder) er information om, hvordan og hvorfor man er anderledes - hvis man er det. Vigtigst af alt i denne sammenhæng er det at skabe en virkelighed, som kan dokumentere, at fordommene mod Avedøre faktisk er fordomme og myter.

Her begyndte Avedøres historie, og her ligger den synlige og håndgribelige endnu. Landsbyens krogede gade med sit henved tusindårige forløb var det, der bandt avedørebønderne sammen. Med ryggen til den moderne tids rette linie i form af Avedøre Byvej ligger den oprindelige bebyggelse og viser med sit tilsyneladende kaos sin modstand mod tilvandrernes moderne, rationelle formsprog. Avedøre er modsætningernes land, og det er én af bydelens stærke sider. (foto HLA)

Register

Sidehenvisningerne i kursiv viser hen til billedtekster.

- A
- Aabo, H., lærer 73, 121f
- Aggernæs, J.N., lærer 121f
- aktivitetscenter 168f, 169, 170
- Andersen, Richard, forfatter og historiker 127
- Andreasen, Agnes, (mindesten) 160
- Andresen, J. 122
- Antonsen, skomager, sogn.medl. 62, 64
- Arbejdernes Gymnastik- og Svømmeklub 106
- arbejderprosa og -lyrik, om Hvidovre 112f
- Avedøre Grundejerforening 53, 71f
- Avedøre Holme 166
- Avedøre Idrætsforening 122
- Avedøre Kaserne, anlæg 49
- Avedøre Kaserne, idræt 123
- Avedøre Kro 20
- Avedøre Landsby 166
- Avedøre Landsby, beliggenhed 27
- Avedøre Stationsby 50, 82, 82, 178, 179
- Avedøregård 124
- Avedøregårdsvej 178
- Axelsen, Arno, billedhugger 159
- B
- badeliv 102f, 105f, 109f
- Bech, E., restauratør 107
- befrielsen 153
- Berg, Axel, fagforeningsmand 129
- Bertelsen, Anton Christian, (mindesten) 161
- Bloch, gårdejer 123
- Bonavent 26
- Borch, E. 47f
- Brannow, Svend, ingeniør 104
- Bredalsgården, modstands- hovedkvarter 154
- Bredalsparken 166, 79, 80
- Bronzealderhøj 9
- bronzefibula 13
- Brostykkevej, 1945 118
- Budtz-Müller, Bertel, forfatter 132f, 132, 134, 135
- Budtz-Müller, Frida, skuespillerinde 134
- Bymuren 51
- byting 28
- C
- Cappelen, lærer 40
- Carstensen, Georg, sognerådsmedlem 151
- Christensen, Chr. Cort, gårdejer 65f
- Christensen, Poul, gårdejer 65f
- Christiansen, L. lærer og maler 18, 40
- Christophersdatter, Ane 42
- Clausen, H.N., professor 39f, 45
- D
- Dahlberg, Eric, svensk ingeniør 22
- Dall, Hans, arkitekt 171
- Damgården, 1930-erne 121
- Damhuskroen, sognerådsmøder 63
- Damhussøen 14, 31
- Dencker-Nielsen, E.S.M., sognerådsmedlem 124
- Djursaa, M., historiker 127f
- DNSAP 127f
- Dysse-agre 9
- E
- Egebo, Einar 153, 153
- Egebo, Mary 153f
- Ekspres-Jensen, vognmand 103
- elementfabrik 91
- Engstrands Allé 90f
- Engvadgård 70f
- Eriksminde, gård 22

F		Hvidovre Bibliotek	157
fattighus	168, 170	Hvidovre Havn	113
fiskeri	38	Hvidovre Kino	139f, 139
Flaskekroen	24, 26f, 28, 31, 63, 173, 174	Hvidovre Kirke	14, 32, 45
flygtningestop	76f	Hvidovre Kirkegård	39f, 39, 43
flyveplads	74, 75	Hvidovre Kirkegård, gravmæle	48, 132
flyvning	100	Hvidovre Kro	22f
Fog, Mogens, modstandsmand	148	Hvidovre Landsby	14
folketingsvalg, 1943	142f	Hvidovre Landsby, kort 1768	27
folketællingsliste, 1890	176	Hvidovre Landsby, kort 1779	25
fortelandsby, Hvidovre	25	Hvidovre Landsby, kort 1854	42
Frandsen, gartner	68	Hvidovre Landsby, størrelse 1787	27
Frandsens Gartneri	66, 67	Hvidovre Landsby, størrelse 1901	93
Friheden	81, 166	Hvidovre Rutebiler	103, 111
Frihedskroen	23, 24, 140	Hvidovre Skole	84, 85
From-Petersen, Otto, (mindesten)	160	Hvidovre Skyttekreds	55f, 55
Frydenhøj	9	Hvidovre Sogns Skyttekreds	55
Frøkær, F, lærer	107	Hvidovre Søbad	105f, 105, 108
Fynbo, Niels Mouritzen	17f	Hvidovre Torvevej	36
Fæstningsbyen	51	Hvidovre Ugeblad	158
G		Hvidovre, etymologi	19
Gammel Køge Landevej, amtsvej	91	Hvidovrebo	162, 164f
Gammel Køge Landevej, anlæg	24, 27	Hvidovregade	36, 168
Gammel Køge Landevej, kort	27	Hvidovregade, 1935	96
Gjeldstrup, Hans Nielsen, skomager	168	Hvidovrekompagniet	149, 150f, 158
H		Hvidovrevej	167
Haagensen, Chr.	17f	Højgården, Avedøre	52
Hammer, Thorkild,		Høvedstengården, 1905	99
Hvidovre Søbad	106	I	
hangarer	74f, 74	Ibsen, Peder	19f
Hansen, Etly	153f	indkvartering	52
Hansen, Valdemar, sognerådsformand	126	J	
Harrestrup Å	14, 14, 15, 37	Jacobsen, Mogens, arkitekt	162, 164f
Harrestrup Å, kort	22	Jacobsen, Robert, kunstner	144f, 144
Holden, Lone, etnolog	22	Jensen, Anders, kromand	29f
Holmegården	56	Jensen, Bonavent	44f
Holmegårdsskolen	151	Jensen, Chr., husmand	42f
Holmehus	94	Jensen, faktor,	
Holmenlund, A., gartner	69f	Hvidovre Søbad	105
Holsøe, pastor	39f, 44	Jensen, Niels, husejer	169
Hvidovre Avis, oplag	142	Jensen, Ole, bonde	30f
		Jensen, Otto,	
		sognerådsmedlem	37, 37

Jensen, Peder, gårdejer	42f	Larsen, Herman D., biografdirektør	140, 154
Johansen, Victor, fuglemaler	87f	Lembcke, Cay, politiker	129
Jyde, Lars	20	Lindhartsen, Torben, arkitekt	171
Jørgensen, Aksel, professor	159	lodseri	37f
Jørgensen, Anders	12	Lodsvej	36f, 36, 38, 105, 108
Jørgensen, Ejner, folketingsmedlem	129	Lorteåen	15
Jørgensen, John Otto, (mindesten)	161	Lykkens Minde	63, 63
Jørgensen, Laurits, vejformand	152	M	
Jørgensen, Niels, tjenestekarl	34f	Mellemdigsvej	36
Jørgensen, Otto, modstandsmand	152	mindesten	157f, 157
K		Modstandsbevægelsen, våben	32
kalkbrænderi	37	Mortensen, Richard, kunstner	144
Kalveboderne	15, 87f, 87, 88, 112	motorprøvestande	75
Kalvebodernes Lodseri	37f	Mørtelværket	38
Kastanienborg	175	N	
Kettegård Allé	36	nellikegartneri	68
Kettevej	36	Nielsen, Arnold, sognerådsformand	138
Kettevejskolen	84, 85	Nielsen, Arthur, modstandsmand	147, 160
Kildegården	42	Nielsen, Birthe Marie	100
kirkegård, Hvidovre	39f, 39, 43, 48, 132	Nielsen, C., fiskehandler	170
Kjær, Helene, svømmelærerinde	106	Nielsen, Carl, arkitekt	133
Klarskov, P., gartner	69f	Nielsen, Carl A., modstandsmand	147, 148, 160
klubhus, Avedøre	123	Nielsen, Christen	100
kolerahospital	38	Nielsen, Frank Kronbach, (mindesten)	160
kommunehus	170	Nielsen, Jørgen nybyggerliv	100, 100 119f
kommunekontor, første kro, Avedøre	62 20	Nye Køge Landevej, anlæg	24, 26
kro, Flaskekroen	24, 26f, 28, 31, 63 173, 174	Nye Køge Landevej, kort	27
kro, Frihedskroen	23, 24, 140	Nørregård	42
kro, Hvidovre	22f	O	
Kudsk, købmand	144	Olsen, Anders Kristian, (mindesten)	160
Kudsk, S., købmand	119f, 145	omgangsformer	115f
Kystagervej, 1932	117	Ovre ved Stranden	19
kystmilit	32	Ovre Ydre	19
Køge Bugt Strandpark	103f	P	
L		Papegøjehusene	91, 91
landboreformer	25f	Paradisgården	49, 50
Langhøj	9f, 11, 12	Paradislejren	50, 50, 51
Langhøjparken	10		
Larsen, H.P., sognerådsmedlem	124		

Parcellisten, grundejerblad	105f	Skov, Laurits,	
Pedersdatter, Agneta,		sognerådsmedlem	151
kroholder	23f	Skt. Nikolaj Kirke	166
Pedersen, J.P., vognmand	102, 103, 103	skydebane, Avedøre Holme	55, 55
Pedersen, Sigfred, forfatter	136	skydebane, ved Flaskekroen	56
Peter den Store, zar	22f	Skyttekreds, modstandsfolk	57
Petersen, Claus, overlærer	12, 63	Socialdemokratisk Klub,	
Petersen, John,		Avedøre	124
modstandsmand	153, 154	socialkontor	86
Petersen, Neel	153, 154	Sogneråd, 1901	61
Petersen, Svenning Lykke,		Sogneråd, 1913-17	95
modstandsmand	150f, 150, 151	Sokkelund herred	19
piker	32f, 32	Sonne, Henning,	
plejebørn	60f	kulturrådsformand	166
Poppelgården	65f, 66	Sortevej	36
Poppelhuset	70	Stevnsbogård	65f, 65
Poulsen, Alex, arkitekt	162, 164f	Store Lars	20
Præstegård	27	stormflod	117
		Strand, Poul,	
Q		modstandsmand	151
Quistgaard, M. E.	47	Strandegård	38
		Strandgreven	102, 103
R		Strandholms Alle 9	144
Rabjerg, Hakon, præst	155	Strandmarkshave,	
Rahbek, Jens, politimand	155	plejehjem	92
Rasch, Sv. Aa. Burmeister,		Strandmarkskolen	94
(mindesten)	161	strandvej	90
Rebæk Søpark	166	Strunge, Michael, lyriker	167, 167
reklame, Hvidovre Avis	130f	Svendebjerghus	162f, 163
Rentekammeret	24	Sverrild, Poul	158
Risbjerggård	127	Svinding, R., lærer	121
Risbjerggårds Allé	16	sæler	34f
Risbjerggårds Alle´ 76, 1920	78	Sønderkærskolen	84, 85
Risbjerggårds Villaby	166	Sørensen, Laurits, gårdejer	73
Rolf Krake,		Sørensen, Martin, gårdejer	73
modstandsgruppe	158	Sørensen, Toft,	
Rytterskolen	133, 159, 166	sognerådsformand	151
rørskov	87f, 87, 88	Søstjernevej 134	120
		Søstjernevej, gartneri	145
S		T	
Sabroe, Peter, politiker	60, 60	teglbrænderi	37
satire, om Hvidovre	93f	Theisen, Leo, (mindesten)	161
Schack, Egede, sognepræst	135	Thing, Morten, historiker	132
Schou, Carl Erik,		Thomsen, Hans Chr.	158
modstandsmand	147	Thorsen, Søren, dæknavn	151, 152
Schou, Jørgen,		tilflytterstop, 1950-erne	80
modstandsmand	147	tingsted	19
Sibirien	178, 178	Torstensgården	53
Simonshøj	9f, 9	trankogeri	35
		tørvegravning	16

U		Y	
ulovlig beboelse	78	Yde, Kjeld, modstandsmand	147
V		Æ	
Vamdrupvej	12	Ærenlund-Jensen, læge	12
vandforurening,		Ø	
Hvidovre Søbad	108	Østergaard, Bent,	
vers, om Hvidovre	95f	lærer og forfatter	124
Vestvolden	174, 175	Å	
Vigerslevparken	15,16	ålefiskeri	15
Vojensvej	12	Åstrupgård	26, 30, 43
W			
Weiss, Carl, Hvidovre Søbad	108		
Wiese, Helge,			
modstandsmand	147f, 147,151, 154, 158		
Wrem, gårdejer	56		

52 HISTORIER FRA HVIDOVRE er en samling artikler, som dækker flere tusind års lokall historie. Historien bliver her serveret i overskuelige portioner, hvor udviklingen og livsvilkårene i fortidens Hvidovre bliver gjort levende og nærværende. Foreningsliv og forbrydelser, satire og slagsmål, bygninger og bønder - ja - i korthed den mangfoldighed af liv, som skaber historien.